

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

CEYHUN SARI

MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA
KALİPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

DR. CEYHUN SARI

MUĞLA 2021

Bu eserin dil ve bilim bakımından sorumluluğu yazarına aittir.

© 2021, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Tüm Hakları Saklıdır.

Son kullanıcılar, telif hakkı yasaları çerçevesinde, bu çalışmayı çevrimiçi olarak okuyabilir, indirebilir, yazdırabilir ve atıf göstermek şartı ile bireysel olarak kopyalayabilir. Hiçbir şekilde ticari amaçla çoğaltılamaz, dağıtılamaz, kaynak göstermeden alıntı yapılamaz.

Bu çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 14/032 proje numarası ile desteklenmiştir.

Yayın Kodu: 7000 AR 21 101 136

Kapak Tasarım: Kürşad ERİŞTİ
Kapak Foto: Oko BAZAR

Dizgi: Kürşad ERİŞTİ

ISBN: 978-605-4397-76-1

CIP DATA

Sarı, Ceyhun

Türkiye Türkçesi ağızlarında kalıplaşmış dil birimleri/Ceyhun Sarı.-

Muğla : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2021.

IX, 89 s. ; 24 cm.

ISBN 978-605-4397-76-1

1.Türk dili-Ağızlar-Türkiye. 2. Türk dili-Sözcükbilim I. E.a.

PL196.A5 S384 2021

ÖN SÖZ

Kültür ve dil birlikte düşünülmesi gereken iki olgudur. Aralarındaki ilişki, farklı farklı şekillerle ya da araçlarla gösterilebilir. Bunlardan biri de dilin söz varlığıdır. Bu söz varlığında yer alan atasözleri, deyimler, dua-beddualar, ilişki sözleri, ikilemeler gibi kalıplaşmış dil birimleri, insanoglunun hayata bakışını, yaşam felsefesini ve tecrübelerini yansıtır. Bu birimler, toplumun kültürel değerleri ve dünya görüşünü kuşaktan kuşağa aktararak önemli bir işlevi de yerine getirir. Bütün bu özelliklerinden dolayı kalıplaşmış dil birimlerine günlük hayatta, yazılı-sözlü dilde veya çeşitli iletişim durumlarında sıklıkla başvurulduğu söylenebilir. Bu kitapta, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kalıplaşmış dil birimleri tespit ve tasnif edilerek sözcükbilim yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışma üç açıdan sınırlandırılmıştır: Bunlardan birincisi, malzemenin içeriği ile ilgilidir. Kalıplaşmış dil birimleri olarak değerlendirilen atasözleri, deyimler, dua, beddua, ilişki sözleri ve ikilemeler, bu kitabın malzemesini oluşturmaktadır. Söz konusu kalıplaşmış dil birimlerinin yazı dili ve ağızlarda ortaklaşa olduğu düşüncesinin aksine kanaatimiz, ağızlarda farklı ve anlamca zengin kullanımlarının olduğu yönündedir. Çalışmanın amaçlarının başında, ağızlarda mevcut bu türden farklılıkları ortaya çıkararak Türkçenin anlam ve aktarım zenginliğini göstermek yer almaktadır. Dolayısıyla ikinci sınırlandırma olarak da kitabın kapsamı, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kalıplaşmış dil birimleri olarak seçilmiştir.

Kitapta uygulanan üçüncü sınırlandırma ise malzemenin tespit edileceği alan ile ilgilidir. Çalışmanın alanı Türkiye Türkçesi ağızları olarak coğrafi açıdan geniş tutulmuştur. Ancak çalışmaya alınan malzemeler mümkün merteye bölgesel ağız gruplarını temsil edecek nicelikte ve nitelikte seçilmiştir.

Kitabın malzemesi olan kalıplaşmış dil birimleri, ilk olarak, bölgelere ayrılan Türkiye Türkçesi ağızlarını temsil edecek metinlerden ve mahalli dergilerden tespit edilerek fişlenmiştir. Tespit edilen verilerin alındığı yerdeki yazım şekillerine büyük oranda bağlı kalınmış yalnızca baskı hataları düzeltilmiştir. Dolayısıyla bazı yazım ve imla hataları korunmuştur. İkinci aşamada fişlenen malzeme, birimlere göre tasnif edilmiştir. Üçüncü aşamada ise tasnif edilen kalıplaşmış dil birimleri yapı, anlam, anlambilim ve işlev bakımından incelenmiştir. Tüm bu malzeme ve kullanım çeşitliliğinden faydalanılarak birimlerin kalıplaşma şekilleri ve evreleri iki bölümde değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Kitabın “Giriş” bölümünde kalıplaşma ve Türkçedeki kalıplaşma hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde kalıplaşmanın tanımından hareketle kalıplaşmış dil birimlerinin oluşum şartları ve evreleri incelenmiştir. Bunun için “Dil ve Kalıplaşma”, kalıplaşmış dil birimlerinde metafor kullanımı hakkında bilgi veren “Kalıplaşmanın Dil ve Zihin İlişkisi: Eğretileme (Metafor)”, sözlü ve yazılı dilde varyantlaşmanın ele alındığı “Türkçede Kalıplaşma ve Varyantlaşma Süreçleri”nden bahsedilmiştir. Bölüm, “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Kalıplaşmış Dil Birimlerinde Kullanımı ve Önemi” ve “Kalıplaşmış Dil Birimleri ile İlgili Yapılan Çalışmalar” ile sona ermiştir.

Birinci bölüm olan “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kalıplaşma” başlığının altında öncelikle kalıplaşmış dil birimlerinin kalıplaşma dereceleri hakkında bilgi verilmiştir. Bunlardan “Tam Kalıplaşma” ve “Çekirdek Kalıplaşma” açıklanarak başlıklara uyan birimlerden örnekler verilmiştir. Kalıplaşmış dil birimlerinin büyük bir kısmının çekirdek olarak kalıplaştığı bilindiğinden, söz konusu birimlerde meydana gelen biçimsel değişiklikler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İkinci bölüm olan “Ağızlarda Kalıplaşmış Dil Birimleri” ana başlığının altında ilk olarak

“Atasözleri” incelenmiştir. Burada atasözleri hakkında genel bilgiler ve tartışmalar konuyla ilgili makale ve kitaplardan hareketle ele alınmıştır. Alt başlıklardan “Türkçede Atasözleri”nde tarihî döneme ait atasözlerinden örnekler verilmiştir. Daha sonra atasözleri içerik ve biçim bakımından iki başlık altında değerlendirilmiştir.

İkinci olarak, birimlerden “Deyimler” hakkındaki tanımlar ve görüşler yine ilgili literatürden hareketle incelenmiştir. İlk alt başlık olan “Türkçede Deyimler”de deyimlerin tarihî süreçteki kullanımları ve günümüzdeki şekillerine örnekler verilmiştir. Sonrasında “İçerik Bakımından Ağızlardaki Deyimler”de deyimlerin oluşum süreçleri hakkında bilgi verilmiş ve deyimler “Biçim Bakımından Ağızlardaki Deyimler” başlığıyla sona ermiştir.

Bu bölümün üçüncü başlığını “Dua-Beddua” oluşturmuştur. İlk olarak dua ve beddua ile ilgili genel bilgiler verilmiş ve “İçerik Bakımından Ağızlardaki Dua ve Beddualar”ın incelenmesiyle birimin ağızlar ve dil açısından önemine dikkat çekilmiştir.

Dördüncü başlıkta “İlişki Sözleri” hakkında tanım ve görüşler ele alındıktan sonra “İçerik Bakımından İlişki Sözleri” başlığının altında birime ait örnekler sınıflandırılmıştır.

Bu bölümün beşinci başlığında “İkilemeler”le ilgili görüşler ele alınmıştır. “Türkçede İkilemeler” başlığında tarihî dönemlerdeki ikileme örnekleri incelenmiş, “İçerik Bakımından Ağızlardaki İkilemeler” başlığında konuyla ilgili tartışmalara yer verilmiştir. “Biçim (Kelime Türleri ve Yapısı) Bakımından Ağızlardaki İkilemeler” başlığında ise oluşum bakımından ağızlardaki ikilemeler tasnif edilmiştir.

“Sonuç” bölümünde ise Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kalıplaşmış Dil Birimlerinin özellikleri ve öneminden bahsedilemiş ve genel bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Çalışmada elde edilen birimlerin bir kısmı inceleme kısmına örnek olarak alınmıştır. Ancak tamamının kullanımı mümkün olmayacağı için geriye kalan veriler, “Metinler” bölümünde ayrı ayrı birim başlıkları altında verilmiştir.

Bu çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 14/032 proje numarası ile desteklenmiştir. Projenin başlangıcından bitimine kadar göstermiş oldukları ilgi ve verdikleri destekten ötürü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederim.

Hem özel hayatımın hem de akademik hayatımın başından beri yanımda olan, manevi desteğini sürekli hissettiğim ve doktora sürecinde daima arkamda duran güzel eşim Gülsüm SARI’ya ve varlığıyla hayatıma anlam katan canım kızım İdil SARI’ya sınırsız teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca, Prof. Dr. Vahit TÜRK, Prof. Dr. Mustafa UĞURLU, Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR ve Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ’ın yapıcı eleştirileri, çalışmamızın bilimsel niteliğine çok büyük katkılar sağlamıştır. Kendilerine minnettarım. Bu çalışma süresince bütün desteğini yanımda hissettiğim, engelleri aşmamda sürekli yardımcı olan ve bu çalışmanın altından kalkabilmem için beni cesaretlendiren, sonsuz sabırla yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ali AKAR’a teşekkür ederim.

Dr. Ceyhun SARI

Muğla, 2021

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklama
bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
DKK	Dede Korkut Kitabı
Der.	Derleyen
DLT	Divanü Lûgati't Türk
DS	Derleme Sözlüğü
KB	Kutadgu Bilig
KDB	Kalıplaşmış Dil Birimi
krş.	Karşılaştırınız
KT	Köl Tigin Yazıtı
MDD	Metin Dışı Derleme
S.	Sayı
s.	Sayfa
T	Tonyukuk Yazıtı
TS	Türkçe Sözlük

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VI
İL ADLARININ KISALTMALARI.....	IX
GİRİŞ	1
1. Dil ve Kalıplaşma.....	1
2. Kalıplaşmanın Dil ve Zihin İlişkisi: Eğretileme (Metafor).....	3
3. Türkçede Kalıplaşma ve Varyantlaşma Süreçleri	4
3.1. Sözlü Dilde ve Ağızlarda Kalıplaşma ve Varyantlaşma	4
3.2. Yazılı Dilde Kalıplaşma ve Varyantlaşma.....	5
4. Türkiye Türkçesi Ağızlarının Kalıplaşmış Dil Birimlerinde Kullanımı ve Önemi	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KALIPLAŞMA.....	8
1.1. Kalıplaşma Dereceleri	8
1.1.1. Tam Kalıplaşma	8
1.1.2. Çekirdek Kalıplaşma	8
1.1.2.1. Biçim Açısından Değişikliğe İzin Verme.....	9
1.1.2.1.1. İsim Çekim Eklerinin Değişebilmesi.....	9
1.1.2.1.2. Fiil Çekim Eklerinin Değişebilmesi	9
1.1.2.2. Dizim Açısından Değişikliğe İzin Verme	9
1.1.2.2.1. Kelime Ekleme / Çıkarma	9
1.1.2.2.2. Kelime Değişikliği	9
1.1.2.2.3. Kelimelerin Yer Değiştirebilmesi.....	10
İKİNCİ BÖLÜM	11
TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ.....	11
2.1. Atasözleri	11
2.1.1. Tarihî Türkçe Metinlerde Atasözleri.....	13
2.1.2. Biçim Bakımından Ağızlardaki Atasözleri	14
2.1.2.1. Ağızlardaki Atasözlerinin Biçim Özellikleri	14
2.1.2.2. Ağızlardaki Atasözlerinin Söz Dizimi	14
2.1.2.3. Ağızlardaki Atasözlerinde Kalıplaşma	15
2.1.3. İçerik Bakımından Ağızlardaki Atasözleri.....	15
2.1.3.1. Ağızlardaki Atasözlerinin Saklantı (Arkaik) Kelimeleri Barındırması	15
2.1.3.2. Ağızlardaki Atasözlerinin Eş veya Yakın Anımlı Kullanımları.....	15
2.1.3.3. Ağızlardaki Atasözlerinde Eğretileme (Metafor).....	17
2.2. Deyimler	17
2.2.1. Tarihî Türkçe Metinlerde Deyimler	19
2.2.2. Biçim Bakımından Ağızlardaki Deyimler	19
2.2.2.1. İsim Tamlaması Biçimindeki Deyimler	20
2.2.2.2. Sıfat Tamlaması Biçimindeki Deyimler.....	20
2.2.2.3. Birleşik Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler	20
2.2.2.4. Cümle Biçimindeki Deyimler	20
2.2.3. İçerik Bakımından Ağızlardaki Deyimler	21
2.2.3.1. Ağızlardaki Deyimlerde Benzetme.....	21
2.2.3.2. Ağızlardaki Deyimlerde Eğretileme (Metafor).....	22
2.2.3.3. Ağızlardaki Deyimlerde Telmih (Alüzyon)	24
2.3. Dua/Alkış ve Beddua/Kargış/İlenç	25

2.3.1. İçerik Bakımından Ağızlardaki Dua ve Beddualar	26
2.3.1.1. Ağızlardaki Dua ve Bedduaların Saklantı (Arkaik) Kelime ve Şekilleri Barındırması	27
2.3.1.2. Ağızlardaki Dua ve Beddualarda Söz Sanatları ve Eğretileme (Metafor)	28
2.4. İlişki Sözleri	29
2.4.1. Ağızlardaki İlişki Sözleri	30
2.4.1.2. İçerik Bakımından Ağızlardaki İlişki Sözleri	31
2.5. İkilemeler	32
2.5.1. Tarihi Türkçe Metinlerde İkilemeler	32
2.5.2. Biçim (Kelime Türleri ve Yapısı) Bakımından Ağızlardaki İkilemeler	34
2.5.2.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler	34
2.5.2.2. Eş Anımlı veya Yakın Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler	34
2.5.2.3. Zıt Anımlı Kelimelerin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler	35
2.5.2.4. Yansıma Kelimelerle Yapılan İkilemeler	35
2.5.2.5. Anımlı ve Anımlı Unutulmuş İki Kelimenin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler	35
2.5.2.6. Anımlı Unutulmuş İki Kelimenin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler	36
2.5.2.7. İkinci Kelimenin Ön Sesi Tamamen Değişen (m-, p-) İkilemeler	36
2.5.3. İçerik Bakımından Ağızlardaki İkilemeler	36
SONUÇ	38
KAYNAK KİŞİLER	42
KAYNAKÇA	43
METİNLER	54
Atasözleri	54
Deyimler	70
Dualar	80
Beddualar	81
İkilemeler	89

İL ADLARININ KISALTMALARI

Adana	Ada.	İstanbul	İst.
Adıyaman	Adı.	Karaman	Krm.
Afyon	Af.	Kars	Kr.
Alanya	Al.	Kayseri	Ky.
Ankara	Ank.	Kırkkale	Krl.
Antalya	Ant.	Kırşehir	Krş.
Aydın	Ay.	Konya	Ko.
Balıkesir	Ba.	Malatya	Ml.
Bilecik	Bil.	Manisa	Mn.
Bolu	Bo.	Muğla	Mğ.
Burdur	Brd.	Nevşehir	Nş.
Çanakkale	Çkl.	Niğde	Nğ.
Çorum	Çr.	Rize	Rz.
Denizli	Dz.	Samsun	Sm.
Diyarbakır	Dy.	Sinop	Sn.
Edirne	Ed.	Sivas	Sv.
Elazığ	El.	Şanlıurfa	Ş.Ur.
Erzurum	Ezm.	Tekirdağ	Tk.
Eskişehir	Es.	Tokat	To.
Gaziantep	Gaz.	Trabzon	Tr.
Giresun	Gr.	Tunceli	Tn.
Gümüşhane	Gm.	Van	Vn.
Isparta	Isp.	Yozgat	Yz.
İçel	İç.		

GİRİŞ

1. Dil ve Kalıplaşma

Bir dilin söz varlığı, hem sözlüklerde madde başı olarak bulunabilen kelimelerden hem de belirli bir anlamı vermek üzere kalıplaşan birimlerden oluşur. Dilde genellikle birden çok kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan söz konusu birimler, atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, ikilemeler ve ilişki sözleridir. Bu birimleri söz varlığındaki diğer kelimelerden ayıran en önemli özellik, kalıplaşmış olmalarıdır.

Kalıplaşma

Dilde genellikle birden fazla kelimenin belirli bir anlamı karşılamak için bir araya gelip öylece kalmaları ancak kalıplaşma sürecinin açıklanmasıyla anlaşılabilir.

kalıp a. 1. Bir şeye biçim vermeye veya eski biçimini korumaya yarayan araç: İstenilen kalıplarda ve istenilen nüanslarda heykeller yapılabilir. -P. Safa. 2. Biçki modeli, patron. 3. sf. Genellikle küp biçiminde yapılan: *Bir kalıp peynir. İki kalıp sabun.* 4. mec. Gösterişli görünüş: *Kalıbına bakarsan aslan gibi.* 5. mec. Biçim, durum: *Muayyen bir kalıba girecek insana benzemiyordu.* -H. E. Adıvar. 6. mec. Yenilikten uzak, özgün olmayan (TS 2011: 1279).

kalıp i. (Ar. kâleb'den) 1. Elde edilmek istenen biçime göre hazırlanmış olup içine dökülen sıvı veya hamur kıvamındaki maddeye aynı biçimi veren içi oyuk nesne: “*Döküm kalıbı.*” “*Tuğla, beton, kerpiç kalıbı.*” “*Pasta kalıbı.*” “*Mum kalıbı.*” 2. Biçim verilmek veya biçimi korunmak istenen şeylerin içine yerleştirilen aynı şekildeki nesne: “*Eldiven, ayakkabı, şapka kalıbı.*” 3. Bir şeyin şekil bakımından örneği: “*Elbise kalıbı.*” “*Elin bal mumundan çıkarılmış kalıbı.*” 4. (Sabun, buz, peynir vb. düzenli biçimli şeyler için) Parça: “*İki kalıp sabun.*” “*Bir kalıp buz.*” 5. Vücut, gövde, insanın maddî yapısı: “*Kalıbı dinlendirmek.*” *Bir türlü yetişemem fecre kadar yürür de / Heyhat, o bir ince ruh, bense etten bir kalıp* (Necip F. Kısakürek). Ömründe ölü görmedin mi? Herif kalıbı mapushânedede bırakıp çekti gitti işte (Bedî Fâik). 6. Şiirde ölçü: “*Aruz kalıbı.*” “*Hece vezninin 4 + 4 + 3 kalıbı.*” 7. mec. Şekil, sûret, biçim: “*Her kalıba girmek.*” “*Hayat onu kalıptan kalıba soktu.*” *Mevlânâ o geldikten sonra sâdece bir cezbe adamı olur, semâ eder, şiir söyler, şekillerin ve kalıpların dışında yaşar* (Ahmet H. Tanpınar). 8. Celî yazının veya bir motifin aslı vücûda getirildikten sonra çoğaltılmak üzere usûlüne uygun şekilde iğnelenerek hazırlanan örneği: *Yazılacak yazıların istifini hazırlamak, sonra kalıbını çıkarmak için iğnelemek bir hattat için mesleğinin esâsı ve rûhu demektir* (Sâmîha Ayverdi) (Ayverdi 2011: 1551).

Sözlüklerdeki anlamlarından da anlaşılacağı üzere *kalıp*, biçimle ya da belirli bir biçime girmekle doğrudan ilişkilidir. Ancak, konumuz gereği sürecin de açıklanması gerekmektedir. *kalıplaşma*, *kalıplaşmak* ve *kalıplaşmış* ile ilgili sözlüklerde şu tanımlar yapılmaktadır:

kalıplaşma a. Kalıplaşmak işi: *Yurt ve özgürlük için ses yükseltmiş, her türlü kalıplaşmanın dışına çıkmaya çalışmıştır.* -S. İleri (TS 2011: 1280).

kalıplaşma i. 1. Kalıplaşmak işi. 2. *yeni. dilb.* Bir kelimeye eklenen çekim veya yapım ekinin belirli göreviyle kullanılmayıp farklı bir anlam ifâde edecek şekilde o kelime ile birleşip kaynaşması: “*on + da + lık, çok + tan, gerçek + ten, hepsi (< hep + i + si), tanu + dık gibi.*” (Ayverdi 2011: 1551).

kalıplaşmak (nsz) 1. Belli bir biçim almak, klişeleşmek. 2. Görevini yitirmek: Birisi, kimisi kelimelerindeki -i iyelik eki kalıplaşmıştır. 3. Durumunu sürdürmek, belli bir durumun dışına çıkmamak (TS 2011: 1280).

kalıplaşmak geçişsiz f. (< kalıp + laş-mak) 1. Kalıp hâlini almak, belli bir şekil ve biçim kazanmak, değişmez bir durum almak: “Kalıplaşmış formüller.” “Kalıplaşmış ekler.” 2. mec. Rûhunu ve tâzeliğini kaybedip şekilden ibâret kalmak (Ayverdi 2011: 1551).

kalıplaşmış sf. Durumunu sürdüren, belli bir durumun dışına çıkmayan (TS 2011: 1280).

kalıplaşmış sıf. (kalıplaş-mak’tan isim-fiil ekinin kalıplaşmasıyla kalıplaş-mış) Kalıp hâline gelmiş, değişmez bir durum almış (Ayverdi 2011: 1552).

Tanımlardaki ortak sonuca göre *kalıplaşma*, kelimelerin asıl anlamlarını kaybederek yeni bir biçim almaları ve bu şekilde yaygınlık kazanmalarıyla ilgilidir. Bu da söz konusu birimlerin önemli bir özelliğidir. Dilin doğal bir gelişimi olarak değerlendirilmekle birlikte bu durum bazı kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu noktada, kalıplaşmış birimlerin oluşma şartlarının rastgele olmadığı, kalıplaşmış dil birimlerinin, yapısal, anlamsal ve işlevsel bir birlikteliğin ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Belirli bir anlamı verebilmek veya belirli bir işlevi yerine getirebilmek için bir araya getirilen kelimelerin yapısal kalıplaşmasının anlam açısından da desteklenmesi beklenir. Aksi takdirde birim, dilin kullanıcısı tarafından anlaşılmaz, benimsenmez ve kullanım dışında kalır.

Kalıplaşmış dil birimlerinin hangi süreçte oluştuğunu kestirmek güçtür. Bunu, bir dildeki kelimelerin ilk oluşum süreciyle anlatmak daha açıklayıcı olabilir:

İnsan dilinin birimleri birer göstergedir. “Dilbilimci F. de Saussure’e göre ‘dil, göstergelerden oluşan bir dizgedir’. Gösterge, bir dilsel toplulukta, bilgi alış-verişi sürecinde nesnenin, olguların ve kavramların fiziksel anlatımıdır. Göstergenin temel özelliği, anlatma becerisini ve işlevini gerçekleştirmektir. Söz, bir nesnenin, bir konunun, bir kavramın yerini tutar (Kıran ve (Eziler) Kıran 2010: 60).

Dil göstergesi özü bakımından nedensizdir. Bunu Saussure “nedensizlik ilkesi” olarak ifade eder. Dilde önemli olan, iletişimin sağlanabilmesi için seçilen kelime üzerinde toplumsal bir uzlaşmaya varılmasıdır. Bir kelimenin anlamı, o kelimeyi oluşturan sesbirimlerinin ses özelliklerine, harflerin biçimsel özelliklerine ya da işaret edilen nesnenin niteliklerine bağlı değildir. Dil göstergesinde gösteren ile gönderge arasındaki ilişki nedensizdir. Örneğin “masa” kelimesini oluşturan sesbirimler ya da harflerle masa arasında herhangi bir benzerlik ya da ilişki yoktur. /m.a.s.a./ ses dizisinin işiten birinin aklına “masa” kavramı gelir.

Bir toplumun kullandığı dilde, bir kavramı temsil etmek için seçilen, üzerinde uzlaşılan kelimeler, o dilin şifresini oluşturur. Bu şifrenin seçilmesinin de herhangi bir nedeni yoktur. Dilin şifresi, o dili konuşanlarca öğrenme yoluyla bilinir. Her toplumun üzerinde anlaşığı bir *dil şifresi* vardır (Erkman-Akerson 2005: 97).

Üzerinde uzlaşılan bu şifrelerin sonradan değiştirilmesi zor olsa da mutlak değişmez değildir. Yeni bir uzlaşma bağlı olarak gösterilenlerin adı değişebilir ya da yeni kelimeler ortaya çıkabilir. Bu süreç, bazı muhtemel iletişim kopukluklarının yaşanmasına sebep olsa da, zaman içinde yeni kelimeler toplum tarafından benimsenir.

Dilde ‘uzlaşma’, kalıplaşmaya giden ilk aşamadır. Sözlü kültürün ve sözel dönemin etkisine de burada değinmek gerekmektedir. Yazının henüz icat edilmediği bir dönemde, bütün düşünce dünyasının kalıp ifadelerde saklandığı ve bu sayede aktarıldığı bilinmektedir. Sözlü kültürlerde kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli olarak tekrar edilmesi kalıplaşmayı beraberinde getirmiş ve bilgi ancak bu sayede saklanabilmiştir.

Ong, yüzyıllardır yazı yazmayı bilmelerine karşın henüz yazıyı içselleştiremeyen Arap ve Yunan gibi diğer Akdeniz kültürlerinin kalıplaşmış düşünme ve anlatım biçimlerine hâlâ sıkı sıkıya bağlı olduklarını söylemiştir (2007: 41). Bu durumda, hemen her kültürde görülen yazıda kalıplaşmış dil birimi¹ kullanımı, eskiden kalma, anlatımı güçlendirdiği için de bir türlü vazgeçilemeyen bir alışkanlık olarak değerlendirilmelidir.

Dillerin yapısına, konuşucuların hayat şartlarına, toplumsal uzlaşya hatta günümüz şartlarında sosyal paylaşım araçlarının etkisine bağlı olarak bu süreç, diller arasında da farklılık gösterebilir. Bunun en iyi örneği olarak atasözleri gösterilebilir.

Atasözleri, diğer kalıplaşmış dil birimlerinden farklı olarak, çok daha uzun bir zamanda oluşmuş ve pek az değişiklikle günümüze kadar ulaşmıştır. Söz gelimi, *Divanü Lûgati't-Türk*'te geçen *awcı neçe al bilse* adığ anca yol bilir (DLT I 2013: 63) atasözü, tespitinin üzerinden yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen bazı küçük ses değişikliklerine uğrayarak *avcı ne kadar al (hile) bilse ayı o kadar yol bilir* (Aksoy 1988: 165) şeklinde günümüzde kullanılmaktadır. Tespit edildiği dönemde kalıplaşma aşaması tamamlanan bu atasözünün, günümüze kadar herhangi bir değişikliğe izin vermemesinin sebebi, öğüt verme ya da genel bir kural bildirme işlevinin baskısıdır. Yapılacak olası bir değişiklikte iletinin anlaşılamayacağı düşüncesi bunda etkili olmuştur.

Deyimler için de kalıplaşma sürecinin aynı şekilde yüzyıllar içerisinde meydana geldiğini söyleyebiliriz. Ancak, günümüzde, atasözü kalıplaşmalarının daha az görüldüğünü, buna karşın deyimlerin çok daha kolay oluştuğunu ve toplumsal kabul gördüğünü ileri sürebiliriz. Bunda toplumun hayat tarzı ve kitle iletişim araçlarının etkisi önemli bir etkidir. Söz gelimi, sözlüklerde yer alan *kafası kazan (gibi) olmak, kafası bir dünya olmak, kafası durmak* gibi deyimlerin yanı sıra “gereği gibi düşünecek durumda olmamak, dalgın olmak” anlamında henüz sözlüklere girmeyen *kafası bir milyon olmak* deyimini yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yeni oluşturulan başka deyimler de henüz sözlüklere girmemiştir: *köpek gibi içmek* “kendini bilemeyecek kadar çok içmek”, *taklaya gelmek* “iş ters gitmek, tuzağa düşmek”, *süre almak* “spor müsabakalarında oyunda kalmak”, *gideri olmak* “genelde kızlar için söylenen ve onların güzel ve çekici olduğunu ifade etme biçimi”, *bir şeyin kafasını yaşamak* “hâl ve tavırlarında sıra dışı olmak, kendine özgü bir hâl içinde olmak, asıl durumun vahametini fark edemeyecek durumda olmak vb.”. Buna benzer yeni ortaya çıkan kalıplaşmış dil birimlerinin hızlı üretim ve tüketim çağının bir parçası olduğu ve sonraki nesillere aktarılmayacağı varsayılabilir.

Öncesinde de ifade edildiği gibi, günümüzde yeni atasözlerinin oluşmadığını söylemek hiç de yanlış olmaz. Bunun sebebi, atasözlerinin önemli bir özelliği olarak görülen öğüt verme ve genel kural bildirme işlevinin eksik olmasıdır. Bu işlev ancak toplumsal deneyimle kazanılabilir. Bazı sosyal ortamlarda, özellikle gençler arasında bazı atasözlerinin değiştirilerek kullanılması buna örnek olarak verilebilir: “**orijinal program kullananı dokuz ağdan kovarlar, PC'in mi var derdin var, virüsünü söylemeyen anti virüsünü bulamaz** (Gürbayır 2008: 74). Bu ve buna benzer kullanımların, atasözlerinin özünde olması beklenen toplumsal deneyim ve geçerlilikten yoksun olmaları bu gibi örneklerin kabul görmemelerinin de ana sebebidir.

2. Kalıplaşmanın Dil ve Zihin İlişkisi: Eğretileme (Metafor)

Türkçenin söz varlığında, sözlüklerde madde başı olarak bulunabilen kelimelerin yanı sıra hiç azımsanmayacak sayıda kalıplaşmış dil birimi de yer almaktadır. Bu birimler, dilin doğal devinimi içinde kendi anlam olanaklarından doğar ve belirli bir süreç içerisinde topluma mâl olur. Bunların yazılı ve sözlü dilde kullanımı, söylenmek ya da ifade edilmek istenenin çok fazla çaba sarf etmeden etkili bir şekilde ve çabucak iletilmesini sağlar. Şüphesiz bunu sağlayan, birimi oluşturan kelimelerin toplumsal bir süzgeçten geçirilerek özenle seçilmesi ve söz sanatlarıyla etki oranının artırılmasıdır. Bu söz sanatlarından biri de klasik görüşe göre kabaca ‘benzetme’ diye adlandırılan yakın zamanlardaki

1. Bundan sonra çalışmada, bu ifade yerine KDB kısaltması kullanılacaktır.

çalışmalarda ise gündelik hayatta sadece dilde değil dūřünce ve eylemde de yaygın olarak kullanıldığı ileri sürülen *eğretileme (metafor)*dur (Lakoff-Johnson, 2015: 27). Yunanca *meta-* ‘öte’ ve *pherein* ‘taşımak, götürmek’ kelimelerinden oluşan metafor, ‘nakletmek, öteye taşımak’ demektir. Bu yönüyle, genel anlamda bir şeyin bazı özelliklerinin başka bir řeye taşınması anlamındadır (Demirci, 2016: 330). Demirci, insanoğlunun eşyayı ya da hadiseyi adlandırıp anlamlandırmasına ve sonrasında gündelik ya da edebî kullanımına varıncaya kadar dilin neredeyse tamamında metaforları kullandığı dūřünceindedir² (2014: 226). Bizim de katıldığımız bu dūřünce řu şekilde özetlenebilir: Dil ve dūřünceinin işbirliğinde, yeni karşılaşılan bir durum ya da nesne için -yeni baştan bir ifade/kelime oluşturmak yerine- öncelikle kavram alanından benzerlik ya da bir çeşit baę kurulabilecek mevcut bir ‘anlam’ aranır. Varsa elbette ‘anlaşma’yı kolaylaştırmak için bundan faydalanılır. Aksi takdirde yeni bir kelime ya da ifade oluşturma yoluna gidilir. Böylece dil, metafor mekanizmasını kullanarak kendi ihtiyacı olan yeni unsurları üretir. Bu yönüyle metafor, hem kullanışlı bir anlatım aracı hem de yapısal anlamda âdeta fabrika gibi çalışan bir üretim aracıdır (Demirci, 2016: 330). Demirci, aynı yazısında örneksime (analoji)nin dilin her alanında olduğu gibi metafor için de önemli olduğuna işaret etmektedir (2016: 331-332). Çünkü metaforun mantığında elde bulunan ve iyi bilinen bir örneğe bakarak onun özellikleriyle yeni durum, nesne veya kavram arasında baę kurma vardır. Bunu yaparken insanlar, dilde temel kelimeler olarak kabul edilen organ adları başta olmak üzere (dağın başı, birine *ayak* yapmak, İstanbul *Boğazı* vs.) çevresinde, yeryüzünde ve kültüründe olan şeylerden faydalanır.

Burada, her durum için yeni bir kelime türetilirse dilin daha da zenginleşeceği dūřünülebilir. Bu durum, isim tamlamaları için de geçerlidir. Metaforik ifadelerden türetilen dağın *başı*, dağın *eteği* veya İstanbul *Boğazı* tamlamalarını kullanmamak her biri için ayrı kelimeler oluşturmayı gerektirir. Ancak kanaatimizce bu durum dili zenginleştirmez. Çünkü bir řeyi zaten kavram dünyasında olan başka bir şeyle anlatmak hem çok daha kolaydır hem de dilin işlenmişliğinin göstergesidir.

3. Türkçede Kalıplaşma ve Varyantlaşma Süreçleri

3.1. Sözlü Dilde ve Ağızlarda Kalıplaşma ve Varyantlaşma

Yazı öncesinde insanoğlunun bilgileri sadece belleğindekiyle sınırlıdır. Geriye kalan bütün her şey hakkındaki bilgileri ise tahmine dayanır. Söz gelimi, bir kişi alanı değilse veya özellikle o konuya kişisel ilgisi yoksa kimya bilgisine sahip olamaz. Bunun günümüzdeki tek şartı, yazılı kaynaklardan gerekli bilgiyi öğrenmektir. Aksi durumda, kimya bilgisi sadece kişinin belleğinde olduğu kadarıyla belki de birkaç kelimeyle sınırlı kalacak, bu da tam anlamıyla kimya bilgisi olmayacaktır. Yazılı kültürde, her insanın zaten sahibi olduğu, kalıtım aracılığıyla nesiller boyu genlerinde birikerek gelen *doğuştan gelen bilgilerin* dışında diğer tüm bilgiler yazılı hâle getirilmiş ve insanlığın hizmetine sunulmuştur. Kimya, tarih, tıp bilgisinden trafik kurallarına varıncaya kadar basit-karmaşık bütün bilgiler eğer yazılı olmasaydı, bugün bunların öğrenilmesi mümkün olmazdı.

Bir bilginin sürekliliğini sağlamak aynı zamanda insanlık tarihi açısından da önemlidir. Aksi takdirde her neslin aynı tecrübeleri tekrar tekrar yaşaması ve aynı sonuca ulaşması kısır döngüye sebep olacak ve istenilen gelişme bir türlü sağlanamayacaktır. Bu yüzden insanlar, bin yıllardır edindiği bilgileri bir şekilde saklamış böylece hayat daha kolay hâle gelmiş ve nihayetinde medeniyetler doğmuştur.

Yazının henüz icat edilmediği sözlü kültürlerde belleği güçlendirmek veya sözün etkisini arttırmak için anlatılarda özellikle eş veya zıt anlamlı sıfatların kullanılması oldukça yaygın bir gelenektir (Ong 2007: 54). Türkçede de sözlü dil izlerini taşıyan metinlerin başında *Orhun Yazıtları*, *Dede Korkut Oğuznâmeleri* ile *Battalnâme*, *Danişmendnâme* ve *Saltuknâme* gibi destanlar gelmektedir.

2. Metaforların edebî kullanımını için bk. (Cebeci, 2013).

Bu tür metinlerde, anlatımı kuvvetlendirmek için çok sayıda sayı, kalıp söz ve deyim kullanılmış, sık sık zıtlık ifadelerine başvurulmuştur (Akar 2017a; 2017b). Sıfatlar da bu ifadelerden biridir. Ong'a göre sözlü kültür insanı *asker* yerine *kahraman asker*, *prnenses* yerine *güzel prnenses*, çınar yerine *ulu çınar* demeyi tercih etmektedir (2007: 54). Bunun sebebi sözlü kültürde yazının verdiği anlatım gücünün kelime grubu ya da cümle şeklinde verilme gerekliliğidir. “kahraman, güzel, ulu” gibi bazı sıfatlar o toplum tarafından yüzyıllar içerisinde niteledikleri isimlerle bir arada kullanılmışlardır ve asla gelişi güzel değıllerdir. Bu yüzden değıştirilmeleri, sorgulanmaları ya da parçalanmaları çok mümkün değıildir. “kahraman Türk askeri” yerine eş anlamlı kelimeyle “yiğit Türk askeri” demek kabul görmez. Günümüzde bu değıişiklik dil açısından ‘olabilir’ gibi görünse de sözlü kültürde kelime grubunun “kahraman asker” dışındaki diğler kullanımları toplumsal bellekte yoktur. Dolayısıyla toplum tarafından seçilen bir yapının, sonraki süreçte kalıplaşması gerekmektedir. Aynı kural KDB’ler için daha önemlidir. Çünkü kalıplaşmadan bu tür yapıların yaşayabilmesi mümkün değıildir. Ancak ağızlardaki KDB’ler yazı dilindekilere oranla varyant açısından daha zengindir. Çünkü ağızlar yazı diline göre sözlü kültüre çok daha yakın ve bağılıdır. Ayrıca ağızlar, kelime hazinesi bakımından ölçünlü dilden çok daha zengindir. Bunu bazı atasözleri örneklerinde görebiliriz:

even enik gözsüz enik enikler. (ev-: acele etmek, acele ettirmek, DS, C. 5) (Sv.) (Demiray 1974)

even kancık gözsüz enik guzlar. (ev-: acele etmek, acele ettirmek, DS, C. 5; *kancık*: dişi, DS, C. 8, *guzla*:- at, eşek vb. hayvanlar doğurmak. DS, C. 6) (Ada.) (Koz 1979a)

Hem anlamı hem de KDB’nin iç dinamiğini ve ahengini bozmayacak her türlü değıişiklik konuşucu tarafından kabul görecektir. İç dinamikten kasıt, ses, dizim bazen de ölçünün bozulmamasıdır. Bir KDB’nin kelimesi kelimesine ezberlenmesi bütünlüklü bir kalıplaşma gerektirir. Yazının koruyucu gücünden de mahrum olan ağızlarda, bu türden değıişiklikler kusur olarak görülmez. Dolayısıyla yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, görkemli bir dili ve ortak bilgeliği sergilediği sürece birimin kelimelerinde değıişiklik yapılabilir.

Diğler birimlerden farklı olarak dua ve beddua gibi dinî açıdan bazı söylemler için varyanttan bahsetmek söz konusu değıildir. Özellikle bazı dinî törenlerde edilen duaların kutsal sayılmaları onların değıişmesinin önündeki en büyük engeldir. Hem kutsallığın hem de sözlü geleneğin etkisiyle bazı dualar ve sureler ezberlenmiş ve ilk kelimeleriyle anımsanmışlardır. *Fil Suresi* ilk kelimesi olan “elemtere” olarak da bilinir. Türkoloji için önemli sözlüklerden biri olan *Abuşka Sözlüğü*, başka adlandırmalardan ziyade ilk maddesi olan “ihtiyar kadın” anlamındaki *abuşka* ile anılmaktadır (Akar 2013: 199). Bunun en önemli sebebi, sözlü kültürden günümüze kadar gelen alışkanlıktır.

3.2. Yazılı Dilde Kalıplaşma ve Varyantlaşma

Yazı dilinde esas olan varyantsızlaşma, KDB’ler için de geçerlidir. Zaten kalıplaşma ve ölçünlü hâle gelmede yazının gücü etkilidir. Çünkü yazılı hâle gelen bir birimin değıişmesi zordur. İnsan zihni, birimlerin yazıya geçirilmesinden sonra KDB’leri akılda tutarak harcayacağı enerjiyi, metinleri analiz etmek için kullanmıştır. Böylece, KDB’lerin yerine KDB’nin geçtiği metnin çözümlenmesi daha önemli ve öncelikli hâle gelmiş, kültürel sıçrama zaten bir anlamda bu sayede olmuştur.

KDB’leri yazıya geçiren ve bu şekilde muhafaza eden toplumları esasen uzun vadede bir tehlike beklemektedir. Ong, yazıya alışan insan belleğinin zamanla ezber yapmaya yarayan bölümünün işlevini yitirdiğini ve insanın adım adım unutkan olduğunu ileri sürmektedir (2007: 98). Tüm KDB’lerin yazıya geçirilmesi sonucunda yine yazıya güvenen insanoğlu, belleğini başka işler için kullanacak ve belki de KDB’ler için sözlüklere bakmak zorunda kalacaktır.

Bir toplumun geçirdiği kültürel evreler ya da ilişkide bulunduğu medeniyetler, o toplumun söz varlığında esaslı değıişimlere sebep olabilir. Daha önce kendilerinde olmayan yüzlerce belki de binlerce kelime yeni karşılaşılan bir durum veya nesneden dolayı dile girer. Bunların da bir kısmı o nesne veya

durum geçerliliğini koruduğu sürece dilde yaşamaya devam eder. Ne zaman artık o kelimenin karşılığı olan nesne ya da durum yiterse kelime de yavaş yavaş kaybolmaya başlar ve sonunda unutulur. Diğer dillerden alınan kelimeler için durum böyleyken dilin kendi iç dinamiğindeki kelimelerin sonu çok farklı değildir. Ong, dildeki arkaik kelimelerin sözlü kültürde yıllarca yaşayabilmesini, kelimeleri canlı ve gündemde tutan çeşitli anlatılara bağlamaktadır (2007: 64). Kelimelerin bilinmesi ise KDB'lerin anlaşılmasını etkilemektedir. Herhangi bir kelimesi bilinmeyen KDB'nin, şayet kullanıldığı bağlamdan, kullanıcının jest ve mimiklerinden ne anlama geldiği fark edilemiyorsa anlaşılması mümkün değildir. Yazı dilinde sözlüklerin varlığı bu durumda önleyici bir etkidir. Bir kelimenin arkaik anlamlarının sözlüklere bakılarak bulunmasıyla KDB'nin anlamına sonradan ulaşılabilir. Ancak o zaman yabancı dildeki bir yazıyı okumakla anadilindeki bir metni okumak arasında fark olmayacaktır. Sözlü kültürde ve ağızlarda ise, sözlükten bakma gibi bir imkânı olmayan konuşur veya dinleyici tarafından birimde geçen kelimelerin hemen, o anda anlaşılması çok önemlidir. Dolayısıyla, kullanılan kelimelerin sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Ağızlarda gerek sözlü kültürün kısmen korunması gerek günlük yaşamdaki dil çeşitliliği şimdilik bunu sağlamaktadır.

Yüzyıllar öncesine ait kültür verilerinin işlendiği KDB'lerin incelenmesiyle, aynı zamanda Türk kültür tarihiyle ilgili önemli bilgilere de ulaşmak mümkün olacaktır. Bu anlamda yazının kullanıldığı hemen her medeniyette olduğu gibi Türk medeniyetinde de hem inceleme hem de sonraki kuşaklara aktarma amacıyla başta atasözü ve deyim olmak üzere çoğu KDB kayıt altına alınmıştır.³ Kayıt altına alınan/alınacak KDB'lerde çeşitlilik olabilir. Bu çeşitlilik, aynı anlamı vermesine rağmen bazı şekil farklılıklarının birimlerde görülmesidir. Bu türden söz varlığının günümüzün değişen ve evrilen şartlarında aynı kelimelerle ve aynı yapıda söylenmesi her zaman mümkün değildir. Söz gelimi, *eceli gelen it cami duvarına siyer*⁴ atasözü bütün kelimelerinin değişmesiyle *eceli/ölümü gelen/yaklaşan it/köpek cami/mescit duvarına/avlusuna siyer/işer* biçiminde görülebilir (Aksoy 1988: 256; Parlatur 2010: 201). Bu örnekte *it* yerine *köpek* kelimesi, hatta yazı dilinde zaman zaman *siyer/işer* yerine *pisler* yapısı tercih edilerek atasözü örtmecenin etkisiyle daha 'uygun' biçimde ifade edilmiştir. Ancak, *siy-* yerine *işe-* fiilinin tercih edilmesi artık *siy-* fiilinin yazı dilinin yanı sıra çoğu ağızda bile arkaikleşerek unutulması ve kullanımdan düşmesiyle ilgilidir.

4. Türkiye Türkçesi Ağızlarının Kalıplaşmış Dil Birimlerinde Kullanımı ve Önemi

Sondan eklemeli bir dil olarak Türkçe, yeni durumlar ya da varlıklar için kendi kök ve eklerinden yeni kelimeler türetme eğilimi gösterirken ağızlar bu konuda yazı dilinin baskısından uzakta olduğu için daha üretkendir. Bunda, Türklerin yüzyıllardır doğayla iç içe yaşamaları, temel ve ekonomik şartların tarım ve hayvancılıkla ilişkili olması etkili olmuştur. Türkçedeki söz varlığı zenginliğinin bir başka sebebi de, bu yaşam şeklinden kaynaklanan ayrıntılı anlatımdır. Sözlü dönemden kalma tasvir geleneğinin devam etmesini sağlayan veya kolaylaştıran bu özellik sayesinde, Türkçenin soyut ve somut kelime dağarcığı hatırı sayılır bir seviyeye ulaşmıştır. Yaratıcılığın ve dilin sınırsız anlam dünyasının ürünü olan bu tür kelime ve yapılar, ağızlardaki KDB'lerde de kullanılmakta ve aynı zamanda da korunmaktadır. Böylece, hem söz varlığında kalıcılık sağlanmakta hem de anlam dünyasına zenginlik kazandırılmaktadır. Burada asıl belirtmek istenen, ağızların yazı dili için olan önemidir. Çünkü ağızlarda korunan yapı ve eski Türkçeden bu yana taşınan kelimelerin Türkçe ile ilgili pek çok sorunun çözümünde başvuru kaynağı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Söz gelimi, ağızlarda yazı dilindeki *umma*, *umut*, *umduрмаk*, *umulma* gibi birçok kelimenin kökü olan *um-* fiilinden türemiş onlarca kelime bulunmaktadır. *uma* "armağan", *umgu* "umut" *ummaca*, *umsunuk*, *umsuruk*, *umsunluk*, *umsunma* "özenilen şeyin ele geçmemesinden dolayı lohusada meme, erkekte üreme organında olan şişlik, acı", *umsalak* "umutsuz kişi", *umsanmak* "umutlanmak", *umsuh* "imrenme özenme", *umsuk* "umutsuz erkek", *umsunuk* "cinsel isteğini gideremeyen kimse", *umsundurmak*, *umsutmak* "umutlandırmak", *umsunmak* "imrenmek, özenmek", *umu* "umut, iyi dilek", *umuca* "umut", *umucu* "bir şey isteyen, bekleyen, uman

3. Sözlüklerde yer alan atasözü ve deyim sayıları için ayrıca bk. (Özön 1943, 1956; Aksoy 1988, Yurtbaşı 1994, 1996; Püsküllüoğlu 1995; Parlatur 2010; Sözer 2000; Sinan 2015).

4. *siy-*: genellikle köpek, kedi vb. hayvan işemek DS. C. 12.

(özellikle bahşış için)", *umulca* "beklenen, umulan (davranış, nesne vb.)", *umulcama*, *umunca*, *umunç* "umulan, beklenen, olması istenen şey", *umunmah* "umutlanmak, beklemek" bunlardan bazılarıdır (DS, C. 11-12). Bu kelimelerin içerisinde bazılarını (*ummah olmak*, *umsunuk olmak*, *umsuruk olmak*) birleşik fiil bazılarını ise (*ummaya uğramak*, *ummaca bulmak* "özendiği bir şeyi elde edememekten hasta olmak, lohusada meme, erkekte üreme organında olan şişlik, acı") deyim olarak kullanılmakta, böylece ağız söz varlığı zenginleşmektedir. Dolayısıyla, KDB'ler içerisinde kalıplaşarak günümüze kadar gelen kelimelerle, aynı zamanda Türkçenin sürekliliği sağlanmaktadır, denilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KALIPLAŞMA

1.1. Kalıplaşma Dereceleri

Kalıplaşmış dil birimlerini dilin diğer söz varlığından ayıran en önemli özellik, kalıplaşarak yalnızca belli kavram ve olguları göstermesidir. Yapısına göre cümle, kelime grubu ve tek kelimedenden oluşan bu birimlerin bazılarının tamamı, büyük bir kısmınınsa yalnızca bir bölümü kalıplaşmıştır. Gökdayı, bu kalıplaşmayı tam ve çekirdek bölüm olarak ikiye ayırmıştır.⁵ Buna göre, çekirdek bölüm ile çok kelimedenden oluşan bir birimin asıl anlam veren ve hiç değişmeyen kısmı kastedilmektedir (2011: 26). Söz konusu kalıplaşma, her birim için aynı derecede değildir. Birimlerin kalıplaşma dereceleri şöyledir:

Kalıplaşma Dereceleri

1. Tam Kalıplaşma

2. Çekirdek Kalıplaşma

2.1. Yapısal Değişikliğe İzin Verme

2.1.1. İsim Çekim Eklerinin Değişebilmesi

2.1.2. Fiil Çekim Eklerinin Değişebilmesi

2.2. Dizimsel Değişikliğe İzin Verme

2.2.1. Kelime Ekleme / Çıkarma

2.2.2. Kelime Değişikliği

2.2.3. Kelimelerin Yer Değiştirebilmesi

1.1.1. Tam Kalıplaşma

Kalıplaşmış dil birimleri içerisinde kelimelerde ve söz diziminde herhangi bir değişikliğin görülmediği yapılar tam kalıplaşma örnekleridir. Özellikle atasözleri bu başlık altında değerlendirilmekte birlikte deyim, ilişki sözleri ve ikilemelerin de bir kısmının tamamen kalıplaştığı görülmektedir.

damlaya damlaya göl olur.

ayağını yorganına göre uzat.

ak akçe kara gün içindir.

kambarsız düğün olmaz.

geçti bor'un pazarı, sir eşeği niğde'ye.

selamünaleykim, iyi akşamlar, sağlıcakla kalın.

1.1.2. Çekirdek Kalıplaşma

Kalıplaşmış dil birimlerinin büyük bir kısmının çekirdek olarak kalıplaştığı söylenebilir. Bu tür kalıplaşmalarda mutlaka değişmeyen bir bölüm bulunmakta ve dilin konuşurları tarafından bu bölümün etrafında yapısal ve dizimsel bazı değişikliklere izin verilmektedir. Ağızlardaki kalıplaşmış dil birimleri ise standartlaşmama ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitlilik bakımından çekirdek kalıplaşma için zengin bir kaynaktır.

5. Gökdayı, eserinde çekirdek kalıplaşma için yarı kalıplaşma terimini de önermektedir (2011: 76)

1.1.2.1. Biçim Açısından Değişikliğe İzin Verme

1.1.2.1.1. İsim Çekim Eklerinin Değişebilmesi

Birimlerin kullanıldığı yere ve şahsa göre kendisine eklenen iyelik, hâl, çokluk gibi eklerin kullanımında değişikliğe gidilebilmektedir. Özellikle deyimlerde ve ikilemelerde karşımıza çıkan bu durum, diğer kalıplaşmış dil birimlerinde daha az görülür.

ağzının tadı kaç- > ağzımızın tadı kaçtı, ağzımın tadını kaçırdı, senin ağzının tadı kaçmış

Birimlerde görülen çekirdek kalıplaşmaya farklı hâl eklerinin eklenmesi de bazı çalışmalarda bu başlık altında değerlendirilmiştir (Gökdayı 2011: 29). Ancak bu durum, aynı zamanda birimde kelime değişikliğini de gerektirdiğinden hâl eki kapsam dışında bırakılmalıdır. Söz gelimi, fiil eklenmeden örnek olarak verilen *dağ bayır* ikilemesinin kendisine eklenen fiillere farklı farklı hâl ekleri ile bağlandığı göz önünde bulundurulmamıştır. *dağ bayır dolaşmak*, *dağa bayıra çıkmak*, *dağda bayırda kalmak*, *dağdan bayırdan inmek*, *dağdan bayıra gezmek* gibi.

1.1.2.1.2. Fiil Çekim Eklerinin Değişebilmesi

Özellikle cümle şeklinde kullanılan bazı atasözü, deyim ve ilişki sözlerinde sıklıkla görülen bir durumdur. Bu birimleri kullanan kişinin bulunduğu ortam, zaman, durum gibi gramer dışı etkiler bunun asıl sebebidir. *fitil fitil burnundan getirmek* deyimini *fitil fitil burnundan getireceğim*, *fitil fitil burnundan getiriyorlar*, *fitil fitil burnundan getiririm* şeklinde kullanılsa bile anlamında herhangi bir değişiklik olmayacaktır.

yardım et- > yardım edeceğim, yardım ettim, yardım eder.

teşekkür et- > teşekkür ederim, teşekkür ettim, teşekkür ettik, teşekkür ediyor.

1.1.2.2. Dizim Açısından Değişikliğe İzin Verme

Birimlerin bir kısmında yine anlamı değiştirmeyecek şekilde bazı kelimelerin yeri değiştirilebilir veya kelime ekleme çıkarma yapılabilir. Bunun sebepleri arasında dilin kullanıcılarının içinde bulunduğu psikoloji gösterilebilir. Örneğin kızgın biri, birimi daha az kelimeyle veya devrik bir yapıda kullanırken sevinçli biri, birimin kelimelerinin arasına anlamı daha etkili kılmak için daha fazla kelime ekler ve birim de kurallı bir yapıya dönüştürülür.

1.1.2.2.1. Kelime Ekleme / Çıkarma

Az sayıda kelimedenden oluşan ikileme ile bazı birleşik isim ve birleşik fiillerin dışında diğer birimlerde sıklıkla görülen bir durumdur. Anlamı etkilememek şartıyla birime kelime ekleme çıkarma yapılabilir.

akıntıya kürek çekilmez. > akıntıya karşı kürek çekilmez.

ağzından çıkan kulağı işit- > ağzından çıkan sözü kulağı işit-

afiyet olsun > afiyet şeker olsun, afiyet bal, şeker olsun.

1.1.2.2.2. Kelime Değişikliği

Tam kalıplaşmanın görüldüğü örneklerde kelime seçimi ve dizimi üzerinde herhangi bir değişiklik yapmak mümkün değildir.

damlaya damlaya göl olur atasözünün *damlaya damlaya deniz olur*, *aka aka göl olur* ya da *damlaya damlaya göl dolar* vb. şeklinde kullanımı aynı anlamı veremeyeceği için dilin konuşurları tarafından kabul edilemez. Ancak bazı atasözlerinde eş anlamlı kelimelerin anlamı bozmamak kaydıyla

birbirlerinin yerine kullanıldığı örnekleri de görmek mümkündür. Bunun sebepleri kalıplaşmış dil birimlerindeki kelimelerin bazılarının arkaikleşmesi yahut örtmece olarak düşünülmesidir. Söz gelimi, *eceli gelen it cami duvarına siyer* atasözü bütün kelimelerinin değişmesiyle *eceli/ölümü gelen/yaklaşan it/köpek cami/mescit duvarına/avlusuna siyer/işer* biçimine girebilir (Aksoy 1988: 256; Parlatur 2010: 201). Bu örnekte *it* yerine *köpek* kelimesinin tercih edilmesi örtmecenin etkisidir. *siy*-⁶ yerine *işe*- fiilinin tercih edilmesi, artık *siy*- fiilinin yazı dilinin yanı sıra çoğu ağızda bile arkaikleşerek unutulması ve kullanımdan düşmesiyle ilgilidir. Hatta yazı dilinde *işe*- yerine örtmecenin etkisiyle *pisle*- şekline de rastlanır olmuştur.

Benzer durum, eş anlamlı olmasa bile birbirinin yerine geçebilen kelimelerle ilgilidir. Eğer atasözünün anlamı değişmiyorsa konuşurlar değişikliğe izin vermektedir. Burada çok yaygın olarak bilinen ve dilin konuşucuları tarafından kabul gören yapıların az değiştiği ya da hiç değişmediği görülecektir. Bu anlamda çeşitlilik ve dilin mantığı açısından ağızlar, önemli bir veri kaynağıdır.

Söz gelimi:

deveci ile konuşan kapusunu büyük açar. (Isp.) (Dağlıoğlu 1937)

deveciye komşu olan kapısını geniş tutar. (Sv.) (Türkmen 1973)

deveci ile dost olan kapısını büyük yaptırır. (Albayrak 2009)

devesi olanın kapısı yüksek olur. (Isp.) (BAAD 2009)

erine göre bağla başını, kazanına göre vur aşını. (Sv.) (Çağdaş 1978a)

erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını. (To.) (Demiray 1979)

even enik gözsüz enik enikler. (ev-: acele etmek, acele ettirmek, DS, C. 5) (Sv.) (Demiray 1974)

even kancık gözsüz enik guzlar. (ev-: acele etmek, acele ettirmek, DS, C. 5; kancık: dişi, DS, C. 8, guzla-: at, eşek vb. hayvanlar doğurmak. DS, C. 6) (Ada.)

1.1.2.2.3. Kelimelerin Yer Değiştirebilmesi

Kalıplaşmış dil birimlerinde bağlama göre unsurların yerleri değiştirilebilmektedir.

Dikensiz gül olmaz

Gül dikensiz olmaz.

İki dinle *bir* söyle.

Bir söyle *iki dinle*.

Bu durum, zıt anlamlı kelimelerden oluşan ikilemelerde daha sık görülebilmektedir.

akşam sabah > *sabah akşam*

büyükli küçüklü > *küçüklü büyükli*

gizli saklı > *saklı gizli*

6. *siy*-: genellikle köpek, kedi vb. hayvan işemek DS., C. 12.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

2.1. Atasözleri

Kalıplaşmış dil birimleri arasında yaygın olarak kullanılan ve kolaylıkla tanınan yapıların başında atasözleri gelmektedir. Atasözlerinin genel özelliklerinden yola çıkılarak yapılmış birçok tanımı bulunmaktadır: “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırıp ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir” (Aksoy 1988: 37). Bu konuda Aydın Oy, atasözlerinin hüküm şeklinde nakledildiğini söyleyerek şunları kaydetmiştir: “Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz” (1991: 44). Atasözlerinin genel ve leksik tanımı ise *Türkçe Sözlükte* şu şekilde yapılmıştır: Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel (2011: 180).

Türkçede *atalar sözü* veya *atasözü* gibi nispeten yeni adlandırmaların öncesinde bugünkü bazı atasözlerinin ilk kullanımlarını da bulabileceğimiz *Divânü Lügâti't-Türk*'de geçen *sav*, “atalar sözü, darbimesel” anlamında kullanılmış ilk kelimelerdendir (DLT IV 2013: 498). İslamiyet'in kabulünden sonra Arapçadan Türkçeye giren *mesel* ise “belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mâl olan anonim özdeyiş, atasözü” “benzeyen” ve “sıfat, vasıf, söz, ibret ve kıssa” anlamlarına gelmektedir (Durmuş 2004: 293). Bunun yanı sıra “asıl anlamı dışında başka bir şeyi anlatmak için dolaylı ve üstü kapalı olarak söylenen ibret alınacak söz; ders ve ibret alınacak küçük hikâye, fıkra, kıssa; atasözü” şeklinde tanımlanmaktadır (Ayverdi 2011: 804). Özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde *atalarsözü* anlamında “mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da bir atasözü söylemek” şeklinde tanımlanan *darb-ı mesel* veya çoğulu olarak *durûb-ı emsâl* kullanılmıştır (Aksoy 1988: 14). Daha yakın zamanlara kadar, özellikle yöresel atasözleri ve deyimlerin ayırım yapılmadan yayımlandığı çalışmalarda *meşhur söz*, *tâbir*, *halk tâbirleri*, *deyiş*, *özlü deyiş*, *özlü söz*, *klişe cümleler*, *takım sözler* vb. ise atasözleri yerine kullanılan ifadeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya üzerinde yaşayan-yaşamış bütün toplumların muhakkak kendi yaşam felsefelerine uygun atasözleri olmuş ve bunun için de farklı farklı adlandırmalarda bulunmuşlardır. Ancak bu adlandırmalar etimolojik olarak ve anlambilim açısından incelendiğinde, aynı zamanda evrensel bir düşünce ve anlayış ortaklığının ürünü olduğu anlaşılacaktır. İngilizce *proverb*⁷, Almanca *sprichwort*, Fransızca *proverbe* gibi ‘önceye, geçmişe, deneyime dayalı söz’ anlamındaki adlandırmalar ile Farsçadaki ‘nasihat’ anlamındaki *pend* şekli, atasözlerinin geçmişte yaşamış olan büyüklerden günümüze taşınan, önemsenen dil varlıkları olarak algılandığının göstergesidir. Benzer şekilde farklı toplumlarca atasözlerine “kanatlı söz”, “nasihat”, “cevherli söz”, “ibret verici söz”, “altın söz”, “dilin gülzârı”, “halk mektebi”, “halk hikmeti”, “ruhun doktoru”, “aklın gözü” gibi anlamlara gelen adlar verildiği kaydedilmiştir (Çobanoğlu, 2004: 3).

Atasözü için Türk lehçelerinde çeşitli isimlendirmeler kullanılmaktadır. Azerbaycan, Afganistan, İran, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türkmenlerce atalar sözü veya eskiler sözü kullanılır. Saha veya Yakutlar hohoono; Tobollar takmak; Uranhalar ülgercomak; Tuvalar üleger domoktar ve çeçen söster; Sagaylar takpak; Hakaslar söspek; Hoten civarında tabma; Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek, Karakalpak, Kazan Tatarları, Başkurtlar ve Kırım Tatarları arasında Arapça kökenli makal; Türkmenistan, Kuzey

7. *proverb* kelimesi özetle Latince “önce, önceye dayalı” anlamındaki *pro* ile “söz” anlamına gelen *verbum* kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=proverb (Erişim Tarihi: 10.08.2016)

Afganistan, İnan Türkmenlerinde ise hem makal hem de nakil; Çuvaşça ise samah atasözü karşılığında kullanılmaktadır. Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Batı Trakya, Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Dobruca gibi Balkan ve Gagavuz Türkleri de atalar, eskiler veya atasözü kelimesini kullanmaktadırlar (obanoğlu, 2004: 3). Yukarıdaki adlandırmaların yanı sıra Başkurt mkl, yitim, atalar hzi; Kırgız Türkçesinde makal-lakap; Tatar Türkçesinde atalar sözi, mkl, yitim (Ercilasun 1991: 32); Kerkük ağızında darb-ı kelam, emsal, cümle-i hikemiyye, deme, demece, deyişet; Doğu Türkistan'da tabma, ulular sözü; bazı Anadolu ağızlarında ise deyişet ve ozanlama gibi adlandırmaların varlığına işaret edilmiştir (Albayrak 2004: 42).

Yukarıdaki atasözü tanımlarının yanı sıra bir başka tanım da şöyle yapılabilir: Dillerin söz varlığında önemli ve vazgeçilmez bir unsur olarak görülen atasözleri, toplumların yaşamları boyunca oluşan bilgeliklerini, kazandıkları deneyimleri, hayat felsefelerini, ifade zenginliklerini yansıtan ve bu yönüyle uzun süre onların düşünce dünyalarında yaşamaya devam edebilen kalıplaşmış birimlerdir. O hlde, atasözlerinin oluşum şartları veya ortaya çıkmaları toplumların geçmişleriyle ilgili görünmektedir.

Atasözleri ne zaman ve nasıl oluşmuştur? Yazının olmadığı sözlü kültürlerde bilgi nasıl saklanıyordu veya biliniyordu?

Bu konuda sözlü kültür kuramcıları çeşitli düşünceler ne srmişlerdir. Bunlardan Walter J. Ong'a göre, eski çağlarda bilgiyi saklamanın tek yolu belleğe yardımcı olan, ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimleri kullanmaktır. Yani, düşüncenin çeşitli zıtlıklar ve ses tekrarları içeren *ikilemeler*le, sıfatlar veya başka *kalıp ifadeler*le akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırlayacağı şekilde biçimlenmiş *atasözleri* ve *deyimler*den oluşması gerekmektedir (2007: 49). Sözlü kültürde, düşüncenin özü olarak görülen KDB'ler olmadan hiçbir bilginin sürekliliğinin sağlanamayacağı belirtilmiştir (Ong 2007: 50). İnanlar, daha tarih dönemlerde, benzer durumlardan oluşan tecrübeyi ve bilgiyi kısa ve öz bir ifadeyle dile getirme gerekliliği duymuşlardır. Böylece, sözün gücüne gc katabileceği de keşfedilince atasözleri gibi daha birçok KDB'nin temelleri atılmış olmalıdır.

Ong, sözlü kültürlerde çoğu kez kanunların dahi atasözlerine yerleştiğini söylemektedir. Bu kültürlerde herhangi bir anlaşmazlık karşısında hkimlerin asıl görevinin adil bir karara varabilmek için davayla ilgili atasözlerini beyan etmek olduğu belirtilmiştir (2007: 51). Türkçedeki ve diğer tüm dillerdeki bazı atasözlerinin det kanun maddesi hükümünde olmasının sebebi burada aranmalıdır. Atasözlerinin kanun taşıyıcılığı özelliği de ayrıca değerlendirilmesi gereken bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.⁸

Henüz yazılı kanunların olmadığı devirlerde örf ve detler, toplum düzenini sağlayan kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun ortak sosyal ve kültürel belleğini yansıtan bu kuralların insanların yaşamlarını düzene koyarak gündelik hayatlarını kolaylaştırdığına ve yine bunların yazılı olmadıkları hlde nesilden nesile aktarıldıklarına dikkat çekilmektedir (Dursun 2016: 61). Bu işlevi yerine getiren Türk atasözlerini Ali Rıza nder (1975: 109-121) ve Aysun Dursun (2015: 153-159) hukuk açısından tasnif etmişlerdir.

Böylece atasözlerinin oluşumları ve yaygınlık kazanmalarının insanlığın varoluşuyla eş zamanlı düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, daha o ilk zamanlarında sözlü olarak iletişim kuramayan insanlar, atasözleri için gereken deneyimi biriktirmeye başlamış olmalıdır. Sözlü olarak anlaşmaya başlandığında ise ortak tecrübeler atasözü olarak kimlik kazanmıştır. Ong'a göre pek çok atasözü, konuşma olayının ilk sözlü biçimine, onun gücü, alımlılığı ve tehlikelerine ilişkin gözlemlerle doludur (2007: 21). Dolayısıyla atasözleri, bu yönüyle de dilin tarih gelişimi açısından önemli bir tanık durumundadır.

8. Yazılı kanunların daha oluşmadığı Türk toplumlarında tre, kanun yerine geçiyordu ve bunlar da sözlü kurallardan oluşuyordu. Sözlü kurallarsa büyük ölçüde KDB'lerle ifade edilmektedir. Bunun en iyi rneği Oğuznmeler'dir.

2.1.1. Tarihî Türkçe Metinlerde Atasözleri

Belli bir zaman sürecinde kalıplaşan atasözleri yazıya geçirilerek sonraki kuşaklara aktarılmaya başlanmıştır. Böylece, insanların aynı tecrübeyi tekrar yaşayarak medeniyet yolunda zaman kaybetmesinin önüne bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde geçilmiştir. Bu kaygıyla yazılı hâle getirildikleri hiçbir zaman bilinemeyecek atasözlerine ilk olarak, Sümerlerde rastlanmaktadır:

Fakir bir adamın ölmesi, yaşamasından iyidir.

El ele ilave edilince adamın evi yapılır. (Çığ 1959: 150)

Türkçeye ilgili eldeki ilk yazılı belgeler sayılan *Orhun Yazıtlarında* çeşitli söz sanatları ile atasözü, deyim, ikileme gibi dilin belirli bir işlenmişlik düzeyine ulaştığını gösteren etkili söylem ve edebî kullanımlara rastlanmaktadır.

Köktürk metinlerinde özellikle de Tonyukuk'a ait yazıtlarda atasözü niteliği taşıyan söz kalıpları vardır. Talat Tekin bunlardan bir kaçını örnek olarak vermektedir.⁹

toruk bukaly semiz bukaly ırakda bilser, semiz buka, toruk buka teyin bilmez (TIB 5-6) “(İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa (hangilerinin) semiz (hangilerinin) zayıf olduğunu bilmez”

yuyka erkli topulguluk uçuz, yinçge erkliğ üzgeli uçuz (TIG 6) “Yufka olanı delmek kolaydır, ince olanı kırmak kolay” (1998: 20-21)

Osman F. Sertkaya, yazıtlardaki atasözlerinin yanı sıra bir de 10. yüzyılın ilk yarısına ait olduğu düşünülen ve atasözlerini ihtiva eden bir liste üzerinde çalışmıştır.

özining ölmez, [etining öl]ür “öziin (benliğin) ölmez, vücudun ölür”

tanuklugsab, tamgalıgbitiğ “Şahit huzurunda söylenen söz, damgalı bir senet mahiyetindedir” (1983: 276-277).

Aynı eserde Uygur sahasına ait metinlerdeki atasözlerinden de örnekler verilmektedir:

yel yolın barır, suv yolın kelir “rüzgar yol ile gider, su yol ile gelir” (1983: 279)

Bu birim, Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan *sel ile gelen yel ile gider* (Aksoy 1988: 423) ile *yel gibi gelen sel gibi gider* (Albayrak 2009: 884) atasözlerinin yaklaşık bin yıl önceki şekline örnektir.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait *Divanü Lûgati't Türk*'te çok sayıda atasözü yer almaktadır.¹⁰

kişi alası içtin, yılki alası tıştın (DLT I 2013: 91). (“insanın alacası içinde, hayvan[ın] alacası dışında[dır]”

kutsuz kudugka kirse kum yagar (DLT I 2013: 457). “uğursuz kuyuya girse [üstüne] kum yağar”

teğirmende toğmuş sıçgan kök kökreginge korkmas (DLT III 2013: 282). “değirmende doğan sıçgan gök gürelemesinden korkmaz” (Elçin 1998: 464-465).

Türkçenin konuşulduğu geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca dilden dile aktarılan *Dede Korkut Oğuznamelerinde* sözlü kültürün gerekliliği olarak hem anlatımı güçlendirmek hem de akılda kalıcılığı kolaylaştırmak için atasözlerinden çokça faydalanılmıştır. İlgili örnekler, Muharrem Ergin'in *Dede Korkut Kitabı 1* (2009) adlı eserinden alınmıştır¹¹:

urlaşuban sular taşsa deniz dolmaz “sular gürlütülü bir şekilde de taşsa da denizi dolduramaz” (DKK 1: 73)

eski panbuk bez olmaz, karı düşmen dost olmaz “eski pamuktan bez olmaz, eski düşmandan dost olmaz” (DKK 1: 74)

kül tepelik olmaz, güyegü oğul olmaz “kül(den) dağ olmaz, damat(tan) oğul olmaz” (DKK 1: 74)

9. Bu konudaki diğer çalışmalar için bk. (Caferoğlu 1930: 43-46); (Elçin 1998: 461-462); (Aksan 2014: 103-104).

10. *Divanü Lûgati't-Türk*'teki atasözleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır (Birtek 1944; Türkay 1980; Sakaçoğlu 2000; Ölmez 2008; İlhan 2008; Karakuş Tayşi 2008; Yaylagül 2010). Ayrıca bk. (Coşar ve Güneş 2011a; Coşar ve Güneş 2011b)

11. Örnek olarak verilen atasözlerinin Türkiye Türkçesine aktarımı tarafımızca yapılmıştır.

çalabilen yiğide ok ile kılıçtan bir çomak yig “vurmasını bilen yiğide ok ve kılıçtan bir çomak yeğdir” (DKK 1: 74)

Atasözleri, günümüzde olduğu gibi tarih boyunca konuşucunun anlamı güçlendirmek ve az sözle çok şey ifade etmek için sıklıkla başvurduğu KDB’lerden biri olmuştur.

2.1.2. Biçim Bakımından Ağızlardaki Atasözleri

2.1.2.1. Ağızlardaki Atasözlerinin Biçim Özellikleri

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki atasözlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için onların yapı bakımından incelenmesi gerekmektedir. Atasözlerinin diğer KDB’lerden ayrılan en önemli özelliği, genellikle kısa ve kalıplaşmış cümleler şeklinde olması ve hüküm bildirmesidir. Yazılı kültürde olduğu kadar atasözlerinin ilk oluştuğu varsayılan sözlü kültürde de söz dizimi yani söylemin nasıl düzenlendiği önemlidir. Atasözlerinin cümle şeklinde olmasının sebebi vardır. Bu, karşı tarafa verilmek istenen anlamın muhakkak iletilme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Cümle, “bir fikri, bir düşüncüyü, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden en geniş kelime grubudur” şeklinde tanımlanmaktadır (Ergin 2003: 398). Atasözlerinin cümle şeklinde olmazsa, etkili olamayacağı düşüncesi ve tecrübesi bunun temel sebeplerden biri olarak görülmelidir.

Atasözlerinin cümle şeklinde olması, tanınmasında ve anlaşılmasında diğer KDB’lerin birçoğundan farklı olarak birimin önemli bir ölçütü olarak gösterilmektedir. Bazı araştırmacılar atasözlerinin özellikle yargı bildirmesi ve en az bir yüklemi olması gerektiğine vurgu yaparken bunun yanı sıra önce can, sonra canan; ata arpa, yiğide pilav gibi bazı kullanımların yargı bildirmemesi ve yüklemi olmamasına rağmen atasözü olarak sayılması gerektiğini söylemektedirler (Altun 2004: 80). Buradaki görüş farklılığının ya da tutarsızlığın sebebi, bazı atasözlerinin baştan beri eksilteli cümle şeklinde kurulmasıdır. Söz gelimi önce hocayı bul, sonra kocayı şeklindeki atasözü başta derin yapıyla bir cümle olarak önce hoca sonra koca; önce keseye danış, sonra pazarlığa giriş önce kese, sonra pazarlık şeklinde kalıplaşmış olabilirdi. Dolayısıyla derin yapısı tamamlanarak önce can, sonra canan önce can[1] sonra canan[1 sev]; *ata arpa, yiğide pilav* atasözü ise ***ata arpa, yiğide pilav [verilir/ gerekir/yeğdir]*** şeklinde hem yargı bildiren hem de yüklemi olan yapılara dönüştürülebilir¹². Bir dilin konuşucusu, söz konusu derin yapıların nasıl tamamlanması gerektiğini bilir. Aksi takdirde anlam ortaya çıkmaz, birim de anlaşılmazdı. O hâlde, atasözü sayılabilecek birimlerin gerek yüzey yapıda gerekse derin yapıda bitimli (finite) bir fiile¹³ sahip olup olmaması, atasözlerinin yapı açısından tanınmasındaki temel ölçüt olarak düşünülmalıdır.

2.1.2.2. Ağızlardaki Atasözlerinin Söz Dizimi

Atasözlerini cümle yapısı açısından inceleyen araştırmacılar (Burdurlu 1967a), (Burdurlu 1967b), (Oy 1972), (Uzun 1990), (Altun 2004) konuya farklı bakış açıları ve yöntemlerle yaklaşmışlardır.

Çalışmamıza model olarak alınabilecek ve Türkiye Türkçesinden 1621 atasözü içeren bir araştırmaya göre 590’ının yani yaklaşık olarak üçte birinin basit yapıda, 527’sinin sıralı, 450’sinin bileşik ve 54’ünün bağlı cümle yapısında görüldüğü gözlemlenmiştir (Burdurlu 1967a: 508). Buradan, yoğun bir anlatım gücüne sahip atasözlerinin büyük oranda basit ve kısa cümlelerden oluşması hem Türkçenin gücü hem de KDB’nin gerekliliği şeklinde açıklanmalıdır. Atasözleri, en az kelime ve etkili bir ifadeyle tecrübelerin saklanabileceği ve yeri geldiğinde çabucak hatırlanacağı bir yapıda olmalıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki atasözleri cümle yapısı bakımından oldukça çeşitlidir.

12. Atasözlerinde görülen derin yapılarla ilgili olarak şu çalışmaya bakılabilir (Uzun 1990).

13. Bitimli (finite) fiil, dilin konuşurları tarafından uzlaşımalsal olarak ortaklaşa varılan bir noktadır. Bitimlilik duygusunu fiil üzerine eklenen morfepler belirler. *Ali gel- / Ali gel-miş*.

2.1.2.3. Ağızlardaki Atasözlerinde Kalıplaşma

Atasözlerinin belirgin bir diğer yapı özelliği kalıplaşmış olmalarıdır. Atasözlerinin büyük bir bölümü bütün, tam bir kısmı da yarı kalıplaşmıştır. Tam kalıplaşanlarda, kelime seçimi ve dizimi üzerinde herhangi bir değişiklik yapmak mümkün değildir. Söz gelimi, yuvayı dişi kuş yapar atasözünün *evi dişi kuş yapar, *yuvayı dişi kuş örer veya *yapar dişi kuş yuvayı biçimlerine dönüştürülmesi Türkçe konuşucuları için kabul edilemez olduğu gibi sözün büyüsunü ve anlatım derinliğini de bozmaktadır. Bununla birlikte, atasözlerinde yer alan kelimelerin eş anlamlılarıyla yer değiştirebildiği örneklere de rastlamak mümkündür. Söz gelimi, eceli gelen it cami duvarına siyer atasözü bazı bölge ağızlarında bütün kelimelerinin değişmesiyle eceli/ölümü gelen/yaklaşan it/köpek cami/mescit duvarına/avlusuna siyer/işer biçimine girebilir (Aksoy 1988: 256; Parlatır 2010: 201). Ancak dilin bu değişikliğe izin vermesinin sebebi, şüphesiz atasözünün iletmek istediği anlamda herhangi bir değişikliğin olmamasıdır. Dolayısıyla, atasözlerinde biçim kalıplaşırken aslında anlamın da kalıplaştığı ve aynı anlam iletildiği sürece bazı kelime değişikliklerinin kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılabilir.

2.1.3. İçerik Bakımından Ağızlardaki Atasözleri

2.1.3.1. Ağızlardaki Atasözlerinin Saklantı (Arkaik) Kelimeleri Barındırması

Ağızlarda yer alan atasözleri, hayatın hemen her alanına ait konuları içeren, çoğu zaman da kelimelerle ifade edilemeyecek bir olguyu etkili ve yerinde bir cümleyle özetleyen yapılardır. Ortalama bir dil konuşucusunun kelime dağarcığında olan kelimelerin kullanılmasına rağmen, atasözlerinde hem yalın hem de öz bir anlam ortaya çıkar. Atasözlerinin bu özelliği ve başarısı, yüzyıllardan beri dilin konuşucularının süzgecinden geçirilen ses ve kelimelerin sorunsuz birlikteliğinden gelmektedir. Bu anlamda, ağızlardaki atasözleri çok daha çeşitlidir. Çünkü yazı dilindeki atasözleri yazının kısıtlayıcı hükümlerinin altındadır ve onlarda çeşitliliğe yer yoktur. Ağızlar ise bunun tersine alabildiğine serbest ve yaratıcıdır. Buna, yine yazı dilinde olmayıp da ağızlarda yaşamaya devam eden eski Türkçeden miras kelimeler eklenince halkın söz ustalığı ve zevki atasözlerinde izlenebilmektedir.

*ağlaya ağlaya arık yapan güle güle su **suvarır**.* (Ky.) (Ayrıl 1944)

***bıldır** ev yapmış, bu yıl kokusu çıkmış. (bıldır: geçen yıl, DS, C. 12) (To.) (Demiray 1979)*

***bıldır** ölmüş bir eşek, gelin bugün ağlaşak. (bıldır: geçen yıl, DS, C. 12) (Sv.) (Çağdaş 1979)*

*cingan göçmeyince **baymaz**. (bayı-: zengin olmak, DS, C. 2)*

*el eli **yur**, el de döner yüzü **yur**. (yu-: yıkamak, DS, C. 11) (Sv.) (Demiray 1974)*

bir dala basarsın bin dal ığralanır. (ırgalan- > ığralan-: sallanmak, DS, C. 7) (Sv.) (Demiray 1974)

***iyeli** bitmiş, **iyesiz** yitmiş. (iye: sahip DS, C. 7) (Sv.) (Demiray 1980)*

*köpek ne kadar **siyse** deniz **murdar** olmaz. (siy-: genellikle köpek, kedi vb. hayvan işemek DS, C. 12) (Isp.) (Dağlıoğlu 1937)*

*öküz öldü kağnısı **sındı** (durdı). (sın: kırılmak, bozulmak, DS, C. 12) (Sv.) (Demiray 1980)*

2.1.3.2. Ağızlardaki Atasözlerinin Eş veya Yakın Anlamlı Kullanımları

Ağızlardaki atasözlerinin kelime kadrosunun eş veya benzer anlamlı kelimelerle değiştirilmesi anlam kaybolmadığı sürece mümkündür. Bunu yaparken de, söyleyiş güzelliği ve anlam yoğunluğunda herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Aksi bir durum söz konusu olsa dilin konuşucusu zaten buna izin vermeyecektir.

*sac **düzen aldı**, hamur tükendi; ev **düzen aldı**, ömür tükendi.*

*sac **düzene girer**, hamur tükenir; iş **düzene girer**, ömür tükenir.*

sac tava gelir, hamur tükenir; baş tava gelir, ömür tükenir.

sac tavını bulur, hamur tükenir; insan rahatını bulur, ömür tükenir.

tandır tava geldi, hamur tükendi; akıl başa geldi, ömür tükendi.

tandır tavını aldı, hamur tükendi; akıl başa gelir, ömür tükendi.

Görüldüğü üzere, bazı kelime farklılıkları ve ifade değişiklikleri anlamı etkilemediği gibi aksine, çeşitlilik yaratmaktadır. Bu çeşitliliğin sebebi, söz konusu atasözlerinin farklı coğrafya ve zamanlarda söylenmesine rağmen Türklerin düşünce yapısı ve dünya anlayışındaki ortaklıkla ilişkilidir. Bu ortaklığın farklı kelimelerle ifade edilmesinin çok da önemli olmadığı, ağızlarda yaşayan binlerce atasözünde takip edilebilir.

ağır dur, batman söyle. (Ky.) (Ayrıl 1944)

ağır otur, batman gel. (Sv.) (Demiray 1974)

ağır taşı ne sel ne yel alır. (Ada.) (Koz 1979a)

ağır yongayı yel kaldırmaz. (Sv.) (Kaya 1980)

alacasını (nakışını) bilmeyen kilimini dokumaz. (Sv.) (Demiray 1980)

alacasını bilmeyen kilimini iyamaz. (*alaca*: kıldan dokunmuş sergi, bir çeşit kilim. DS, C. 1) (*ty-*: dokuma tezgâhında halı kilim vb. şeylerin iplerini yerleştirmek, germek, ip çözmek. DS, C. 7) (Ada.) (Koz 1979a)

ananın bastığı yavru ölmez. (Ky.) (Ayrıl 1944)

anasının ezdiği civciv ölmez. (Ank.)/MDD/Mesut GÜRBÜZ

ark atlamaz, köprü geçmez eşek. (Isp.) (Dağlıoğlu 1937)

ark atlamaz hendek geçmez. (Ky.) (Özerdem 1976a)

asil aymaz bal kokmaz. (Ky.) (Ayrıl 1944)

asil azmaz bal acımaz. (Sv.) (Türkmen 1973)

asil azmaz, bal kokmaz; kokarsa yağ kokar, onun da aslı ayrıdır. (Sv.) (Demiray 1980); (Ky.) (Özerdem 1976a)

aş taşınca kepeğin pahası aranmaz. (Sv.) (Birinci 1973)

aş taştıktan sonra çemçeye baha yetmez. (*çemçe*: büyük tahta kaşık DS, C. 3,) (Isp.) (Dağlıoğlu 1939b) *aş daşanda kepciye baha yetişmez: iş bu raddeye geldikten sonra, ne gerekirse yapmak lazım [Erzurum] (TDK DS)*

atın aflagı rahvan, itin aflagı tazı, insanın aflagı pehlivan [olur]. (*aflak*: aptal, sersem, şaşkın, DS, C. 1) (Sv.) (Demiray 1974)

atın şaşkını rahvan, erkeğin şaşkını pehlivan olurmuş. (Sn.)(Başoğlu 1982)

ağır yongayı yel kaldırmaz. (Sv.) (Kaya 1980)

baskısız yongayı yel atar. (*yonga*: yontulmuş küçük odun parçaları, talaş, DS, C. 11) (Ada.) (Koz 1979a)

caminin mumunu yiyen kedinin gözü çıkar. (Isp.) (Dağlıoğlu 1939b)

caminin mumunu yiyen kedinin gözü kör olur. (Sv.) (Kaya 1980)

çok gezen boka basar. (Isp.) (Dağlıoğlu 1937)

çok gezen pabuç bok getirir. (Sv.) (Demiray 1974)

davetsiz gelen döşeksiz oturur. (Ada.) (Koz 1979a)

davetsiz gelen kilimsiz oturur (Sv.) /MDD/Osman İLBAŞ

davetsiz giden mindersiz oturur. (Sv.) (Demiray 1974)

2.1.3.3. Ağızlardaki Atasözlerinde Eğretilme (Metafor)

Atasözlerinde muhatap çoğu zaman doğrudan ifade edilmez. Bunun yerine hayvanlar, bitkiler veya doğadaki diğer varlıklardan geliştirilen eğretilmelerle çeşitli istiareler oluşturulur. Söz gelimi, Türk atasözlerinde anlatılmak istenen, Türklerin yaşadıkları sosyal, kültürel ve doğal ortamın sonucu olarak daha çok hayvanlar dünyasının özellikleriyle aktarılır.

Ağızlarda yaşayan *düve göz eylemese, boğa sıçramaz* şeklindeki atasözü Kırgız Türkçesinde daha metaforik bir ifadeyle “düve gözünü süzmese, boğa ipini koparmaz” anlamında *konacın köziün süzbösö, buka cibir özböyt* şeklinde kullanılmaktadır.

Bazı atasözleri zaman içinde kaybolabilir veya bazılarının kelimeleri değişebilir. Herhangi bir değişikliğe uğramadan yaşayanları da görülebilir. Bir kısım atasözü ise yazı dilinde kullanımdan düşse de ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Elbette, bir atasözünün unutulması veya kullanımdan düşmesi, o toplumun sosyokültürel evrimi ve gündelik hayatını şekillendiren dinamiklerle doğrudan ilgilidir. Tarih boyunca hayvancılıkla uğraşan Türklerin atasözlerinin hatırı sayılır bir kısmının da hayvancılıkla ve hayvanlarla ilgili olması kaçınılmazdır. Hayata dair tecrübelerin o hayatla bütünleşmiş canlılarla ya da olaylarla anlatılmasından daha doğal bir durum olamaz. Söz gelimi, büyüklerin veya güçlülerin çatışmasında zararı küçük ve güçsüz olanların çekeceğini anlatan atasözü, ağızlarda, atlar tepişir, arada eşekler ezilir şeklindedir. Aynı anlama gelecek şekilde yine Türkçede kullanılan filler tepişir, çimenler/karıncalar ezilir atasözünün ise tercüme yoluyla Türklerin diline girdiği tahmin edilebilir. Coğrafi konumu gereği denizcilikle uğraştığı tahmin edilebilecek Korelilerin dilinden yukarıdaki atasözüyle aynı anlamda kullanılan balina kavgasında karidesin sırtı patlar (Aksan 2006: 142) örneğini vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Burada esas olan, insanlıkça ortak bir tecrübenin dil ve kültür farkına rağmen benzer şekilde ama kendi kültürüne ve doğasına ait kelimelerle ifade edilmesidir.

2.2. Deyimler

Türkiye Türkçesi dilbilgisi literatüründe deyim, atasözlerinden ayrılan özellikleri ilk başlarda tam olarak belirlenmediği için atasözleriyle ortak bir şekilde *darbimesel* olarak adlandırılmıştır. Daha sonra darbimesel, sadece atasözlerini karşıladığından deyim üzerine yapılan çalışmalarda ‘deyim’ karşılığında *tabir* kelimesi yaygınlaşmıştır. *deyim* kavramı ise ilk olarak *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* adlı eserde geçmektedir (1935: 303). Deyim için Fransızca *expression, locution*; İngilizcede *expression, locution, idiom*; Almandada *Ausdruck* gibi adlandırmalar kullanılmaktadır.

Türkçe Sözlük’te ‘deyim’ için “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” tanımı yapılmaktadır (TS 2011: 651).

Dil Bilimi Terimleri Sözlüğüne göre deyim, “bireysel ve nedenli olan bir söz dizimi biriminin genelleşip yaygınlaşarak nedenliliğini yitirmesiyle ortaya çıkan ve tek bir sözcük birimi gibi algılanan söz öbeği”dir (Karaağaç 2013: 271).

Atasözleri ve deyimler üzerine yaptığı çalışmalarla bu alana önemli katkıda bulunan Ömer Asım Aksoy ise deyim, “bir kavramı, bir durumu, ya çekici anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” şeklinde tanımlamaktadır (1988: 52).

Deyimler üzerinde çalışan bir başka araştırmacı Doğan Aksan’a göre deyim, “belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür” şeklinde açıklanmaktadır (2003: 35).

Türk lehçelerinde deyim için kullanılan terimlere baktığımızda, çoğunlukla Rusça *frazeologizm*

adlandırmasıyla Türkçe *tur-* fiil kökünden türetilen kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bunun için Azerbaycan Türkçesinde *frazelogiya*; Başkurt Türkçesinde *frazelogizm*; Kazak Türkçesinde *turaktı tirkes*, *frazelogizm*; Kırgız Türkçesinde *turuktü söz aykaşı*, *frazelogizm*; Özbek Türkçesinde *ibarä*, *täsviriy ibarä*; Tatar Türkçesinde *frazelogizm*; Türkmen Türkçesinde *frazelogizm*; Uygur Türkçesinde *turaklık ibarä*, *frazelogizm* gibi kelimeler geçmektedir (Ercilasun 1991: 170).

Yukarıdaki deyim tanımlarına eklenecek daha onlarca tanım vardır. Ancak hepsinin ortak özelliğini burada ifade etmek daha yerinde olacaktır. Deyimler, önceleri söyleyeni ya da çıkış noktası belli olmasına rağmen zamanla kalıplaşmış ve genelleşmiş birimlerdir. Deyimlerde diğer birçok kalıplaşmış birimin aksine, genellikle tam kalıplaşma görülür. Dolayısıyla yapısı ve kelimeleri kolay kolay değişmeyen birimlerdendir. Bu değişmezliğin sebebi kalıplaşan kelimelerin tek bir anlam bütünlüğü oluşturmak üzere bir araya getirilmelerinin verdiği bir zorunluluktur. Tek bir anlam bütünlüğüne götüren sebep, anlatımın çekici ve etkili kılınma isteğidir. Bunun yolu da kelimelerin mecazlı kullanımınıdır. Bunun için genellikle bir araya getirilen birden fazla kelimenin en az birinin gerçek anlamının dışında kullanımıyla mecazlı anlamın oluşturulduğu ifade edilmektedir. Fakat mecazlı anlam taşıma özelliği ise bazı karışıklıklara sebep olmuştur. Araştırmacıların büyük bir çoğunluğu mecazlı anlam taşımayan yapıları da deyim sayarken bir başka grup ise (Yüceol Özezen 2001: 871; Gökdayı 2011: 152) sadece mecaz anlam taşıyanları deyim, diğerlerini kalıp söz olarak değerlendirmektedir. Aksoy ise deyimler için mecazın tıpkı atasözlerinde olduğu gibi ayrılmaz bir nitelik olduğunu belirtmektedir. Ancak çam devir-, *devede kulak* gibi çoğu mecazlı olan deyimlerin arasında özü kabahatinden büyük ve *yarı yarıya*, çoğu gitti azı kaldı, âdet yerini bulsun, iyi gün dostu vb. örnekleri de sözcük öbeklerini oluşturan kelimelerin gerçek anlamlarını koruması açısından mecazlı deyimlerin dışında ikinci bir deyim grubu olarak saymaktadır (1988: 43-45). Gökdayı'ya göre, deyimler için tespit edilen bu durum, deyimlerin tanımını ve kapsamını değiştirmeyi zorunlu kılmaktadır. Ona göre söz konusu durum mecazlı anlam taşıyan deyimlerle söz diziminde geçici olarak oluşturulan kelime gruplarının ve cümlelerin birbirinden ayırt edilmesini güçleştirecektir. Bu nedenle 'gerçek anlamlı deyim' olarak geçen birimlerin aslında kalıp söz olarak sayılması gerektiğini düşünmektedir (2011: 152).

Bir diğer tartışmalı durum ise deyimlerin kaç kelimedenden oluşacağı ve tek bir kelimenin mecaz anlamının deyim sayılıp sayılmayacağıdır. Üzerinde tam olarak fikir birliğine varılamayan bu konuyu Yüceol Özezen şu şekilde açıklamaktadır:

“deyimi bilimsel olarak incelemeyen ve bu yüzden de bu konuyu terimleştirme gereksinimi duymayan eski kuşaklar, bu konu üzerinde çalışmaya başladıklarında, bu boşluğu deyimden daha geniş ve daha genel bir kavram alanına sahip olan ‘tabir’ sözcüğüyle doldurmuştur. Ancak ‘tabir’in tek bir sözcük olabilmesi, uzun süre ‘deyim’in aslında birden fazla sözcükten oluşma özelliğinin gözden uzak tutulmasına neden olmuştur” (2001: 870).

Deyimlerin kaç kelimedenden oluşacağı konusunda görüş belirten araştırmacıardan biri de Doğan Aksan'dır. Yazar, deyim için yaptığı tanımında, bir kelimenin yan anlamında kullanılmasının deyim sayılacağını belirtmiş, *akşamcı*, *kaşarlanmış*, *sudan*, *sözde*, *gedikli* gibi kelimeleri örnek olarak vermiştir (2003: 35-36). Bir başka araştırmada, deyimlerin büyük çoğunluğunun birden fazla kelimedenden oluştuğu ancak *gözde*, *bacaksız*, *yapışkan*, *yağcı* gibi bazı kelimelerin de deyimsel anlam kazandığı kaydedilmiştir (Toklu 2003: 107). Vecihe Hatiboğlu ise deyimlerin en az iki, en fazla ise sekiz kelimedenden oluşabileceğini kaydetmiştir. Ona göre çok uzun deyimler, deyim özelliklerini kaybederek bozulmaktadır. Yazar, bir kelimenin mecaz anlamlarının çekici bir özellik yaratamayacağından dolayı deyim sayılmaması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir (1964: 222). En fazla kaç kelimenin deyim sayılacağı ile ilgili olarak ise *bizim tavuk bir yumurta yumurtlar yedi mahalle duyar elin kısırağı küheylan doğurur [hiç] sesi çıkmaz* şeklinde 15 kelimelik birimlerin olduğu tespitinde bulunulmuştur (Çotuksöken 1994). Konuyla ilgili olarak Aksoy, *gözde* “önemli”, *görücü*, *dünyada* “asla”, *Türkçesi*

“açıkçası”, *dişli* “nüfuzlu”, *tuzlu* “pahalı”, *sudan* “sıradışı” vb. kelimelerin iki birimden oluştuğunu ve bu tür kelimelerin eklerinden dolayı deyim sayılması gerektiğini, fakat bu türden ekler almayan yalın kelimelerin ise mecazlı anlamlarıyla deyim sayılamayacağını ifade etmiştir (1953: 205-208). Daha sonra yazarın bu tutumunu değiştirerek bir birimin deyim sayılabilmesi için en az iki kelimenin varlığına ihtiyaç duyulacağını ifade ettiği görülmektedir (1984: 6).

Tüm bu tartışmalardan sonra sadece bir kelimenin mecaz anlamıyla deyim sayılmasının mevcut çalışmalara göre mümkün olmadığı ancak bazılarının ise deyim özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır. Gelineen noktada, deyimlerin en az iki kelimededen oluşma özelliği ve ön şartı, mecaz anlamıyla kullanılan tek bir kelimenin deyimle karıştırılmasının önüne geçmek için önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla ancak yapılacak sonraki anlambilimlik çalışmalarla bu konuda bir sonuca ulaşılabileceği düşüncesindeyiz.

2.2.1. Tarihî Türkçe Metinlerde Deyimler

Deyimler, anlatımı zenginleştiren ve etki oranını artıran bir araç olarak Orhun Türkçesi döneminden itibaren yazılı Türkçede başvurulan birimlerden biri olmuştur. Söz konusu deyimlerin Köktürk metinlerinde geçmesi ise Türkçenin işlenmişliğinin ne kadar eskiye dayandığının kanıtı niteliğindedir.

adak kamşat- “ayağı burkulmak, ayağı dolaşmak, sendelemek (morali bozulmak, şaşırıp yanlış hareket etmek)”

birki bodunug ot sub kıl- “birleşik halkı ateş ile su (gibi birbirine düşman) etmek”

uça bar- “uçup gitmek (ölmek, vefat etmek)” (Tekin 1998: 19-20).

Uygur Türkçesinde de çok sayıda deyim, metinlerde etkili ve güçlü bir anlatım için başvurulan birimlerdendir.

közin kiterü uma- “gözünü alamamak, ayıramamak” (Aksan 2006: 115)

kulgaktın kulgaka ağızdın ağızka ulag sapıg bol- “etrafa yayılmak, yaygın olarak söylenmek” (Şen 2017: 149)

ötüg/sabıg sı- “ricasını kırmak” (Şen 2017: 162)

Karahanlı Türkçesi eserlerinde, günümüz yazı dili ve ağızlarına dek uzanan çok sayıda deyim kullanıldığı bilinmektedir.

kapuğın açık tut- KB “irtibatı sürdürmek” (Şen 2017: 115)

köngülü bulgan- DLT “canı sıkılmak” (Şen 2017: 140)

tuz etmekni keng tut- KB “cömert olmak” (Şen 2017: 190)

Türkiye Türkçesine daha yakın olması açısından Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde geçen deyimlere de değinmek gerekmektedir. Dede Korkut ve benzeri metinlerdeki deyimler bile sayı ve muhteva açısından önemlidir. Ancak, burada sadece metinlerde geçmeyen deyimlerden birkaçına dikkat çekmekle yetinilecektir.

soğuk demir döv- “boşuna uğraşmak” (Aksan 2006: 117)

biyüğünü balta kesmez ol- “çok kibirli olmak, kimseden korkusu olmamak” (Aksan 2006: 117)

kuskunundan (eyerinden) balçığa batır- “bir kimseyi küçük düşürmek, yere batırmak” (Aksan 2006: 117-118)

2.2.2. Biçim Bakımından Ağızlardaki Deyimler

Ağızlardaki Deyimlerin anlaşılabilmesi ve özellikle atasözleriyle karıştırılmaması için yapı açısından bazı özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Buna göre, yapı açısından deyimlerin

diğer birimlerin birçoğundan ayrılan ilk özelliği, en az iki kelimedenden oluşmasıdır.¹⁴ Deyimlerde, atasözlerindeki gibi yargı bildirmemek bir başka özellik olarak görülürken çeşitli benzetme ve söz sanatlarından faydalanarak güçlü bir betimlemede bulunma, bir başka önemli farklılık olarak değerlendirilmektedir. Son olarak, diğer birimlerle de ortak özellik olarak kalıplaşma şartı aranırken, bu birim, kelime grubu ya da cümle şeklinde olabilmektedir.

Söz dizimi açısından ağızlardaki deyimler, hem kelime grubu hem de cümle şeklinde yapılanmıştır. Cümle biçiminde olmayan deyimlerin birden fazla kelimenin bir araya gelerek anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde tasarlanan çeşitli tamlamalar ve genellikle de birleşik fiil gruplarından oluştukları görülmektedir.

2.2.2.1. İsim Tamlaması Biçimindeki Deyimler

Ağızlardaki deyimler incelendiğinde, isim tamlaması biçiminde kalıplaşmış çok sayıda deyim söz varlığı karşımıza çıkmıştır.

bostan hoyuğu “bir iş yapmayan, bir iş beceremeyen, korkuluk” (Sv.) (Demiray 1974)

dil artığı (Sv.) (Candan 1973a)

dığdının dığdısı “çok eski” (Al.) (Hacıhamdioğlu 1983)

2.2.2.2. Sıfat Tamlaması Biçimindeki Deyimler

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki deyimlerin önemli bir kısmının sıfat tamlaması olarak kurgulanmasının sebebi, deyimleşmenin daha kolay olması ve deyimlerin tasvire dayanması şeklinde düşünülmelidir.

ala çakır (Sv.) (Demiray1974)

dilli dibek “konuşkan, geveze” (Sv.) (Demiray1974)

eksik etek “kadın”(Sv.) (Candan 1973a)

2.2.2.3. Birleşik Fiil Grubu Biçimindeki Deyimler

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki özellikle de metafora dayalı deyimlerin birleşik fiillerle deyim anlamı kazındıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla deyimlerin büyük bir kısmını da bu grup oluşturmaktadır.

ata et, ite ot ver- “olması gerekenin tam tersini yapmak” (Isp.) (Dağlıoğlu 1937)

eşğini emip sıpasını aç koy- “kötü duruma düşürmek, zorda bırakmak” (Sv.) (Demiray 1980)

kedinin boğazına ciğer as- “güvenilir olmayan kişilere iş vermek” (Sv.) (Demiray 1980)

sel önünden kütiik kap-“kolay yoldan kazanç elde etmek” (Ky.) (Özerdem 1976b)

2.2.2.4. Cümle Biçimindeki Deyimler

Ağızlarda tıpkı yazı dilinde olduğu gibi cümle biçiminde kalıplaşan deyimler de görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

aba bulamaz etine, atlas yamar götiine (Or.)

evinde yok aşlık, vermiyor dışlık (Ky.) (Özerdem 1976a)

evinde yoktur gecelik, gönünden geçer hocalık (Kr.)

gece mitilde yatar, gündüz çalım satar (El., Sv.)

kepeği yok itine, kemha yamar götiine (*kemha*: bir çeşit ipekli kumaş (TS 2005: 1133) (Or.)

14. Bu konudaki tartışmalara önceki bölümlerde yer verildiği için burada tekrar değinilmeyecektir.

2.2.3. İçerik Bakımından Ağızlardaki Deyimler

2.2.3.1. Ağızlardaki Deyimlerde Benzetme

Türkçede de diğer birçok dil gibi anlatım gücünü artırmak ve ifade kolaylığı sağlamak için başvurulan yollardan biri benzetmelerdir. Benzetme, anlatılmak istenen şeyin ya da durumun bir başka durumdan veya onunla olan benzerliğinden yola çıkılarak aktarılmasıdır. İfade edilmek istenen şeyin bir başka şeyle ilişkilendirilerek, benzetilerek anlatılması, anlatımı daha da canlı ve etkili kılmaktadır. Bu bakımdan Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen deyimler içinde, Türkçenin anlatım gücünü, benzetme ve nükteli anlatım eğilimini ortaya koyan, içerdiği imgelerle hoş giderek hafızada saklanabilen birçok özgün örnek bulunmaktadır. Ağız konuşucusunun hayat deneyimlerini içeren, insanların ruhsal ve fiziksel niteliklerini, tecrübe edilen durumları güçlü bir anlatımla dile getiren bu türden deyimler, aynı zamanda âdeta halk şiiirindeki içtenliği anımsatan bir nitelik de taşımaktadır. Burada, özgün olduğu kadar aynı zamanda etkileyici de olan bazı örnekler incelenecektir.

çil keklik gibi çatla- “öfkeden kendi kendini yemek” (Sv.) (Demiray:1974)

düven öküzü gibi ye- “çok obur olmak, çok yemek” (Sv.) (Demiray 1980)

kara çalı gibi ön kes- (Sv.) (Candan: 1973a)

kör atın kazığa dolanması gibi “bir şeye saplanıp kalmak” (Sv.) (Demiray 1980)

ölmüş bit kabuğu gibi dur- “cansızlaşmak, pasifleşmek, etkinliğini yitirmek” (To.) (Demiray 1979)

zile pekmezi gibi kasıl- (Sv.) (Candan 1973a)

Ağızlardaki bu tür benzetmelerde, benzeyen ve belirgin özelliğinden dolayı kendisine benzetilen öğeler, benzetme edatı olarak bilinen gibi ile birbirine bağlanır. Bu şekliyle aynı zamanda edat grubu olarak bilinen yapılara dönüştürülen kullanımların örnekleri tarihî dönemlerden bu yana karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Ömer Asım Aksoy, sözü edilen gibi edatıyla oluşturulan ağızlardaki deyimlerin bazılarının deyim yahut atasözü sayılamayacağını, bunların dilin genellikle başvurduğu bir kuruluş ve anlatış yolu olduğunu ifade etmektedir.¹⁶ Yazara göre ağızlardaki bu tür benzetmeler, bazı kavramları daha iyi belirtmek için başvurulan yollardan biridir. buz gibi, ateş gibi, kömür gibi ifadeleri sırasıyla çok soğuk, beyaz, çok sıcak, çok siyah demektir. Burada buz gibi dedikten sonra ‘soğuk’ sıfatı kullanılsa bile ‘çok soğuk’ anlamı çıkmaktadır (1988: 46). Bu görüşe farklı bir açıdan yaklaşan Özkan, deyimleşme olgusunun işleyişinde yararlanılan yollardan biri olarak benzetmeleri göstermektedir. Bunda da vurgulanan nokta, kalıplaşmaya uğrayan kelimelerin kendi anlamlarından sıyrılarak yeni bir anlam kazanmalarındır (2004: 2289). Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan buz gibi benzetmesinin ilk kullanım sebebi, kuşkusuz, anlatımı güçlendirmek içindir. Ancak bir ifade biçimi belirli bir kullanımdan sonra deyimleşebilir. Eğer buz gibi ifadesi suyu tanımlıyorsa bu bir deyim olmayabilir ancak insanı tanımlayıp onun insani yönünün zayıflığını bildiriyorsa bu benzetme artık deyim sayılmalıdır. Bu gelişim şu şekilde de gösterilebilir:

Benzetme	Benzetme Yönü	Benzeyen	Deyimleşme
<i>buz gibi</i>	soğuk	su	-
<i>buz gibi</i>	soğuk	el, hava	-
<i>buz gibi</i>	beyaz	çamaşır, cilt, ev vs.	-
<i>buz gibi</i>	soğuk	espri, kişi	+
<i>buz gibi</i>	şeffaf	gol	+

15. Eski Türkçede aynı işlev için *teg* edatı kullanılmıştır. *Orhun Yazıtlarında “teñri teg teñride bolmuş türiük bilge kagan...”* ((ben) Tanrı gibi (ve) tanrıdan olmuş Türk Bilge Hakan...) (KT G 1) “*tengri küiüç birtük için kañım kagan süsi böri teg ermiş, yagısı kooñ teg ermiş*” (Tanrı güç verdiği için babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları da koyun gibi imiş) (KT D 12) örnekleri görülmektedir.

16. Konuyla ilgili ayrıca bk. (Sel 2012)

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan benzetmeye dayalı deyimlerde benzetme yönünün bazen kullanıldığı bazen de kullanılmadığı görülmektedir. Dildeki bu inisiyatif, daha çok benzetme yönünün tam ve açık olarak bilinmeme / anlaşılmama endişesinden kaynaklanmaktadır. Söz gelimi, *yumurta gibi göbek/karın* denilince ağız konuşucusu bağlamına göre saklı bir ‘ovallık’ durumunu zaten sezmektedir. Dolayısıyla *yumurta gibi [söbü/söbe] göbek/karın* demeye gerek kalmaz. Ancak daha az bilinen “benzetilen”lerde benzetme yönünün de belirtilmesi ifade edilmek isteneni daha açık bir şekilde ortaya koyar ve kolaylık sağlar.

Ağızlardaki birimlerde bu durum, yazı diline oranla daha etkin şekilde kullanılmaktadır. Bununla ilgili çok sayıdaki örneğe bakıldığında, ağız konuşucusunun hayata dair gözlem ve tespitlerini birimlere yansıttıkları görülmektedir.

ateş gibi [hızlı, çabuk, etkili] [ol-] “becerikli ve başarılı olmak” (To.) (Demiray 1979)

diiven öküzü gibi [çok] ye- “çok obur olmak, çok yemek” (Sv.) (Demiray 1980)

ilik gibi [güzel, alımlı] ol- “çok güzel olmak (genelde kadınlar için) (Al.) (Hacıhamdioğlu 1983)

ölmüş bit kabuğu gibi [cansız, soluk] dur- “cansızlaşmak, pasifleşmek, etkinliğini yitirmek” (To.) (Demiray 1979)

mih gibi [sıkıca basılı] ol- “bir şeyi iyice ve sıkıca bastırmak” (Al.) (Hacıhamdioğlu 1983:)

Ağızlardaki bir başka grup deyimde ise kendisine benzetilen ve benzetme edatı bulunmakta ancak benzeyen genellikle söylenmemektedir. Bunun yanında benzetme yönü veya benzetme özelliği her neyse fiilleştirilip deyim oluşturulmaktadır.

Ağızlarda bu anlamda zengin bir deyim varlığından bahsedilebilir:

acıpayam sırtığı gibi uza- (Mğ.) /MDD)

bokuna basmış ayı gibi gümürden- (*gümürden-*: kendi kendine hafif sesle konuşmak, mırıldanmak DS, C. 6) (Mğ.) /MDD/Dursun SARI

davşan boku gibi kokmaz bulaşmaz [ol-] ((Mğ.) /MDD/Dursun SARI

değirmen şakşakası gibi şakırda- “gereksiz yere ve gürültülü bir şekilde konuşan, çok konuşan” (Ky.) (Özerdem 1976a)

fiğ yutmuş güvercin gibi düşün- (Sn.)

tabanı yanmış it gibi kaç- “suçunun açığa çıkması ya da bir olay sonucunda oradan hemen uzaklaşmak” (To.) (Demiray 1979)

üstüne nane yaprağı gibi titre- “titiz davranmak” (Sv.) (Demiray 1977)

2.2.3.2. Ağızlardaki Deyimlerde Eğretileme (Metafor)

Türkiye Türkçesi ağızlarında, bazı soyut duruma da kavramların metaforlardan (aktarmalardan) faydalanılarak etkili bir şekilde ifade edilmesi oldukça yaygındır. Somut kavramlardan yararlanılarak, anlatımı zor ya da ayrıntılı durum ve olayları ince benzetmelerle âdeta sahneleyerek dile getiren ağızlardaki deyimlere çok sayıda örnek verilebilir:

sağdım sütiünü, okşadım budunu; sağamadım sütiünü, kör inek koydum adını (Isp.)

sütlü iken sağdım sütiünü, sütsüz iken koca domuz koydum adını (İç.)

Farklı şekillerde ifade edilen bu deyimlerde, kendisinden yararlanılırken hoş tutulan kişinin fayda sağlayan özelliğinin sona ermesinden sonra hor görülmesi inek ile onun süt verme-vermeme durumuyla ilişkilendirilerek ifade edilmiştir.

Yazı dilinde ‘yoksulluğuna bakmayıp gösteriş için zenginlerin yaptığını yapmak’ anlamında kullanılan ayranı yok içmeye tahtırevanla gider sıçmaya şeklindeki deyim, ağızlarda farklı metaforlar üzerinden hemen hemen aynı anlama gelecek şekilde ifade edilmektedir. Sayısı daha da artırılabilir

bu gibi kullanımların çeşitliliğini ise, ağız konuşucusunun kültüründeki ve çevresindeki zıtlıkları kıvrak bir zekâyla bir araya getirmesi sağlamaktadır. Aşağıda verilen örneklerde de zenginlik-fakirlik arasındaki zıtlık ilişkisi deyimdeki konunun somutlaştırılmasını sağlamıştır.

aba bulamaz etine, atlas yamar götüne (Or.)

ahırda yatar, düşünde padişah görür (Nğ.)

bakmaz hâline, halhal takar koluna (İç.)

başındaki fese bak, girdiği kümese bak (Bo.)

bir şinik darısı var, beş değirmende un öğütmek ister (şinik: tahıl için kullanılan, sekiz kiloluk ölçek (TS 2005: 1869) (Nğ.)

çalımına bakarsın, çırak durasın gelir; evine bakarsın, sadaka veresin gelir (Ky.)

çuvalında buğday yok, boş değirmen arar (Ba.)

elinde yok mangır, gözü sarayda kalır (kalgı- 1. öfkeyle kalkmak DS, C. 8, 2. atlamak, sıçramak, DS, C. 12) (Isp.)

evde yok un, bulgur, kır ata binmiş hop hop kalır (kalgı- 1. öfkeyle kalkmak DS, C. 8, 2. atlamak, sıçramak, DS, C. 12) (Isp., Af., Kn.)

evinde yok ayran aş, kendi gezer bölük başı (Bil.)

evinde yok bulgur, ağzı çalıyor tambur (Ml.)

evinde yoktur gecelik, gönlünden geçer hocalık (Kr.)

gece mitilde yatar, gündüz çalım satar (El., Sv.)

kepeği yok itine, kemha yamar götüne (kemha: bir çeşit ipekli kumaş (TS 2005: 1133) (Or.)

kılığı adam kılığı, yediği ekme kırığı (Mğ.)

malını kedi götürür, gönlünü deve götürmez (Brd.)

oturduğu ahır sekisi, çağırıldığı istanbul türküsü (İst.)

pantolu kumaş, evinde yoktur aş (Hak.)

Ağızlardaki deyim söz varlığındaki çeşitlilik ve anlamsal zenginlik başka örneklerle de gösterilebilir. Söz gelimi, yazı dilindeki her devrin adamı ol- deyimini yine benzer anlamı verecek şekilde ağızlarda başka metaforlar üzerinden ifade edilmektedir. Böylece bunun gibi soyut bazı durum ve davranışların somutlaştırılmasında ağız konuşucusunun ne derece yaratıcı ve etkileyici olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

dağı görüp tavşan suyu görüp balık ol- (Sv.)

düğün evinde oynayıp ölü evinde ağla- (Al.)

düğünde zurnaya, hamamda kurnaya âşık ol- (İst.)

hangi tavuğun darısı çoksa onun civcivi ol- (Ank.)

hem camide hem kilisede mum yak- (Tr.)

hem kız evinde hem oğlan evinde oyna- (Ant.)

kurtla gülip kuzuyla ağla- (Bo.)

kurtla yiyip çobanla ağlaş- (Sv.)

öliyü görünce ağlayıp davulu görünce oyna- (Nğ.)

suyu görüp balık, pusu görüp tilki ol- (Krş.)

Leyla Subaşı Uzun, deyimlerdeki anlam aktarımının sağlanabilmesi için gerekli olan şartlardan bahsettiği çalışmasında, deyim kullanımının Jakobson (1960)'dan hareketle dilin şiir işlevinden (poetic function) kaynaklandığını söylemektedir. Buna göre asıl olan, benzer ya da ilişkili bir başka dil göstergesinden yararlanarak dolaylı yoldan durumun ya da kavramın anlatılmasıdır (Subaşı Uzun 1991: 112). Jakobson'a göre deyimler için de bahsedilen şiir işlevinin dildeki işleyişi ise seçme ve

birleştirme olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Deyimler ve diğer birçok KDB’de dolaylı anlamı verebilmek üzere gerçekleştirilen dile dayalı seçme işlemi, benzerlik, benzemezlik, eşanlamlılık, eşdeğerlilik temelinde yapılır. Bir başka deyişle, KDB, etkili ve akılda kalıcı olma isteğiyle sıradanlıktan kurtarılmaya muhtaçtır ve dil bu anlamda en uygun kelimeleri seçer ve onları art arda dizer. Bazı çalışmalarda deyimlik anlam yapılanması (Subaşı 1988; Subaşı Uzun 1991) şeklinde adlandırılan bu durum, dillerin en önemli yaratıcılık özelliklerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla örneklerini Türkiye Türkçesi ağızlarında da görmek mümkündür:

dibi görünmedik suyu boyla- “sonunu bilmediğin işe girişmek” (Ky.)

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki metaforik deyimlerle, kişinin zihninde güçlü bir imge oluşturularak durumun ya da olayın etkili bir şekilde aktarılması, sık başvurulan yöntemlerden biridir.¹⁷

başını puturak çuvalına sok- (*puturak:* pıtrak) (Al.) “başını derde, belaya sokmak”

ciğeri çıkık [ol-] (Al.) “maddi yardıma muhtaç olmak”

gölge fesleğeni [gibi] [ol-] (Mğ., Dz.) “nazlı olmak”

güneyini kuzeyini otlamış [ol-] (Yz.), “görmüş geçirmiş olmak”

kulağından gebe et- (Af.) “sürekli telkinde bulunmak, çok konuşmak”

minareye dışından çık- (Gaz.)

ödenmiş borçların kefilisi [ol-] (Mğ., Dz.) “gereksiz yere üzülmek”

pıtrak gibi ol-/yayıl- “bir şeyin çok ve yayılmacı olması”

saman sığırı [gibi] [ol-] (Brd.) “anlayışsız”

soğuk beyinli [ol-] (Af.) “geç kavrayan”

sol memeden emdir- (Al.) “üvey evlat muamelesi yapmak”

sözü heybenin delik gözüne at- (Ky.)

yangına çıra ile koş- (Or.)

yedi baharın yağurdunu ye- “görmüş geçirmiş olmak”

yel beyinli [ol-] (Gr.) “uçarı, hoppa olmak”

yumurtadan yonga soy- (To.-Or.) “çok cimri olmak”

2.2.3.3. Ağızlardaki Deyimlerde Telmih (Alüzyon)

Ağızlarda deyim olarak değerlendirilen bazı kalıplaşmış ifadelerin deyimleşme aşamasında kazandığı anlam daha önce yaşanan bir olaydan kaynaklanır veya kişiyle ilişkilidir. Alüzyon (İng. *allusion*) olarak bilinen bu anlam taşınımı, eğer göndermede bulunulan olay bilinmezse gerçekleşmeyebilir. Ağızlar, buna benzer deyim örneği açısından oldukça zengindir. Ancak birçoğunun hikâyesi veya çıkış noktası sadece dar bir alanda ya da belirli bir bölgede bilindiği için ‘anlaşılma’, dolayısıyla deyimleşme mümkün olmaz.

af oğlunun iti gibi tan tan ür- “lüzumsuz laf etmek, boş konuşmak” (Sv.) (Demiray 1974)

af oğlunun iti gibi ür- “lüzumsuz laf etmek, boş konuşmak” (Sv.) (Demiray 1974)

Esasında deyim özelliği göstermesine rağmen bireysel kullanım sayılan bu türden birimler, çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

17. İnsanoğlunun nesneyi, varlığı veya bir durumu ‘kavramlaştırmak’ için başvurduğu buna benzer metaforlar dilin tamamında takip edilebilir. Lakoff ve Johnson bu metaforları *Yapı Metaforları, Ontolojik Metaforlar ve Yönelim Metaforları* olmak üzere üçe ayırmışlardır. Deyimlerdeki metaforlar ve yönelim metaforlarıyla ilgili çalışmalar için ayrıca bk. (İçel 2011) (Sarı 2016).

2.3. Dua/Alkış ve Beddua/Kargış/İlenç

Türkiye Türkçesi ağızları dua/alkış ve beddua/kargış/ilenc söz varlığı açısından oldukça zengindir. Dua ve beddualar, tıpkı diğer kalıplaşmış dil birimleri gibi, atalarımızın geçmiş yüzyıllarda kendi aralarındaki ilişkilerden doğup şekillenmiştir. Zamanla toplumun tamamı tarafından benimsenerek söylemi kuşaktan kuşağa aktarılan bu birimler, sözlü kültürden günümüze kadar gelen dil yadigârlarıdır.

Hemen her toplumun dua ve beddua etmesinde birbirine yakın tutum sergiledikleri söylenebilir. Çünkü her insan, kendini zaman zaman türlü tehlikelerle sarılmış hisseder ve bu tehlikelerin sadece fiziksel araçlarla giderilemeyeceğini bilmektedir. Eğer uygun bir şekilde istenirse yardımlarını esirgemeyeceği düşünülen çeşitli güçler, bu anlamda âdeta sığınılan bir yerdir. İlk çağlardan bu yana insanlarca otorite kabul edilen güçlerden gerçekleşmesi istenen iyi dilekler, aynı zamanda birer bağlılık veya saygı göstergesi olarak görülmüştür. Hatta dua ederken ayakta dikilmek, el açmak, el kavuşturmak, elleri çapraz tutmak, elleri kucakta tutmak, gözleri kapatmak, çömelmek, diz çökmek, yere kapaklanmak, secde etmek (Akalin 1990: 30-31) gibi davranışlara, bazen istenen şeye de bağlı olarak kendinden üstün olan güce adak adama, kurban kesme veya tapınma eşlik etmiştir. Bu türden davranışlar, zaman içinde gelenekleşerek kültürün değişmez birer parçası olmuştur.

Dua/alkış ve beddua/ilenc/kargış kelimeleriyle ilgili *Türkçe Sözlük*'teki tanımlar şu şekildedir:

dua, Ar. 1. yakarış 2. Tanrı'ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin (2011: 720) olarak anlamlandırılmıştır.

alkış, “bir şeyin beğenildiğini, onaylandığını anlatmak için el çırpma, alkışlama, kargış karşıtı” (2011: 97) şeklinde verilmekte olup bu anlamdan hareketle el çırpmanın anlam genişlemesi yoluyla beğenme ifadesi olarak kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

beddua, “*Far. bed* + *Ar. dua* birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme, ilenme, ilenc, kargış (2011: 292) olarak tanımlanmıştır.

Bu anlamda kullanılan bir diğer kelime olan *ilenç ise ilen-* fiilinden türemiştir.

ilenmek, “birinin kötü bir duruma düşmesi dileğini gönlünden geçirmek veya açıkça söylemek, beddua etmek” (2011: 1172).

ilenc, “beddua, kargış” (2011: 1171).

kargış ise “kargıma işi veya bu maksatla söylenen sözler, lanet, telin, beddua, ilenc, alkış karşıtı” olarak verilmiştir. (2011: 1328).

Dua ve beddua etme geleneği, ilk dönemlerden bu yana insanların kendinden her anlamda güçlü bir varlığa ya da olguya karşı yaptıkları uygulamalardandır.¹⁸ Ancak bedduada bazı farklılıklar vardır. Hem dinî kitaplarda hem de atasözlerinde kişinin beddua etmekten kaçınması önerilir ve aksinin beddua edene zarar vereceği daha küçük yaşlardan itibaren öğretilir. Buna rağmen, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki beddua söz varlığının zenginliği ve çeşitliliği göz önüne alındığında, söz konusu önerilerin karşılık bulmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebebi, kişinin uğradığı haksızlık ve zulmün karşılığının öte dünyaya kalmadan, mümkünse en yakın zamanda ve bu dünyada gerçekleşmesi dileğidir. Çünkü kişinin çoğu zaman kendinden güçlü olanın karşısında elinden gelen, sadece ‘kötü’ dileklerde bulunmak, adaleti bir üst mertebede aramaktır.

Türklerin tarih sahnesinde yer almasından bu yana çok sayıda kültür ve dinle karşılaşması, etkileşimde bulunması hem zengin bir edebiyata sahip olmasını sağlamış hem de KDB söz varlığını

18. Beddua, eski zamanlardan beri toplumların dillerinde hatta zaman zaman şiirlerinde dahi kendine yer bulmuştur. Öyle ki İsa'dan önce 2000'li yıllara ait eski Mısır şiirlerinde beddua örneklerine rastlanmaktadır. Güneş Tanrısının düşmanı Apofis'e (yılan) “lanet duası” olarak kaydedilen *yok olasın ölümsüz canınla, gövdenle* diye başlayıp *ortadan kalkacaksın* (Halman 2018: 84) şeklinde biten şiir, eski zamanlardan kalan bir beddua örneğidir.

artırmıştır, denebilir. Bunlardan biri de dua ve beddua. Günlük hayatta karşılaşılan hemen her durum için dua-beddua oluşturma gibi bir yeteneğe de sahip olan Türk kültürü, bu alanda muhtemelen diğer medeniyetlerden daha ileridedir. Hatta bunu örneklendirmek gerekirse, günümüzde kişinin en sevdiği, hoşlandığı şeylerden mahrum kalmasıyla ilgili edilen beddualar çeşitli kitle iletişim organlarında karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi *Leyla ile Mecnun* adlı televizyon dizisinde yapılan beddualardan biri “pazartesi akşamı televizyonun karşısına kurul da sevdiğin dizi gün değiştirmiş olsun Erdal” (Keskin 2016: 50) şeklindedir. Elbette diğer kuşaklara aktarılıp aktarılmayacağı sorusuyla birlikte gündelik hayatımızın hemen her anında karşımıza bir dua ya da beddua örneği çıkabilir.

2.3.1. İçerik Bakımından Ağızlardaki Dua ve Beddualar

Dua ve beddualara dil açısından bakıldığında ilk dikkati çeken nokta fiillerin kiplik durumlarıdır. Birimlerde kullanılan fiillerin eklerine bakıldığında bazı eklerin öne çıktığı ve daha işlevsel kullanıldığı görülmektedir. Bu ekler, {-A} istek eki, {-AsI} gelecek zaman sıfat-fiil eki ve {-sXn} emir eki ve olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunlardan {-A} istek eki, zamana bağlı değişme ve gelişmelere paralel olarak farklı işlevler kazanan eklerdendir. Alkış ve kargışlardaki kullanımı da ‘istek’ temel işlevi dışındaki görevlerinden biridir (Korkmaz 2003: 652-656, 657). Söz konusu ek, 3. tekil şahıslarda kullanımının yanı sıra dua ya da beddua edilen kişinin daha çok ikinci tekil şahıs olması sebebiyle {-A} + {sIn} şeklinde kullanılmaktadır.

dünya durdukça durasın (Sv.) (Acar 1974)
erkek ata binesin altın saat takasın. (Ky.) (Türker 1944)
el kazana, sen yiyeyin (Sv.) (Acar 1974)
malayın, parayın hesabını bilmeyeyin. (Ky.) (Türker 1944)
cehizi düürülü kala (Sv.) (Kaya 1974)
acın yatıp gücün kakasın (Sv.) (Demiray1974)
kınalı parmak ucuna yapışmayasın (Sv.) (Acar 1974)
en son sözü söyleyemeyeyin (Sv.) (Candan 1973b)
yığdığını yemeyeyin (Sv.) (Kaya: 1974)

Bir diğer ek, eski bir gelecek zaman eki olan {-AsI}’dir.¹⁹ Söz konusu ek, daha çok gelecek zaman sıfat-fiili göreviyle kullanılmakta ve âdeta kötü dileğin yakın zamanda gerçekleşmesi temennisi taşımaktadır.

olmaz olasıca (Sv.) (Taş 2006)
veren veresi, vermeyenin gök başlı²⁰ bir oğlu olası! (Ant.) (Kurnaz 2018)

Beddualarda genellikle fiile {-AsI} ekinden sonra getirilen {-cA}, {-cAK} gibi küçültme ekleriyle, beddua edilen kişiyi küçümseme, kişinin kendisi için önemsiz olma durumu ifade edilmektedir. Böylece anlam olarak zaten güçlü olan birime yapı olarak kuvvetlendirme yapılmaktadır. Bu ekle ilgili olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında sıklıkla kullanılan {-(y)AsIcA} birleşik yapısı için kargış/beddua eki şeklinde bir adlandırma önerisi de yapılmıştır (Sev 2016: 8).

adı batasıca (Sv.) (Kaya 1978)
allah’ın gazabına uğrayasıca. (Nğ.) (Kaya 1982)
davundan gidesice. (davun < Ar. taun “veba”) (Isp.) (Dağlıoğlu 1939a)
köpeğin yalağından su içesicek. (Mğ.) /MDD-Halise ÇINAR

19. Banguoğlu ekin yapısını {-A} sıfat fiil eki ve {-sI} iyelik eki birleşmesiyle açıklamıştır (2007: 237). Söz konusu ekin yapısı üzerindeki farklı görüşler ve tartışmalar için bk. (Korkmaz 2005: 145-150).

20. *gök başlı*: Akseki’de Hristiyan anlamında kullanılmaktadır (Kurnaz 2018).

töremiyesice (Sv.) (Kaya 1974)

Bir diğer kullanım da 3. tekil/çoğul şahıs emir ekidir. Söz konusu ek ünlüyle biten gövdelere getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu tür örneklerde de ek, {-AsIn} ekiyle karıştırılabilir.

allah siñer, sağlık versin. (*siñer*: ferahlık, saadet, iyilik) (Isp.) (Dağlıoğlu 1934)

sular gibi ömrün uzun olsun. (Sm.) (Düzköylü 1983)

allah kel, uyuz versin, tırnak vermesin sana. (Sm.) (Düzköylü)

allah seni bir siyem daha büyütmesin (Sv.) (Candan 1973b) (< *siyem*: başparmakla gösterme parmağı arasındaki uzaklık (el gergin durumdayken).

bıyığın terlemesin (Sv.) (Candan 1973b)

dal budağın olmasın (Sv.) (Candan 1973b)

dilerim allah gelin yeşilin üstüne dökülsün (Ky.) (Özyedekçi 1946b)

gözün (bakanağın) oyulsun (Isp.) (Dağlıoğlu 1934)

dostunla yakalasınlr (Sv.) (Candan 1973b)

Özellikle bazı beddualarda olumsuzluk ekinin kullanımı, beddua edilen kişinin aslında zarar görmesini gerçekten istememenin gereğidir. *allah cezanı vermesin, gözün kör olmasın inşallah*, ağızlarda, kızgınlık anında dua formunda söylenen ancak karşdakini paylama amacıyla gizli bir beddua anlamı da içeren ilginç örneklerden bazılarıdır. Bu türden örneklerin içinde aslında bir deyim olduğu ve anlamı onun belirlediği göz ardı edilmemesi gereken önemli bir noktadır.

Özellikle dua-bedduaların ve ilişki sözlerinin kelimelerine bakıldığında bazılarının sıklık oranının yüksek olduğu fark edilecektir. Bunun nedeni olarak toplumun *dünya görüşü* işaret edilmiştir. Buna göre, Türk toplumunun sahip olduğu dinî bakış açısı (Başkan 1983) kullandığı KDB'lerin diline yansımıştır. Bu yüzden özellikle dua ve beddua örneklerinde inançla ilgili kelimeler oldukça fazladır.

fadime anamıza komşu olasın. (Ezm.)

hazreti ali arkanda olsun. (Vn.)

hızır yoldaşın ola. (Adı.)

sultan süleyman'ın mührü dilinde olsun. (Vn.)

tabutumun altına giresen (Ezm.)

allah kel, uyuz versin, tırnak vermesin sana. (Sm.) (Düzköylü 1983)

allah seni gülerken soldursun (Sv.) (Candan 1973b)

allah uyuz vere de tırnak vermeye (Sv.) (Candan 1973b)

ergışı diye çağıranın olmaya (Sv.) (Candan 1973b)

kabir azabından kurtulamayasın (Sv.) (Candan 1973b)

kefenin kara bezden ola (Sv.) (Candan 1973b)

şeytanından bulasın (Sv.) (Kaya 1974)

2.3.1.1. Ağızlardaki Dua ve Bedduaların Saklantı (Arkaik) Kelime ve Şekilleri Barındırması

KDB'nin en önemli özelliği, bir dönemde kalıplaşarak nesiller boyu hiç bozulmadan aktarılmaıdır. Dolayısıyla içlerinde dondukları döneme ait çok sayıda kelime, ek, ses, kültürel kalıntı vb. barındırırlar. Dua ve beddualarda buna örnek olabileceklerin başında {-AsI} gelecek zaman sıfat-fiil eki gelmektedir. Özellikle dua, beddua ile sadece ağızlarda ve konuşma dilinde (gör-esi-m geldi) görülen bu ek, işlek değildir.

adı batasıca (Sv.) (Kaya 1978)

töremiyesice (Sv.) (Kaya 1974)

Bunun dışında Türkiye Türkçesi ağızlarındaki dua ve beddualarda günümüz yazı dilinde görülmeyen ancak ağızlarda yaşamaya devam eden çok sayıda eski Türkçe kelimeye rastlamak mümkündür.

allah siner, sağlık versin. (siner < siñer: dirlik, düzen DS, C. 10) (Isp.) (Dağlıoğlu 1934)

bir yapıkla kırk kapı gezesin (< yapık: yemeni, baş örtüsü. DS, C. 11) (Sv.) (Demiray1974)

ikinizi bir kazanla yusunlar (Sv.) (Candan 1973b)

iler tutar yanın olmaya (Sv.) (Candan 1973b)

darda buñda kalasın (Sv.) (Demiray1974)

çeken damarların üzülsün (Ank.) (Kınacı 2009)

2.3.1.2. Ağızlardaki Dua ve Beddualarda Söz Sanatları ve Eğretileme (Metafor)

Soyut bir durumun anlatılabilmesi için kullanılacak somut varlığın ya da durumun toplum tarafından çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Çünkü metaforlar, toplumların fiziksel, sosyal ve kültürel tecrübelerinden türemişlerdir. Metaforların mantığında, elde bulunan ve iyi bilinen bir örneğe bakarak onun özellikleriyle yeni durum, nesne veya kavram arasında bağ kurma vardır. Bunu yaparken insanoğlu, çevresine ve kültürüne ait deneyimlerden faydalanmıştır.

Dolayısıyla, aynı zamanda birçok KDB'nin amacına da hizmet eden metaforik bir söylemle verilmek istenen mesaj dolaylı yoldan verilmekte, böylece sözün etki gücü artırılmaktadır. Beddualarda metafor kullanımının bir sebebi de, beddua etmenin dinî açıdan ve kültürel olarak yanlış kabul edilmesidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında yazı dilinden farklı olarak çeşitli söz sanatları veya metaforlardan beslenen zengin bir dua ve beddua söz varlığı bulunmaktadır. Oldukça ilginç ve özgün bir yapıya sahip olan bu türden dua ve beddua örnekleri, söyleyenin yani Anadolu insanının duygu yoğunluğunu, KDB'de konu olarak hissedilen acı ya da sevincin gücünü yansıtması ve Türk halkının 'dili' kullanma zekâsını göstermesi açısından oldukça değerlidir. Örneklerini Anadolu'nun tüm ağızlarında görmek mümkündür:

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki beddualarda farklı temalar işlenmektedir. Bazıları beddua edilen kişinin yaşlanmasını dilemekte, bir kısmı kişinin olumsuzluklarla karşılaşması, hayatında bazı şeylerin yolunda gitmemesi yönünde ifadeler içermekte, büyük bir çoğunluğu ise ıstırap ve ölüm istemektedir. Bunlarda ilginç olansa, bedduaların âdeta kendi içerisinde bir derecelendirilmenin olmasıdır. Söz gelimi, ölümle ilgili olanlarda, bir kısmı artık ömrünün sonuna yaklaşan kişilere söylendiği de belli olmakla birlikte açık açık kişinin ölümünün istendiği örnekler vardır:

ölün gele (Sv.) (Acar 1974)

ömrü tükenesice (Sv.) (Kaya 1974)

ömrün kısala (Sv.) (Candan 1974)

ömrün tükene (Sv.) (Demiray1974)

sabaha çıkmayasın. (Sv.) (Kaya 1978)

seveninden mahrum olasın (Sv.) (Candan 1974)

yaşamayasıca. (Sv.) (Kaya 1978)

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bazı beddua örneklerinde bedduada işlenen temanın bazen örtük bir şekilde ifade edildiği, bunun için de metafora başvurulduğu görülmektedir. Metaforun dua ve beddualarda kullanılmasının sebebi, olay ya da durumun ifade edilirken aynı zamanda etki gücünün de artırılması olarak görülmelidir. Ancak kanaatimizce metafora başvurulmasının bir diğer sebebi de açık açık beddua etmek yerine toplum tarafından 'kötü' ya da 'yanlış' kabul edilen bu davranışı dolaylı

olarak ifade yoluna gitmektir. Bunun için Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ölümlerle ilgili şu örnekleri vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır:

gençliğine doymayasın (Sv.) (Kaya 1978)

adı batasica (Sv.) (Kaya 1978)

alı yeşili dürlü kala (Sv.) (Kaya 1978)

başında otlar bite (Sv.) (Candan 1973b)

bıyığın terlemesin (Sv.) (Candan 1973b)

boycağızı tahtalara gelesice (Sv.) (Demiray1974)

cehennem kazanlarında kaynasın (Sv.) (Demiray1974)

cehizi dürlü kala (Sv.) (Kaya 1974)

defterin dürlüsün (Sv.) (Kaya 1978)

dilerim allah gelin yeşilin üstüne dökülsün (Ky.) (Özyedekçi 1946b)

eğer yalan söylüyorsan alım yeşilim üstüne dökülsün (Ky.) (Özyedekçi 1946b)

eke de biçemeyesin (Sv.) (Candan 1973b)

ergiş diye çağırmanın olmaya (Sv.) (Candan 1973b)

ellerin teneşire gele (Sv.) (Acar 1974)

ellerin yanına dösene (Sv.) (Acar 1974)

kundağın dürlü kala (Sv.) (Candan 1974)

sevgilisini önüne alsın (Sv.) (Demiray1974)

ellerin yanına dişe (Sv.) (Demiray:1974); (Sv.) (Candan 1973b)

Yukarıda verilen örneklerin ortak noktası ölümdür ancak her birinin söylemi farklıdır. Bunun için ölümü çağrıştıran somut nesnelere ya da onunla ilgili ritüellerden mantık çerçevesinde faydalanılarak çeşitli metaforlar oluşturulmuştur. Genellikle kavramsal (ontolojik) metaforların kullanıldığı bu türden beddualar, Türkçenin derin anlam olanaklarının yanında Anadolu insanının zengin somutlaştırma eğiliminin de bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

2.4. İlişki Sözlere

Kalıplaşmış dil birimlerinin içerisinde hakkında en az çalışma yapılan birimlerin başında, ilişki sözlere yer almaktadır. Bu sözlere, yazılmaktan çok söylenir. Yazılı dilden çok sözlü dilde karşılaşılan bu birimler, derleme çalışmaları dışında yazıya geçirilmediğinden, araştırmacıların ilgisinden uzakta kalmıştır.

İlişki sözlere tanınması ve diğer KDB'lerden ayırt edilmesinde de yine aynı sebeplerden dolayı belirsizlik söz konusudur. Birçok araştırmacı, ilişki sözlere atasözlere, deyimler, ikileme ve birleşik kelimelerden ayrı bir grup oluşturduğunun farkına varmış, ancak bunların üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamıştır. Dolayısıyla, özellikleri tam olarak belirlenmeyen bu tür sözlere diğer KDB'lerden ayrılan ve onlarla benzeşen yönleri de tespit edilememiştir.

İlişki sözlere bahsedilen çalışmalarda, büyük oranda *kalıp söz* terimi (Aksan 2006; 2013; 2014; 2015; Özdemir 2000; Zülfiyar 2004) öne çıkmakla birlikte farklı adlandırmalarla da karşılaşılmıştır. Doğan Aksan, eserlerinde, kalıp sözlere için aynı zamanda *ilişki sözlere* adlandırmasını da kullanırken *kültür birimler* (Kula 1996), *iletişimsel sözlere* (Toklu 2003), *bağlamsal sözlere*, *karşılama sözlere* (Çotuksöken 2002) ile *deyimce* (Koç 1996) eserlerde geçen diğer terimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Adı geçen eserlerde dolaylı yoldan ilişki sözlere değinilmiştir. Türkiye Türkçesi yazı dili ölçekli birkaç makale (Tannen ve Öztekin 1981, Doğançay 1990, Gökdayı 2008, Martı 2009) ile biri Türkiye Türkçesi (Erol 2007), biri de Anadolu Ağızları (Bulut 2012) üzerine yapılan iki yüksek lisans

tezi ve Türkçe ile Almanca ilişki sözlerinin karşılaştırıldığı doktora tezi (Toklu 1993) doğrudan ilişki sözleriyle ilgili yapılan çalışmalardır.

Son zamanlarda yapılan çalışmalarla ilişki sözleri tanımlanmış ve dilbilim açısından incelenmiştir. Çoğunda ortak olmakla birlikte bu sözler, her toplumda belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş, duyguları açığa vuran kalıplar, çeşitli klişeler (Aksan 2013: 163) şeklinde tanımlanmaktadır. İlişki sözleri, aynı zamanda konuyla ilgili Türkiye Türkçesi ölçekli bir monografi yayımlayan Hürriyet Gökdayı tarafından da tanımlanmıştır:

“önceden belirli bir biçime girip hafızada öylece saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak, gerekiyorsa bazı ekleme ve/veya çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcükler içeren sözcük öbeği ya da tümceden oluşabilen, belirli durumlarda söylenmesi toplumca benimsenmiş ve görece bir sıklığa sahip sözler olarak iletişimin kurulmasına, devamına veya sonlandırılmasına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri” (2008: 106).

Yazar bu tanımla, aynı zamanda ilişki sözlerini, atasözleri, deyim, ikileme ve birleşikler gibi diğer KDB’lerden ayırmayı hedeflemiştir.

2.4.1. Ağızlardaki İlişki Sözleri

Ağızlarda yer alan ilişki sözleri de tıpkı diğer KDB’ler gibi toplumun kültürünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan, insani ilişkilerini düzenleyen sözlerdir. Bu açıdan, ilişki sözlerinin tıpkı atasözleri ve deyimler gibi kültür taşıyıcılığı yönü vardır. Belirli durumlarda söylenmesi gelenek hâline gelmiş bu sözler, aynı zamanda konuşmanın seyrini değiştirme ve sohbeti renklendirme gibi özelliklere de sahiptir. Ağızların ifade gücünü artıran ve gündelik yaşama dair izler taşıyan kalıp sözler, karşılaşma, selâmlaşma, yardımlaşma, söze başlama gibi daha çok ikili ilişkileri düzenleme görevinde de kullanılır. Dolayısıyla kişinin günlük yaşamın her anında karşısına çıkabilir. Ayrıca kültür, sözü edilen durumlarda belirtilen birimlerin kullanılmasını zorunlu kılar. Hatta özellikle ortak yaşam alanlarında ve kişisel ilişkilerde bu sözlerin kullanımına dikkat etmeyenler, toplumca insani açıdan zayıf bile bulunurlar. Bundan dolayı, kullanmaya mecbur olunan, yeri geldiğinde söylenmezse eksikliği hissedilecek tarzda birimlerdir. Günümüz yazı diline oranla daha çok kelime barındıran Türkiye Türkçesi ağızlarında buna paralel olarak ilişki sözlerinde de zenginlik söz konusudur.

2.4.1.1. Biçim Bakımından Ağızlardaki İlişki Sözleri

Kalıplaşmış dil birimlerinden olmasına rağmen ilişki sözlerini yapı bakımından diğerlerinden ayıran bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kalıplaşmış olma, kelime grubu ve cümle şeklinde kullanılma gibi ortaklıkların yanı sıra az sayıda hatta bazen bir kelimedenden oluşma (*helal, görüşürüz*), ayırt edici bir özellik olarak görünmektedir. Ayrıca, ilişki sözlerinin diğer KDB’lerden dönüşebilme gibi bir yönü de bulunmaktadır. *gönünden kop-* deymi *gönünden ne koparsa* şeklinde ilişki sözü formunda kullanılabilir.

Sayılan özelliklerden az sayıda kelimedenden oluşma özelliği, aynı zamanda ağızlarda kullanılan dilin bir gerekliliğidir. Çünkü yazılmayan ancak toplumun hafızasında bulunması gereken birimlerin kelime sayısının belirli bir sınırı olmalıdır.²¹ Ancak az kelimedenden ya da bir kelimedenden oluşma özelliği, ilişki sözlerinin tamamı için geçerli bir durum değildir. Bu yüzden başka ölçütler de göz önünde bulundurulmalıdır.

İlişki sözleri ilk olarak yapı bakımından sınıflandırılacaktır. Çünkü kelimelerin bir müddet aynı yapı ve anlamda kullanılması sonucunda kalıplaşma gerçekleşir. Bundan sonra kalıplaşan birimin kelimelerinin ne bakımdan dizildiğine bakılmalıdır.

1. Bir kelimedenden oluşanlar

helal, afferin, şükür, amin, meraba vb. (MDD/(Mğ.)

21. Kalıplaşmış dil birimleri genellikle 3-4 kelimedenden oluşmaktadır (Gökdayı 2011: 78).

2. Birden fazla kelimededen oluşanlar

tö(v)be tö(v)be, nası(l) desem vs. (MDD/(Mğ.))

3. Kelime grubu şeklinde olanlar

allah aşkına, ölmüşlerin ruhu için, sözün kıyası vb. (MDD/(Mğ.))

4. Cümle şeklinde olanlar

her iş olacağına varı(r), olu(r) gide(r), korkunun ecele faydası yok, hayırlısı olsun vb. (MDD/(Mğ.))

İlişki sözlerinin diğer birimlerden ayırt edilmesi amacıyla yararlanılabilecek ölçütlerden biri de anlamdır. Zaten birimin kalıplaşmasını sağlayan yönlerden biri de anlam olarak değerlendirilmektedir. Kalıp sözler de diğer bazı birimlerden farklı olarak genellikle gerçek anlamlarıyla kullanılırlar. Ancak az sayıda örneğin mecaz anlam taşıdığı bilinmektedir. O hâlde, anlam açısından bu tür birimleri, gerçek ve mecaz anlam taşıyan ilişki sözleri olarak ikiye ayırmak mümkündür.

1. Gerçek anlamlı kalıp sözler

eyi āşamlā “İyi akşamlar”, tebrik ederiñ, görüşmek üzere (MDD/(Mğ.))

2. Mecaz anlamlı kalıp sözler

anladisam arap olāñ, kendiñe eyi bak (MDD/(Mğ.))

2.4.1.2. İçerik Bakımından Ağızlardaki İlişki Sözleri

Bahsi geçen ölçütlerin dışında kalıp sözleri bir de işlevleri açısından sınıflandırmak mümkündür.

İyi ve Kötü Dilek Bildirenler²²

allah ne muradıñ vāsa vēsiñ, sālıcaknan gidin (MDD/(Mğ.))

Her Duruma Uygun Sözler Sağlayanlar

eyi yolculuk(lā), uğurlar ossun (MDD/(Mğ.))

Asıl Söylenmek İsteneni Kısa Sürede İletmeye Yardım Edenler

beñzetmeK gibi olmasın, söziim meclisten dışarı (MDD/(Mğ.))

Nezakat Kurallarına Uymayı Sağlayanlar

çok özür dilērin, lafıñızı balnan kesēn, affedersin (MDD/(Mğ.))

Dinî Kimliği Açığa Çıkaranlar

allah cennette gaviştarsın, allah iremet ēlesin (MDD/(Mğ.))

İletişim Sürecini Düzenleyenler

uzun lafıñ gıçası, gelēñ asıl meseleye (MDD/(Mğ.))

Konuşmada Anlatımı Güçlendirenler

ni derler, söziñ gelişi, söziim una (MDD/(Mğ.))

Duyguları Dile Getirenler

gülē miñ ağlā miñ, biz sen(i)nen ni edcēz (MDD/(Mğ.))

Toplumun Farklı İnançlarını Yansıtanlar

ēyi sātte ossunlā, elemtere fiş kem gözlere şiş, nazar dēcek (MDD/(Mğ.))

Kültürel Ayrıntıları Gösterenler

veriñ eliñizi öpēñ, senden eyi ommasın (MDD/(Mğ.))

22. Çalışmada bu başlık altındaki birimlerin bir kısmı dua ve beddua bölümünde ele alınmıştır.

Cevap, Ödül ve Cezalandırma Bildirenler

taam, nāil istēseñ, el öpenlēñ çok ossun “el öpenlerin çok olsun”, *çok yaşa* (MDD/(Mğ.))

2.5. İkilemeler

Yüzyıllar içerisinde zenginleşip güçlü bir anlatım yeteneği ve kıvraklığa kavuşan Türkçede, KDB’ler, bu sürece katkıda bulunan öğelerin başında gelmektedir. Bu süreçte ikilemeler de tıpkı diğer KDB’ler gibi, anlatıma güç kazandırmak amacıyla çokça tercih edilmiştir. Genellikle aynı kelimenin tekrar edilmesi, yakın ya da zıt anlamlı kelimelerin birlikte kullanılması ve sesleri birbirine yakın iki kelimenin yan yana gelmesiyle oluşurlar.²³

İkileme, Osmanlı Türkçesinde *atf-ı tefsiri*; Fransızcadada *redouplement, hendiadyoin*; İngilizcede *reduplication dual, hendiadyoin*; Almancada *Verdoppelung, Zwillingformen, Hendiadyoin* terimleriyle karşılanmaktadır (Hatiboğlu 1981: 9).

İkilemelerle ilgili yapılan çalışmalarda ve bazı sözlüklerde ikilemeyle ilgili pek çok tanıma yer verilmiştir:

Hatiboğlu’na göre ikileme, “anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır” (1981: 9).

Türkçe Sözlük’te ikileme için, “anlamı güçlendirmek için aynı sözcüğün yinelenmesi, anlamları birbirine yakın, karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran sözcüklerin yan yana kullanılması” tanımı verilmektedir (2011: 1165).

Türkçe diğer dillere göre ikileme kullanımı açısından öne çıkmaktadır. Bunun sebebi, sözlü kültürün etkisidir. Özellikle atasözü ve deyim gibi sözlü kültür döneminde oluşan birimlerde, sözün etki oranını artırmak için çeşitli ikilemelere yer verilmiştir. Böylece söz konusu birimlerin akılda kalıcılığı da sağlanmıştır. Aynı zamanda, *Orhun Yazıtlarından* günümüze gelinceye kadar Türkçenin her döneminde ikilemelerin işlevsel olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Türkçedeki ikilemelerle ilgili ilk çalışmayı Karl Foy (1899) *ana baba* ikilemesinden hareketle yapmıştır. Sonraki dönemlerde ikilemelerle ilgili çok sayıda makale²⁴, tez²⁵ ve kitap²⁶ yayımlanmıştır. Bu çalışmalar içerisinde Ercan Alkaya (2008), Serdar Yavuz ve Burak Telli (2013), Muharrem Özden ve Levent Doğan (2017) ve Burak Telli (2017) tarafından yapılanlar doğrudan ağızlardaki ikilemelerle ilgilidir.

2.5.1. Tarihî Türkçe Metinlerde İkilemeler

İkilemeler, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bu yana sıklıkla kullanılan birimlerden biridir.

23. Hatiboğlu, ikileme terimi için Türkçede “ikizleme” veya “söz koşması” gibi terimlerin önerilmesine rağmen birimin oluşumundaki çeşitlilikten dolayı “ikileme” teriminin yeğlendiğini belirtmektedir (1981: 9).

24. Osman Nedim Tuna (1949, 1950, 1986), Hasan Eren (1949), Hans Marchand (1952), Mehmet Ali Ağakay (1953a, 1953b, 1954), Andreas Tietze (1966), Saadet Çağatay (1978), Cem Dilçin (1995, 1996), Aynur Öz (1993), Tahsin Aktaş (1996), Erhan Aydın (1997), Hatice Şahin (1997), Zuhâl Kargı Ölmez (1997, 1998), Kerime Üstünova (1997, 1998, 2008), Hülya Savran (1998), Nuri Yüce (1998), Mehmet Ölmez (1998), Çoraklı Şahbender (2001), Ülkü Çelik Şavk (2003), Mustafa Özkan (2004), Eva Kincses Nagy (2004), Hüseyin Durgut (2004), Hanifi Vural (2004), İ. Gülsel Sev (2004), Mehmet Dursun Erdem (2005), Funda Toprak (2005), Mehmet Yastı (2007), İsmail Ulutaş (2007), Sevgi Öztürk (2008), Ercan Alkaya (2008), Mehmet Kara (2009), Bülent Özkan (2010), A. Deniz Abik (2010a, 2010b), Hüseyin Yıldız (2010, 2013), İbrahim Özkan (2011), Hüseyin Yıldırım (2011), Levent Doğan (2012), Serdar Yavuz ve Burak Telli (2013), Recep Kardeş (2015), Yasemin Çürük (2016a, 2016b), Muharrem Özden ve Levent Doğan (2017), Burak Telli (2017).

25. Güllüz Tekeci (1993), Kerime Üstünova (1996), Serkan Şen (2002), Neslin Eriha Genç (2003), Selda Güler (2003), Fatma Nur Talu (2003), Sema Bayraktar (2004), Yasemin Yılmaz (2007), Hatice Uygun (2007), Nimet Ceylan (2009), Yasemin Çürük (2009), Semra Baturay (2010), Meltem Can (2010), Hasan Tunca (2011), Emrah Bozok (2012), Hüseyin Bozkurt (2013), Tuğba Sağlamgöncü (2013), Sinem Küçükakaçoğlu (2014), Elanur Kazanlar (2014), Haki Tabcu (2014), Betül Erbaşı (2015).

26. Vecihe Hatiboğlu (1981), Hamza Zülfikar (1996), Necmi Akyalçın (2007).

Hatta Orhun Yazıtlarından Kül Tigin Yazıtının ilk cümlesinin (“Tengri teg tengride bolmuş Türk bilge kagan”) ikilemeyle başladığı ileri sürülmüştür (Hatiboğlu 1981: 61). Bundan başka, yazıtlarda çok sayıda ses tekrarına (aliterasyon) dayalı ikilemenin bulunduğu bilinmektedir.

açsık tosık “acıkma doyma”
arkış tirkış “kervan kabile”
eb bark “ev bark”
eçüm apam “atalarım ve dedem, ecdadım”
ıda taşda “ormanda ve kayalıklarda, dağda bayırda”
için taşın “içini dışını”
iş kiç “iş güç”
ölü yitü “öle yite, ölesiye”
tünli künli “geceli gündüzlü”
yabız yablak “kötü ve berbat” vb. (Tekin 1998: 16).

Bunların yanında, yazıtlarda, yakın anlamlı fiillerle kurulan çok sayıda ikileme anlatımı güçlendirmek için kullanılan diğer örneklerdir.

adrıl- az- “ayrılmak ve sapmak”
alkın- arıl- “tükenmek ve mahvolmak, bitmek, tükenmek”
emget- tolgat- “eza ve cefa etmek”
içik- yükün- “bağımlı olmak ve baş eğmek”
ögir- sebin- “memnun olmak ve sevinmek”
öl- alkın- “ölmek ve yok olmak”
tir- kubrat- “derlemek ve toplamak”
yañıl- yazın- “yanılmak ve hata etmek” vb. (Tekin 1998: 16-17).

Uygurlar zamanında görülen sosyal, ekonomik ve dinî bazı değişiklikler, dilde de karşılık bulmuştur. Bu dönemde, diğer toplumlarla hem ticari ilişkiler hem de kültürel ve dinî alışverişler artmıştır. Bununla birlikte yeni girilen bu kültür dairesindeki eski İran, Hint, Soğd, Çin ve Toharca gibi bazı dillerden Türkçeye tercüme hareketliliği başlamıştır. Dolayısıyla o dönemde çevirisi mümkün olmayan bazı yabancı kültür kelimeleri de dile girmiştir. Bu sırada konunun hassasiyetinden de kaynaklı olarak ikilemelere başvurulmuştur.

Türkçede bu dönemde, Uygurca kelimelerle birlikte aynı ya da yakın anlamlı yabancı kelimeler yan yana getirilerek ikilemeler oluşturulmuştur.

çin kirtü “doğru, hakiki”
hua çeçek “çiçek”
kalp öd “zaman, vakit, devir çağ” (Hatiboğlu 1981: 61)

Benzer sebeplerden dolayı Türkçede bazı dinî kelimelerin de ikileme şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Hatta günümüzde sık sık kullanılan yazık günah ikilemesi de aynı sebeplerle oluşturulan bir başka birimdir.

Uygurcada Türkçe kelimelerle oluşturulmuş çok sayıda ikilemeye de rastlamak mümkündür:
körk meñiz “beniz, görünüş, yüz, endam”
könül köküz “gönül, kalp”
agı barım “servet, varlık”
öküş telim “çok”

yolçı yerçi “kılavuz”

sevgüsüz taplagusuz “sevgisiz, sadakatsiz” vb. (Hatiboğlu 1981: 61-62)

Türkçenin her döneminde işlevsel olarak kullanılan ikilemeler, Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde şiirde ve düzyazıda da tercih edilmiştir.

“*tavla tavla şahbaz atlarına bindiler katar katar* kızıl develerini yetdiler”

“*ünüm anlan bigler, sözüüm dinlen bigler, yata yata yanumuz ağrıdı, tura tura bilimüz kurudı, yoryyalum a bigler, av avlayalum, kuş kuşlayalum, sığın geyik yikalum, kayıdalum otağımıza düşelim, yiyelim içelim hoş içelim.*” (Dede Korkut) (Hatiboğlu 1981: 78)

gehi ziri serde desti gehi ayağı koltuğunda

düşe kalka haste-i gam der-i lütf-i yâre düştü (Şeyh Galip) (Hatiboğlu 1981: 67)

2.5.2. Biçim (Kelime Türleri ve Yapısı) Bakımından Ağızlardaki İkilemeler

2.5.2.1. Aynı Kelimenin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler

Ağızlardaki ikilemelerin büyük çoğunluğu aynı kelimenin tekrarı ile yapılan ikilemelerden oluşmaktadır. Bu yolla yapılan ikilemeler içerisinde, aynı yansıma kelimenin tekrarı ya da anlamsız iki kelimenin birlikte kullanılması ya da anlamlı aynı kelimenin tekrarıyla yapılan ikilemeler bulunmaktadır. Bu tür ikilemeler, kullanıldığı bağlama göre cümleye abartma, pekiştirme ve çoğaltma gibi anlamlar katmaktadır.

beldir beldir “manasız, aptal aptal” (Tk.)

bingil bingil “Etli, yağlı, şişman, tıkız, dolgun” (Çkl.)

boylelan boylelan “böyle böyle” (Tr.)

bunuk bunuk “boğuk boğuk” (Ed.)

bükürüm bükürüm “büklüm büklüm” (Ank.)

göleg göleg gan oldu. (Ada.)

güççük güççük beş çocuk galdıh “küçük küçük” (Krş.)

mıyel mıyel “uyuşuk uyuşuk” (Or.)

sıyr sıyr yağ- “sine sine yağmak” (Or.)

tahır tahır gaynadırdıh (Adı.)

2.5.2.2. Eş Anlamlı veya Yakın Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler

Ağızlardaki eş anlamlı ve yakın anlamlı kelimelerle kurulan ikilemeler, sayı bakımından daha azdır. Yakın anlamlı kelimelerle kurulan ikilemelerde birimi oluşturan her bir kelime kendi anlamında kullanılmakla birlikte iki kelime arasında ses, şekil veya anlam bakımından benzerlikler bulunur.

alaca bulaca (Çkl.)

asetlik fesatlık (Ed.)

çan kelek (*çan, çingirak*) *dakarsın* (Or.)

çana çolme gurtlu çobana varman (Es.)

çığrısı bağrısı sülah atar (Or.)

el gün (Mğ.)

gavga galebe olmasa çıkar gelir. (Krm.)

saklı kapaklı (Tr.)

ürük cüçük (Or.)

yağmur yağ (Mğ.)

yol bel (Mğ.)

2.5.2.3. Zıt Anlamlı Kelimelerin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler

Birbiriyle zıt anlamlı iki sözcüğün yan yana kullanılmasıyla yapılan ikilemelerdir. Bu şekilde kurulan ikilemeler, genellikle açıklanmak istenen kavramın sınırlarını belirlemek için kullanılır (Hatiboğlu 1981: 59). Söz gelimi ağız konuşucusu “meseleyi eyi kötü aňladı.” derken konunun iyi ile kötü arasında ortalama bir şekilde anlaşıldığını ifade etmektedir.

ařā yokarı (Ed.)

bata çıka (Mğ.)

büyük güççük, yaren yoldaş güye gınası yahalım (Krl.)

dava dasa düsdük (Or.)

güccig büyüğ (Adı.)

öte beri (Mğ.)

öte bete alme (Ank.)

tisi ergeg toplu gezi (Tr.)

yer göğ inli (Dy.)

2.5.2.4. Yansıma Kelimelerle Yapılan İkilemeler

İkilemeler içinde yansıma kelimelerle yapılan ikilemeler önemli yer tutmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da örneği çokça bulunmaktadır.

bıdır bıdır (Or.)

çangır çangır (Tk.)

dambudu dümbüdü (Mğ.)

divil divil (Gr.)

dongur dongur (Mğ.)

fırl fırl fillandırıyo beni. (Nş.)

ğij ğij. (Dy.)

gırs gırs (Or.)

gup gup ediyö. (Nş.)

hıldır hıldır (Ş.Ur.)

lakır lukur (Ed.)

zingir zingir zilliler. (Krş.)

2.5.2.5. Anlamlı ve Anlamı Unutulmuş İki Kelimenin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler

Bu tür ikilemelerde genellikle birinci unsur anlamlı ikinci unsur anlamını yitirmiş kelimelerdendir.²⁷ İkinci unsur anlamını kaybetmiş gibi olsa da ikileme kurulduğunda yanındaki anlamlı kelimeyle birlikte bütün olarak bir anlam kazanır.

ayın oyun etmek (Gr.)

az boz bangada parasi olur (Rz.)

çolih çocığım yapmi işte (Ş.Ur.)

27. Bu türden ikilemelerdeki kelimelerden biri saklantı veya tek başına kullanılmayan bir kelime olabileceğinden dikkatli olunmalıdır.

eni konu (Tr.)
esgi üsgü bir yerlerde bulurduk. (Kilis)
eski küskü (Mğ.)
kertük kürtük (Or.)
mal maşad (Mğ.)
mal melal (Mğ.)
tek tük gelmeye başladılar (Krl.)
yamrı yumrular (Es.)

2.5.2.6. Anlamı Unutulmuş İki Kelimenin Tekrarıyla Yapılan İkilemeler

Tek başına anlamsız iki kelimenin birlikte kullanımı ile kurulan ikilemelerdir. Birimdeki kelimeler tek başına anlamsızdır fakat birlikte ikileme oluşturduklarında bir anlam kazanırlar.

didek didek çıhar benim tütünüim (Nğ.)
ebelek sebelek (Or.)
kivirina zivirina gider (Rz.)
paldır küldür giriye (Adı.)
püngül pişgil bu sene çocuklar hep ufak (Adı.)
saval kaval (Tr.)
ulam ulam olmuş yatan yazılar (Sv.)

2.5.2.7. İkinci Kelimenin Ön Sesi Tamamen Değişen (m-, p-) İkilemeler

Bu tür ikilemelerde ikinci kelime aslında ilk kelimenin tekrarıdır fakat aynı kelime ikinci kez söylenirken ilk sesi ya değiştirilir ya da ünlüyle başlıyorsa önüne m- getirilir.

ceyran meyran (Tk.)
cırnak mırnak takaruk (Tr.)
çikin mikin deme demiş. (Ank.)
duruverdük muruverdik. (Mğ.)
fısth musth yiyin. (Adı.)
fotoraf motoraf (Tk.)
huşt pışt (Ed.)
ingır mungır (Tr.)
kurma murma (Mğ.)
öle möle derken imkanı yok. (Ank.)
süslü püsli. (Dy.)
süslü püsli, kimse görmeyecek. (Krm.)

2.5.3. İçerik Bakımından Ağızlardaki İkilemeler

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ikilemeler, yazı diline oranla çok daha işlevsel olarak kullanılır. Ağızlardaki geniş anlatım olanakları ve dil çeşitliliği bunda etkilidir. Bununla birlikte, tekrarın gücünden de yararlanan ikilemeler, anlamı daha güçlü ve belirgin kılmaktadır.

İkilemeleri diğer KDB'lerden ayıran en önemli özelliklerin başında, kalıplaşma gelir. "İkilemeler arasındaki kalıplaşma o kadar kesindir ki, ikilemeyi meydana getiren sözcüklerin yerleri değiştirilemez, bazıları ise yalnız başlarına kullanılamazlar. çoluk çocuk, eski püskü ve *yırtık pırtık* gibi ikilemelerde; çoluk, *püskü* ve *pırtık* sözcükleri zorlama olmaksızın yalnız başlarına kullanılamazlar (Çoraklı 2001: 54). Elbette bu, aynı durumda olan her ikileme için kabul edilemez. Söz gelimi, *sikliim pikliim* ikilemesinin

ele alındığı çalışmada şu ifadeler geçmektedir: “Bazı çalışmalarda ikilemeler sınıflandırılırken ‘biri anlamlı diğeri anlamsız kelimelerden oluşan ikilemeler’ veya ‘her ikisi de anlamsız kelimelerden oluşan ikilemeler’ biçiminde, anlam biliminin temel ilkelerine ters düşen tanımlama ve tasniflere yer verilmektedir... Türkçedeki ikilemeleri oluşturan kelimeler, eğer aynı kelimenin tekrarlanmasıyla kurulmamışsa ya yakın anlamlı ya da zıt anlamlıdır... Diğer taraftan *hasta sayrı*, *yorgun argın* gibi kimi ikilemelerdeki kelimelerden biri arkaik veya tek başına kullanılmayan bir kelime olabilmektedir. Çünkü çeşitli sebeplerle kullanımdan düşen (ölen) bazı kelimeler, henüz kullanımdan düşmeden önce bir başka kelimeyle ikileme kurmuş olabilir. Bunun sonucunda bu kelimenin tek başına kullanımına rastlanmaz, ancak ikilemedeki varlığı devam eder...” (Karadoğan 2011: 147).

Kalıplaşmanın etkili olduğu bir diğer kısım kelimelerin dizilişidir. Ağızlardaki ikilemelerde önde olan kelimenin diğeriyle yer değiştirmesi mümkün değildir. Aksi takdirde ikilemedeki anlam kalıplaşması da bozulur.

ecik cüçük: büyüklü küçüklü tüm aile (Ezm.) (Kamacı 2011)

böcü börtü: böcek vs. haşereler (Krm.) (Serdar ve Telli 2013)

azın buzun: az çok, azar azar. (Ed.) (Muharrem Özden ve Levent Doğan (2017)

gıldır gücük: güçsüz, dermansız. (Or.)

SONUÇ

Türkiye Türkçesindeki kalıplaşmış dil birimlerinden atasözleri, deyimler, dua-beddua, ilişki sözleri ve ikilemelerin ayrı ayrı tanımları, ölçütleri ve örnekleri belirlenmesine rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığındaki kalıplaşmış dil birimleri üzerine yeterince ve bütünlüklü bir bakış açısıyla herhangi bir çalışmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, sözcükbilim yöntemleri ile önceki çalışmaların verilerinden de faydalanılarak söz konusu birimlerin tanımlanması; yapı, anlam, işlev ve bağlam bakımından incelenmesi; diğer dil birimleriyle benzeyen ve ayrılan yönlerinin tespiti, dil-kültür ilişkisindeki yerlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiş ve çalışmada ortaya konmuştur. Buna göre çalışmadan şu sonuçlar çıkarılmıştır:

I. Atasözleriyle İlgili Sonuçlar,

Çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarının alt gruplarını temsil edecek niteliğe sahip 995 atasözü tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu birimlerden gerekli görülenler inceleme kısmında örnek olarak alınmış, geriye kalanlar “Metinler” bölümünde ‘Atasözleri’ başlığı altında verilmiştir.

1. Ağızlarda yer alan atasözlerinin hayatın hemen her alanına ait konuları içeren bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Ancak yazı dilinden farklı olarak doğa olayları, toplumsal bazı meseleler, ahlâki durumlar, gelenek ve görenekler ile kimi inanışları bildiren atasözlerinin daha ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Yazı dilindeki atasözleri, yazının kısıtlayıcı hükümranlığının altında olduklarından ölçünlü hâle gelmişlerdir ve çeşitlilik mümkün değildir. Ağızlar ise bunun tersine olabildiğince serbest ve yaratıcıdır.

Bu serbestlikte ilk olarak ağızlarda yaşayan saklantı kelimelerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Birimlerde çok sayıda eski Türkçe kelime yer almaktadır.

ağlaya ağlaya arık yapan güle güle su suvarır. (Ky.) (Ayrıl 1944)

bıldır ev yapmış, bu yıl kokusu çıkmış. (bıldır: geçen yıl, DS, C. 12) (To.) (Demiray 1979)

cingan göçmeyince bayımaz. (bayı-: zengin olmak, DS, C. 2)

el eli yur, el de döner yüzü yur. (yu-: yıkamak, DS, C. 11) (Sv.) (Demiray 1974)

Bu serbestliğin bir diğer etkeni, söz konusu atasözlerinin farklı coğrafya ve zamanlarda söylenmesine rağmen Türklerin düşünce yapısı ve dünya anlayışındaki ortaklıktır. Bu anlamda, ağızlardaki atasözlerinin kelime kadrosunun eş anlamlı veya benzer anlamlı kelimelerle değiştirilmesinin mümkün olduğu tespit edilmiştir.

ağır taşı ne sel ne yel alır. (Ada.) (Koz 1979a)

ağır yongayı yel kaldırmaz. (Sv.) (Kaya 1980)

baskısız yongayı yel atar. (Ada.) (Koz 1979a)

3. Ağızlardaki atasözlerinde, muhatabın çoğu zaman doğrudan ifade edilmediği, bunun yerine hayvanlar, bitkiler veya doğadaki diğer varlıklardan geliştirilen eğretilmelerle çeşitli istiareler oluşturulduğu tespit edilmiştir. Buna göre, ağızlardaki atasözlerinde hayata dair tecrübelerin o hayatla bütünleşmiş canlılarla ya da olaylarla anlatılmasının olağan bir durum olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

II. Deyimlerle İlgili Sonuçlar,

Çalışmada 668 deyim incelenmiş ve tamamı “Metinler” bölümünde listelenmiştir.

1. Eldeki verilerden hareketle Türkiye Türkçesi ağızlarındaki deyimlerde genellikle tam kalıplaşma görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu tür birimlerde, yapıyla birlikte anlam da

kalıplaştığından, birimin kelimelerinde ve söz diziminde değişikliğe izin verilmediği tespit edilmiştir.

2. Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen deyimler içinde, Türkçenin anlatım gücünü, benzetme ve nükteli anlatım eğilimini ortaya koyan, içerdiği imgelerle hoşla giderek hafızada saklanabilen birçok özgün örnek tespit edilmiştir. Bunda, ağız konuşucusunun hayat ve kültürle ilgili deneyimleri ile ruhsal ve fiziksel niteliklerini güçlü bir anlatımla dile getirmesinin etkili olduğu görülmüştür.

düven öküzü gibi ye- “çok obur olmak, çok yemek” (Sv.) (Demiray 1980)

ölmüş bit kabuğu gibi dur- “cansızlaşmak, pasifleşmek, etkinliğini yitirmek” (To.) (Demiray 1979)

zile pekmezi gibi kasıl- (Sv.) (Candan 1973a)

ılık gibi ol- “çok güzel olmak” (genelde kadınlar için) (Al.) (Hacıhamdioğlu 1983)

3. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki deyimlerde, bazı soyut durum ya da kavramların metaforlardan faydalanarak etkili bir şekilde ifade edilmesinin oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Böylece, anlatımı zor ya da ayrıntılı durum ve olayların ince benzetmelerle âdeta sahnelenerek dile getirildiği çok sayıda örnek tespit edilmiştir.

Yazı dilinde yer alan her devrin adamı ol- şeklindeki deyim, ağızlarda farklı metaforlar üzerinden hemen hemen aynı anlamda 11 farklı şekilde söylendiği tespit edilmiştir. Bazıları şunlardır:

düğünde zurnaya, hamamda kurnaya âşık ol- (İst.)

hangi tavuğun darısı çoksa onun civcivi ol- (Ank.)

hem camide hem kilisede mum yak- (Tr.)

kurtla gülip kuzuyla ağlaş- (Bo.)

suyu görüp balık, pusu görüp tilki ol- (Krş.)

yağmurun yağdığı yere tarlasını taşı- (Vn.)

III. Dua ve Beddualarla İlgili Sonuçlar,

Çalışmada 118 dua ve 667 beddua örneği incelenmiş ve “Metinler” bölümünde verilmiştir.

1. Türkiye Türkçesi ağızlarıyla yazı dili arasında beddua açısından belirgin bir sayısal farklılık ve söyleyiş zenginliği olduğu görülmüştür. Özellikle bedduaların daha fazla olmasının sebebi, Anadolu insanının uğradığı haksızlık ve zulmün karşılığının öte dünyaya kalmadan, mümkünse en yakın zamanda ve bu dünyada gerçekleşme yönündeki dileği olarak düşünülmüştür.

2. Ağız konuşucusunun dua ve beddualarda çeşitli söz sanatları veya metaforlardan yararlandığı görülmüştür. Özgün bir yapıya sahip olan bu türden dua ve beddua örnekleri, söyleyenin duygu yoğunluğu ile konu olarak hissedilen acı ya da sevincin gücünü yansıtmaya ve Türk halkının ‘dili’ kullanma zekâsını göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir.

3. Metaforun dua ve beddualarda kullanılmasının sebebi, olay ya da durumun ifade edilirken aynı zamanda sözün etki gücünü artırmaktır. Bu bağlamda, metafor kullanımının -elde bulunan verilere göre- bazı bölgelerde daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Buna paralel olarak kullanılan birim sayısında da artış olduğu, özellikle Türkiye’nin iç ve doğu bölgelerindeki ağızlarda dua ve beddua söz varlığının diğer bölgelere göre daha fazla olduğu (yaklaşık % 81) sonucuna ulaşılmıştır.

alı yeşili diirüli kala. (Sv.) (Kaya 1978)

allah kel, uyuz versin, turnak vermesin sana. (Sm.) (Düzköylü 1983)

dilerim allah gelin yeşilin üstüne dökülsün (Ky.) (Özyedekçi 1946b)

ekmek tavşan olsun sen yaya. (Nğ.) (Kaya 1982)

kınalı parmak ucuna yapışmayasın (Sv.) (Acar 1974)

köpeğin yalağından su içesice. (Mğ.) /MDD-Halise ÇINAR

tabutumun altına giresen (Ezm.)

4. Kalıplaşmış dil birimlerinin en önemli özelliği, bir dönemde kalıplaşarak nesiller boyu hiç bozulmadan aktarılmasıdır. Dolayısıyla içlerinde dondukları döneme ait çok sayıda kelime, ek, ses, kültürel kalıntı vb. barındırırlar. Dua ve beddualarda buna örnek olarak {-AsI} gelecek zaman sıfat-fiil eki tespit edilmiştir.

adı batasica (Sv.) (Kaya 1978)

töremiyesice (Sv.) (Kaya 1974)

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki dua ve beddualarda, günümüz yazı dilinde görülmeyen ancak ağızlarda yaşamaya devam eden çok sayıda eski Türkçe kelimeye rastlamak mümkündür.

bir yapıkla kırk kapı gezesin (< *yapık*: yemeni, baş örtüsü. DS, C. 11) (Sv.) (Demiray1974)

iler tutar yanın olmaya (Sv.) (Candan 1973b)

darda bunda kalasın (Sv.) (Demiray1974)

çeken damarların üzülün (Ank.) (Kınacı 2009)

IV. İlişki Sözleriyle İlgili Sonuçlar,

1. Ağızlarda yer alan ilişki sözlerinin toplumun kültürünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini yansıtan, insani ilişkilerini düzenleyen sözler olduğu görülmüştür. Bu açıdan, ilişki sözlerinin atasözleri ve deyimlerle ortaklaşarak kültür taşıyıcılığı yönünün daha belirgin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Ağız coğrafyasında yazı diline oranla daha canlı ve baskın olan kültürün, bu birimlerin kullanılmasını zorunlu kıldığı ve aynı zamanda çeşitliliği sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

V. İkilemelerle İlgili Sonuçlar,

1. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ikilemelerin yazı diline göre çok daha çeşitli olduğu tespit edilmiştir. Bunda, ikilemelerin kuruluşunda yer alan eş, yakın ve zıt anlamlı kelimelerin ağızlarda daha zengin olmasının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Özellikle atasözü ve deyim gibi sözlü kültür döneminde oluşan birimlerde, sözün etki oranını artırmak için çeşitli ikilemelere yer verildiği görülmüştür. Böylece ağızlarda, hem söz konusu birimlerin akılda kalıcılığının sağlandığı hem de farklı ikileme türlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. İncelenen ikilemelerden bir kısmının Derleme Sözlüğünde ve yazı dilinde bulunmadığı hem araştırmacılar hem tarafımızca tespit edilmiştir.

böcü börtü: böcek vs. haşereler (Krm.) (Serdar ve Telli 2013)

büngül büngül: köpürerek kaynamak (Krm.) (Serdar ve Telli 2013)

dana doluh: çoluk çocuk (Ezm.)(Kamacı 2011)

ecik cücük: büyüklü küçüklü tüm aile (Ezm.)(Kamacı 2011)

golek golek: (Sv.) (Serdar ve Telli 2013)

hingir hingir: kıs kıs (Sv.) (Serdar ve Telli 2013)

oğul uşah: ailece, hep beraber (Ezm.)(Kamacı 2011)

pillik pillik: çok telaşlı (Gm.) (Bulut 2018)

tel tencik: iğne-iplik, dikiş malzemeleri (Ezm.)(Kamacı 2011)

türlü tevürlü: başka başka, çeşit çeşit (Gm.) (Bulut 2018)

VI. Bu çalışmada ağızlarda yaşayan kalıplaşmış dil birimlerinin oluşum şekilleri ve evreleri

ile anlambilimsel yönleri incelenmiştir. Bu bağlamda, ağızlardaki yapıların büyük oranda konuşucunun kendi yaşam alanı ve kültürüyle ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle deyimler ile dua-beddualarda kullanılan metaforların mantığında, elde bulunan ve iyi bilinen bir örneğe bakarak onun özellikleriyle yeni durum, nesne veya kavramlar arasında bağ kurulduğu tespit edilmiştir. Bunu yaparken ağız konuşucusu, yaşadığı çevreden ve kültüründen faydalanmıştır. Böylece, etkili bir tasarım ve imge yaratarak güçlü bir anlatıma ulaşıldığı tespit edilmiştir.

VII. Ağızlar, diller için zengin bir hazinedir. Yazı dilinde bulunmayan çok sayıda kelime ve yapının, ağızlarda varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Bu bakımdan, çalışmada, tespit edilen kalıplaşmış dil birimlerinin dilin ve kültürün gelişimini takip etme açısından faydalı olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAK KİŞİLER

Ali AKAR	Sv.
Dursun SARI	Mğ.
Fatma SARI	Mğ.
Habibe KAYMAKÇI	Mğ.
Halise ÇINAR	Mğ.
Hüseyin KARACA	Mn
Kemal ÜÇÜNCÜ	Tr.
Mesut GÜRBÜZ	Ank.
Münevver SARI	Mğ.
Osman İLBAŞ	Sv.
Ömer YILDIZ	To.
Ramazan TUNCAY	Mğ.
Sevinç ARMUTÇUOĞLU	Mğ.
Şerife TUNA	Mğ.
Tuba KILIÇ	Mğ.

KAYNAKÇA

- Abik, A. Deniz (2010a), “Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında s- Bulunduran Tekrarlar ve Başka Seslerle Benzer Diğer Taraflar”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi - Türkoloji Dergisi*, 17/1, s. 1-27.
- Abik, A. Deniz (2010b), “(İsim1 + II/+IU) (İsim2 + II/+IU) Kuruluşundaki İkilemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi-Türkoloji Dergisi*, 17/2, s. 1-20.
- Ağakay, Mehmet Ali (1953a), “İkizlemeler Üzerine”, *Türk Dili*, C. 2, S.16, s.189-191.
- Ağakay, Mehmet Ali (1953b), “İkizlemeler Üzerine”, *Türk Dili*, C. 2, S. 17, s. 268-271.
- Ağakay, Mehmet Ali (1954), “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, s. 97-104.
- Akalın, L. Sami (1990), *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 130, Ankara.
- Akar, Ali (2013), *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akar, Ali (2013b), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akar, Ali (2017a), “Sözlü Dil Teorileri Işığında Saltuknâme Metni”, *Türklük Biliminin Ulu Çınarı Zeynep Korkmaz Armağanı*, (Ed. Leylâ Karahan), s. 49-56, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Akar, Ali (2017b), “Köktürk Yazıtlarında Sözlü Dil İzleri”, *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı*, Haz. Osman Fikri Sertkaya, Süer Eker, Hatice Şirin, Erdem Uçar, s. 61-73, Uluslararası Türk Akademisi, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Aksan, Doğan (2003), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III, 2. Bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksan, Doğan (2006), *Anadilimizin Söz Denizinde*, 2. Bs, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Doğan (2013), *Türkçenin Gücü*, 14. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Doğan (2014), *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, 4. bs., Bilgi Yayınevi Ankara.
- Aksan, Doğan (2014), *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksan, Doğan (2015), *Türkçenin Sözvarlığı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksoy, Ömer Asım (1953), “Atasözleri ve Deyimler Hakkında-III”, *Türk Dili*, C: II, S. 16, s. 205-208.
- Aksoy, Ömer Asım (1984), “Tek Sözcüklü Deyim Var mı?”, *Çağdaş Eleştiri*, Kasım 1984, S. 11, s. 4-6.
- Aksoy, Ömer Asım (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Aktaş, Tahsin (1996), “Yapı ve Anlam Bakımından Almanca ve Türkçede İkilemeler”, *Türk Dili*, S. 539, s. 565-575.
- Akyalçın, Necmi (2007), *Türkçe İkilemeler Sözlüğü*, Anı Yayıncılık, Ankara.

- Albayrak, Nurettin (2004), *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Leyla ile Mecnun Yayıncılık, İstanbul.
- Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Alkaya, Ercan (2008), “Orta ve Doğu Karadeniz Ağzlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Volume 3/3 Spring, s. 37-76.
- Altun, Mustafa (2004), “Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 21, s. 79-91.
- Aydın, Erhan (1997), “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *Türk Dili*, S. 544, s. 417-421.
- Ayral, Sabahat (Toplayan) (1944), “Kayseri’de Söylenen Atasözleri”, *Erciyes*, S. 22, s. 663.
- Ayverdi, İlhan (2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Banguoğlu, Tahsin (2007), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Başkan, Özcan (1983). “Türkçede Dil-İçi Dünya Görüşü”, *Macit Gökberk Armağanı*, ed. Bedia Akarsu ve Tahsin Yücel, s. 151-172., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Baçoğlu, Bekir (1982), “Boyabat Yöresinde Atasözleri, Deyimler, Öğütler ve İnanışlar”, *Türk Folkloru*, S. 34, s. 19-21.
- Baturay, Semra (2010), *Türkçe Yansıma İkilemelerdeki Ses Almaşması*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bayraktar, Sema (2004), *Türk Dilinde İkilemelerin Yapı-Görev-Anlam Özellikleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Birinci, Mustafa (1973), “Sivas’ta Atasözleri ve Deyimler”, *Sivas Folkloru*, S. 3, s. 9, 21.
- Birtek, Ferit (1944), *En Eski Türk Sıvları - Divan-ı Lügat-it-Türk’ten Derlemeler I*, Türk Dil Kurumu Alâeddin Kırıl Basımevi, Ankara.
- Bozkurt, Hüseyin (2013), *Türkmen Türkçesinde İkilemeler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bozok, Emrah (2012), *Eski Uygur Türkçesinde İştikaklı İkilemeler*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- [BAAD] *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II* (2009), Haz. Aksoy, Ömer Asım vd., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bulut, Serdar (2012), *Anadolu Ağzlarında Kalıp Sözler ve Kullanım Özellikleri*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Bulut, Serdar (2018), “Gümüşhane İli ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/57, s.171-190.
- Burdurlu, İbrahim Zeki (1967a), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları I”, *Türk Dili*, C. XVI, S. 187, s. 508-513.
- Burdurlu, İbrahim Zeki (1967b), “Atasözlerimizin Cümle Yapıları II”, *Türk Dili*, C. XVI, S. 188, s. 629-634.
- Caferoğlu, Ahmet (1930), “Orhun Abidelerinde Atalar Sözü”, *Halk Bilgisi Haberleri*, C. I, S. 3, s. 43- 46.
- Can, Meltem (2010), *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

- Candan, Hüseyin (1973a), “Suşehri’nden Deyimler”, *Sivas Folkloru*, S. 9, s. 12-14.
- Candan, Hüseyin (1973b), “Suşehri Folkloru-Karış Verme I”, *Sivas Folkloru*, S. 11, s. 16-18.
- Candan, Hüseyin (1974), “Suşehri Folkloru-Karış Verme II”, *Sivas Folkloru*, S. 12, s. 16-17.
- Cebeci, Oğuz (2013), *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Ceylan, Nimet (2009), *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza’nın Eserlerinde İkillemeler*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Coşar, A. Mevhibe-Bahadır GÜNEŞ (2011a), “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: Divânü Lugâti’t-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler”, *Türkiyat Mecmuası*, 21(1), s. 167-231.
- Coşar, A. Mevhibe-Bahadır GÜNEŞ (2011b), “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-II: Divânü Lugâti’t-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Hazırlanan Bildiriler”, *Türkiyat Mecmuası*, 21(2), s. 19-86.
- Coşar, A. Mevhibe (2016), “Gümüşhane Ağızlarından Derlenmiş Deyimler Üzerine”, *Mavi Atlas*, C. 6, s. 1-17.
- Çağatay, Saadet (1978), “Uygurcada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, s. 29-66, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Çağdaş, Halûk (1978), “Sivas Yöresinde Kullanılan Bazı Özlü Deyişler”, *Sivas Folkloru*, S. 63, s. 15-16.
- Çağdaş, Halûk (1979), “Kısa Açıklamalarla Sivas Yöresinden Bazı Özlü Deyişler 2”, *Sivas Folkloru*, S. 75, s. 13-14.
- Çelik Şavk, Ülkü (2003), “Kırım Tatarcasında İkillemeler”, *Türkbilig*, S. 6, s. 37-40.
- Çığ, Muazzez (1959), “Dünyanın En Eski Atasözleri”, *Tarih Coğrafya Dünyası*, S. 2, C. 1, s. 148-150.
- Çobanoğlu, Özkul (2004), *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çotuksöken, Yusuf (1996), *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul.
- Çotuksöken, Yusuf (2002), *Uygulamalı Türk Dili II*, Papatya, İstanbul.
- Çürük, Yasemin (2009), *Attila İlhan’ın Kurtlar Sofrası Romanında Geçen İkillemeler*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Çürük, Yasemin (2016a), “İkillemelerin Dilbilgisel Anlamları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 48, s. 397-411.
- Çürük, Yasemin (2016b), “İkillemelerin Kapsamı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 29, s. 426-430.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1934), “Isparta’da Söylenilen Atasözleri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, S. 40, s. 78-80.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1937), “Isparta’da Söylenilen Ata Sözleri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, S. 64, s. 109-112.
- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1939a), “Isparta’da Kullanılan Tabirler”, *Halk Bilgisi Haberleri*, S. 93, s. 190-192.

- Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1939b), "Isparta'da Derlenmiş Ata Sözlere", *Halk Bilgisi Haberleri*, S. 98, s. 42-43.
- Dede, Behçet (1969), "Erzurum Halk Dualarından Örnekler", *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 12, S. 240, s. 5345-5346.
- Demiray, Mehmet Güner (1974), "Gemerek'ten Atasözlere", *Sivas Folkloru*, S. 13, s. 14-17, 23.
- Demiray, Mehmet Güner (1977), "Gemerek ve Köylere", *Sivas Folkloru*, S. 55, s. 13-16.
- Demiray, Mehmet Güner (1979), "Zile'den Atasözlere ve Deyimler", *Sivas Folkloru*, S. 75, s. 15-17.
- Demiray, Mehmet Güner (1980), "Gemerek'te Yöresel Sözcük, Deyim ve Atasözlere", *Türk Folkloru*, S. 6, s. 19-20.
- Demirci, Kerim (2014), *Türkoloji için Dilbilim-Konular Kavramlar Teoriler*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Demirci, Kerim (2016), "Metafor: Bir Anlatım ve Üretim Mekanizması", *Dil Bilimleri, Kültür ve Edebiyat* (Ed. M. Sarıca, B. Sarıca) , s. 330-343, Padam Yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem (1995), "Fuzulî'nin Şiirlerinde İkilemelerin Oluşturduğu Ses, Söz ve Anlam Düzeni", *In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra Sayısı I, Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. 19, s. 157-202, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- Dilçin, Cem (1996), "Fuzulî'nin Farsça Şiirlerinde İkileme", *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)*, s. 505-519, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DLT = Atalay, Besim (Çev.) (2013), *Divanü Lûgat-it Türk (DLT 1, 2, 3, 4)*, Birleştirilmiş Birinci Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Doğan, Levent (2012), "Türkmen Türkçesinde İkilemeler", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3/6, s. 90-103.
- Doğançay, Seran (1990), "Your Eye is Sparkling: Formualic Expression & Routines in Turkish", *Penn Working Papers in Educational Linguistics*, S. 2, s. 49-65.
- DS = *Derleme Sözlüğü (1962-1982)*, C. I-XII., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Durgut, Hüseyin (2004), "Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, s. 805-814, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İsmail (2004), "Mesel", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 29, s. 293.
- Dursun, Aysun (2015), "Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Sözlü Hukuk", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 38, s. 151-160.
- Dursun, Aysun (2016), *Türk Halk Hukuku*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Düzköylü, Yıldız (1983), "Samsun/Çarşamba Yöresinde Alkışlar, Kargışlar ve Yeminler", *Türk Folkloru*, S. 53, s. 21-23.
- Elçin, Şükrü (1998), "Atalar Sözü", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 158, C. 3, s. 453-470.
- Eratalay, Sevdâ (2017), "Batı Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, Özel Sayı 2, s. 159-165.
- Erbaş, Betül (2015), *Türkçede Çekimli Fiil İkilemeleri*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Ercilasun, Ahmet Bican (Ed) (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Erdem, Mehmet Dursun (2005), “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, S. 33, s. 189-225.
- Eren, Hasan (1949), “İkiz Kelimelerin Tarihine Dair”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 1-2, s. 283-286.
- Ergin, Muharrem (2003), *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basın/Yayın/Tanıtım, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (2009), *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Erkman-Akerson, Fatma (2005), *Göstergebilime Giriş*, Multilingual, İstanbul.
- Erol, Çiğdem (2007), *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Foy, Karl (1899), “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge ‘ana baba’ ”, *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, 2/2, s. 105-136.
- Gazimihal, Mahmut R. (Der.) (1965), “Çalgı ve Çağırğı ile İlgili Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, C. 10, S. 217, s.4495. 215
- Genç, Neslin Eriha (2003), *Süheyl ü NevBahar’daki İkilemeler*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Gökdayı, Hürriyet (2008), “Türkçede Kalıp Sözler”, *Bilig*, S. 44, s. 89-110.
- Gökdayı, Hürriyet (2011), *Türkçede Kalıp Sözler*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Güler, Selda (2003), *Türkçe İkilemelerin Anlamsal ve Yapısal Özellikleri*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Gürbayır, Selcan (2008), “Kuşaktan Foruma Geçiş ve Bilgisayar Atasözleri”, *Millî Folklor*, Yıl: 20, S. 79, s. 70-75.
- Hacıhamdioğlu, Tefik (Der.) (1983), *Alanya Folkloru (Deyimler)*, Yıl: 2, S. 2, Alanya.
- Halman, Talât Sait (2018), *Güneş-Tanrı ile Sevgi Ozanı - Eski Mısır’dan Şiirler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hatiboğlu, Vecihe (1964). “Kelime Grupları ve Kuralları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, s. 203-244.
- Hatiboğlu, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İçel, Hatice (2011), “Deyimlerin Metaforik Yapısı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 98, S. 194, s. 207-215.
- İlhan, Nadir (2008), “Divânü Lugâti’t-Türk’ten Gaziantep Ağzına Atasözleri”, *Akpınar Dergisi*, S. 18, s. 4-10.
- İvgin, Hayrettin (1978), “Sungurlu Atasözleri”, *Sivas Folkloru*, S. 67, s. 19-22.
- Kamacı, Duygu (2011), “Erzurum Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğü’ne Katkıları”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, I /1, s. 157- 164.
- Kara, Mehmet (2009), “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, *Gazi Türkiyat*, S. 4, s. 35-60.
- Karaağaç, Günay (2013), *Dil Birimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 1066, Ankara.

- Karadoğan, Ahmet (2011), “Süklüm Püklüm Sözü Üzerine”, *Türk Dili*, C: CI, S. 716, s. 147-150.
- Karakuş Tayşi, Esra (2008), “Divanü Lûgat-it –Türk’te Yer Alan Atasözleri ve Bu Atasözlerinin Günümüzdeki Kullanım Alanları”, *Rize Üniversitesi Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Ekim 2008, Rize)*, s. 660-665, Rize Üniversitesi Yayınları, Rize.
- Kardeş, Recep (2015), “Yakut (Saha) Türkçesinde İkilemeler”, *Siberian Studies (SAD)*, 3/8, s. 35-60.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1997), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 1”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 7, s. 19-40.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1998), “Kutadgu Bilig’de İkilemeler 2”, *Bahşi Ögdisi, Klaus Röhrborn Armağanı* (Yay. Haz: J.P. Laut, Mehmet Ölmez), s. 235-262, Simurg Yayınları, Freiburg / İstanbul.
- Kaya, Doğan (1980), “Sivas’tan Atasözleri ve Deyimler”, *Türk Folkloru*, S. 17, s. 23-24.
- Kaya, Doğan (1982), “Ortaköy ve Çevre Folkloru Araştırması-3”, *Türk Folkloru*, S. 41, s. 20-22.
- Kaya, Erol (1970), “Van Duaları-II”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 256, s. 5795-5796.
- Kazanlar, Elanur (2014), *Kazak Türkçesi- Türkmen Türkçesi- Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Keskin, Ahmet (2016), “ ‘Sevdiğin Dizi Gün Değiştirsin’: Leyla İle Mecnun Dizisindeki Kargışların (Beddua) Pragmatik Analizi”, *Millî Folklor*, S. 109, s. 44-57.
- Kınacı, Cemile (2009), “Eski Türkçedeki *üzül*- Fiilini Türkiye Türkçesinde Yaşatan ‘çeken damarların *üzülün*’ Bedduası”, *Lanet Kitabı* (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kıran, Zeynel - Kıran, Ayşe (Eziler) (2010), *Dilbilime Giriş* (Genişletilmiş 3. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Koç, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 827, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2005), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar (Birinci Cilt)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 629/1, Ankara.
- Koz, M. Sabri (1976), “Lûgat-i Bîyankî’den Atasözleri”, *Sivas Folkloru*, S. 37, s. 18-19.
- Koz, M. Sabri (1979a), “Adana Köylerinden Atasözleri”, *Sivas Folkloru*, S. 72-73, s. 10-11.
- Koz, M. Sabri (1979b), “Adana Köylerinden Atasözleri 2”, *Sivas Folkloru*, S. 74, s. 16-17.
- Kula, Onur Bilge (1996), “Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği”, *Bilim ve Ütopya*, S. 2, s. 46-47.
- Kurnaz, Cemal (2018), *Bir Köy Vardı*, Kurgan Edebiyat, Ankara.
- Küçükkağaoğlu, Sinem (2014), *Kazak, Azeri ve Özbek Türkçelerinde İkilemeler*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Lakoff, George – Johnson, Mark (2015), *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil* (Haz. ve Çev: Gökhan Yavuz Demir), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Marchand, Hans (1952), “Alliteration, Ablaut und Reim in den Türkischen Zwillingsformen”, *Oriens*, C. 5, s. 60-69.

- Martı, Leyla (2009), “Türkçe Öğrenenler Açısından Kalıp Sözcükler ve İşlevleri”, Ed. Derya Yaylı ve Yasemin Bayyurt, *Yabancılar Türkçe Öğretimi Politika Yöntem ve Beceriler*, s. 105-114, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Nagy, Eva Kincses (2004), “İki taşla bir kuş... Çağataycada Hendiodyoın”, *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, s. 1125-1136, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ong, Walter J. (2007), *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözcüklerinin Teknolojileşmesi*, Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul.
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, (1935) Türk Dili Araştırma Kurumu Yayınları, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Oy, Aydın (1972), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oy, Aydın (1991), “Atasözü”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV) C. 4, s. 44-46.
- Ölmez, Mehmet (1998), “Eski Uygurcada Odug Sak İkilemesi Üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 8, s. 35-47.
- Ölmez, Mehmet (2008), “Divânü Lugâti’t-Türk’teki Atasözleri Üzerine”, *Türk Dili*, S. 683, s. 525-528.
- Önder, Ali Rıza (1954), “Pertek’ten Derlenmiş Kelimeler, Deyimler, Atasözleri”, *Erciyes*, S. 82-83, s. 19-20.
- Önder, Ali Rıza (1975), “Atasözlerinde Tüze Kuralları”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1974’ten Ayırbaşım*, s. 109-121, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Öz, Aynur (1993), “Özbek Türkçesinde İkileme”, *Türkoloji Dergisi*, 11/1, s. 280-311.
- Özdemir, Emin (2000), *Erdemin Başlı Dil-Türkçemiz Üzerine Konuşmalar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Özden, Muharrem - Doğan, Levent (2017), “Doğu Trakya Ağızlarında Kullanılan İkilemeler”, *İdil*, C. 6, S. 32, s.1173-1206.
- Özdemir, Ahmet (1976a), “Karaözü’de Kullanılan Deyimler ve Atasözleri I”, *Sivas Folkloru*, S. 40, s. 17-20.
- Özdemir, Ahmet (1976b), “Karaözü’de Kullanılan Deyimler ve Atasözleri II”, *Sivas Folkloru*, S. 41, s. 20-22.
- Özkan, Bülent (2010), “Türkiye Türkçesinde ‘İkili Tekrar’ların Sözlükbilimsel Dizgesel ve Metinsel Görünümleri”, *Turkish Studies*, 5/4, s. 564-582.
- Özkan, İbrahim (2011), “Türk Atasözlerinde Yinelemeler”, *Turkish Studies*, 6/1, s. 1649-1656.
- Özkan, Mustafa (2004), “Deyimleşmiş İkilemeler”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (20-26 Eylül 2004)*, s. 2289-2317, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özön, Mustafa Nihat (1943), *Türkçe Tabirler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Özön, Mustafa Nihat (1956), *Türk Atasözleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, Sevgi (2008), “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, *Turkish Studies*, 3/4, s. 1036-1049.
- Özyedekçi, Kâzım (1946a), “Kayseri Ağzı Kelimeler Üzerinde Araştırmalar XIII”, *Erciyes*, S. 42-43, s. 10-11.
- Özyedekçi, Kâzım (1946b), “Kayseri Ağzı Deyimler I”, *Erciyes*, S. 44-45, s. 3-8.
- Pala, İskender (2004), *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yayınları, İstanbul.

- Parlatır, İsmail (2010), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Püsküllüoğlu, Ali (1998), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- Püsküllüoğlu, Ali (2002), *Türk Atasözleri Sözlüğü*, 2. bs., Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- Sağlam, Musa Yaşar (2001), “Atasözü ve Deyimlerde İmgelem”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, s. 45-51.
- Sağlamgöncü, Tuğba (2013), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. Cildindeki İkilemeler*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sakaoğlu, Saim (2000), “Divânü Lugâti't-Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri”, *Divânü Lugâti't-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, s. 36-46, (7-8 Mayıs 1999, Ankara), Türksoy Yayınları, Ankara.
- Sarı, Ceyhun (2016), “Deyimlerde Aşağı/Yukarı Yönelim Metaforu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 44/Haziran, s. 212-216.
- Satoğlu, Hulûsi (1948), “Atalar Sözünden Öğütler”, *Erciyes*, S. 61-62, s. 8.
- Savran, Hülya (1998), “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler ve Sıralama Kuralları Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9-10, Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağan Sayısı, s. 565-570, Yesevî Yayınları, İstanbul.
- Sertkaya, Osman Fikri (1983), “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, *Şükri Elçin Armağanı*, s. 275-291, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi: 1, Ankara.
- Sev, İ. Gülsel (2004), “Divanü Lûgat'it-Türk'te İkilemeler”, *Türk Dili*, S. 634, s. 497-510.
- Sev, İ. Gülsel (2012), “Türkiye Türkçesinde Gibi Edatıyla Kurulan Benzetmeli Anlatımlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall, s. 499-512.
- Sev, İ. Gülsel (2016), “Kargış/Beddua Eki: {-(y)AsIcA}”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2 (52), s. 1-9.
- Sinan, Ahmet Turan (2015), *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Sözer, Vural (2000), *Deyimler Sözlüğü*, Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- Subaşı, Leyla (1988), *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Subaşı Uzun, Leyla (1991), “Deyimlerde Bildirinin Düzenleniş Biçimi ve Özellikleri”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, s. 111-120.
- Şahbender, Çoraklı (2001), “Türkçenin Yaratma Gücü: İkilemeler (I)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, s. 53-60.
- Şahin, Hatice (1997), “Ferahnâme'de Geçen İkilemeler Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVII (Ed.: Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Klaus Kreiser, A. Atilla Şentürk), s. 125-136, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Şen, Serkan (2002), *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

- Tabcu, Haki (2014), *Garipname ile Dede Korkut Hikâyeleri'nin İkilemeler Açısından Mukayesesi*, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman.
- Talu, Fatma Nur (2003), *Kıyasî'l Enbiya'da İkilemeler*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Tannen, Deborah ve Öztek, Piyale C. (1981), "Formulaic Expressions in Turkish and Greek, Ed. Florian Coulmas", *Conversational Routine*, s. 37-54, The Hague: Mouton.
- Taş, Pınar (2006), *Şarkışla ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Tekeci, Gülkız (1993), *Türkçede İlaveli Tekrarların Yapısı Üzerine Bir Etüd*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Tekin, Talât (1998), *Orhon Yazıtları-Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Simurg Yayınevi, İstanbul.
- Tekin, Talât (2010), *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara.
- Telli, Burak (2017), "Güneydoğu Anadolu Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, 3/6, s. 133-149.
- Tietze, Andreas (1966), "Reduplikasyon ve (r) İle Kurulmuş Çift Sözcükler", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, s. 423-429, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Toklu, M. Osman (1993), *Kommunikative Formeln im Deutschen und im Türkischen*, Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Toklu, M. Osman (2003), *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Toprak, Funda (2005), "Harezmi Türkçesinde İkilemeler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 5/2, s. 277-292.
- (TS) *Türkçe Sözlük* (2011), (Haz. Şükrü Halûk Akalın vd.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tuna, Osman Nedim (1949), "Türkçede Tekrarlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 3 S. 2-3, s. 429-447.
- Tuna, Osman Nedim (1950), "Türkçede Tekrarlar II", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 4 S. 1-2, s. 35-82.
- Tuna, Osman Nedim (1986), "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1982-1983*, s. 163-228.
- Tunca, Hasan (2011), *Eski Anadolu Türkçesinde İkilemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- Türk, Vahit (2012), "Türkçenin Söz Varlığı", *Türk Dili-I*, s. 158-185, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir.
- Türkay, Kaya (1981), "Kâşgarlı'dan Günümüze Gelen Atasözleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 39-42.
- Türkmen, Muharrem (1973), "Atasözleri ve Deyimler", *Sivas Folkloru*, S. 6, s. 10-11.
- Ulutaş, İsmail (2007), "Kırgız Türkçesinde İkilemeler", *Akademik Bakış*, S. 13, s. 1-15.

- Uygun, Hatice (2007), *Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Uzun, Nadir Engin (1990), “Atasözlerinin Kısaldığı ve Dilbilimsel Eksilti Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, S. 33, s. 141-150.
- Üstünova, Kerime (1996), *Dede Korkut Hikâyelerinde Cümleden Büyük Birlikler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü*, *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.
- Üstünova, Kerime (1997), “Dede Korkut Destanlarında Üçlemeler, Dörtlemeler, Beşlemeler”, *Bilge Dergisi*, s. 20-25.
- Üstünova, Kerime (1998), “Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler”, *Türk Dili*, S. 557, s. 464-470.
- Üstünova, Kerime (2008), “Dede Korkut Destanlarında Aşamalı Tekrarların Üslup Özelliklerini Biçimlendirme Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, s. 229-237.
- Vural, Hanifi (2004), “Dede Korkut Anlatılarında Söz Tekrarları”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004)*, s. 3089-3094, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yapıcı, Ali İhsan (2013), *Aydın ve Yöresi Ağızları (İnceleme – Metin – Sözlük)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla.
- Yastı, Mehmet (2007), “Türkçe Deyimlerde Geçen İkilemelerin Ses ve Şekil Özellikleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 21, s. 51-87.
- Yavuz, Serdar ve Telli, Burak (2013), “İç Anadolu Bölgesi Ağızlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3, s. 376-402.
- Yaylagül, Özen (2010), “Divânü Lugâti’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, *Millî Folklor*, Yıl 22, S. 85, s. 112-121.
- Yıldırım, Hüseyin (2011), “Divân-ı Hikmet’te İkilemeler Üzerine”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1/1, s. 41-46.
- Yıldız, Hüseyin (2010), “Süheyl ü Nevbahâr’da İkilemeler Üzerine”, *Mâî Dil-Edebiyat-Kültür Dergisi*, 5, s. 51-53.
- Yıldız, Hüseyin (2013), “Eski Uygurca Dışastvustık’ta İkilemeler Üzerine Notlar”, (Ed.: Bülent Gül), *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, s. 465-482, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Yasemin (2007), *14. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde İkileme -Sayıca Eş Heceli Kelimelerde*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Yurtbaşı, Metin (1994), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Özdemir Yayıncılık, Ankara.
- Yurtbaşı, Metin (1996), *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, Özdemir Yayıncılık, Ankara.

Yüce, Nuri (1998), “İkilemelerdeki İlginç Problemler”, *Bahşı Ögdisi, Klaus Röhrborn Armağanı* (Yay. Haz: J.P. Laut, Mehmet Ölmez), s. 419-447, Simurg Yayınları, Freiburg / İstanbul.

Yüceol Özezen, Muna (2001), “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, S. 600, s. 869-879.

Zülfikar, Hamza (1996), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 638, Ankara.

Zülfikar, Hamza (2004), “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım (Karşılama, ağırlama, uğurlama, sözüm meclisten dışarı, çetleşmek üzerine)”, *Türk Dili*, S. 633, s. 220-227.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=proverb (Erişim Tarihi: 10.08.2016)

METİNLER

Atasözleri

abdal tekkede, hacı mekke'de bulunur. (Nğ.)
abdalın yoldaşı köyü görene kadar. (Ky.)
acemi itle karın yiyenin ağzı yüzü bok olur. (Ky.)
acı soğan, tatlı şeker, vezir olsa cinse çeker. (Sv.)
acıklı başta akıl olmaz. (Nğ.)
acın koynunda ekmek durmaz. (Nğ.)
acın mezarı yok[tur]. (Sv.)
aç at yol almaz, aç it av avlamaz. (Nğ.)
aç it davara gitmez. (Sv.)
aç koma hırsız eden, çok söyleme yüzüzsüz eden. (Sv.)
aç, aç ile yatınca arada dilenci doğar. (Isp.)
açan kapar, yıkan yapar.
açsan da tok gibi genir "Fakir de olsan zengin gibi davran" (Yz.)
adam adama yük olmaz, can gövdeye mülk olmaz. (Sv.)
adama dayanma ölü, ağaca yaslanma kurur. (To.)
adamak kolay, ödemek güçtür. (Nğ.)
adamdan adam olur adı bir uşak, deveden deve olur adı köşek. (Ky.)
adamın bol olduğu yerde akıl çok olur. (Sv.)
ağa bir hatun aldı, belayı satın aldı. (Sv.)
ağaca balta vurmuşlar, "sapı bendedir" demiş. (To.)
ağaca dayanma kurur, adama dayanma ölü. (Nğ.)
ağacı kurt, insanı dert yer. (Nğ.)
ağaçsız köy, evlatsız anaya benzer. (Ada.)
ağalık vermekle, avcılık vurmakla. (Nğ.)
ağalık vermeyenin, yiğitlik vurmuyunan [olur]. (Sv.)
ağanın alnı terlemezsiz ırgatın burnu kanamaz. (Nğ.)
ağanın malı gider, azabın canı gider. (azap: bir yıllık tutulan erkek hizmetçi, uşak, DS, C. 1) (Sv.)
ağılarda oğlak doğarsa yabanda otu biter. (Nğ.)
ağır dur, batman söyle. (Ky.)
ağır kamgayı yel kaldırmaz. (Sv.)
ağır otur batman gel. (Sv.)
ağır otur, batman gel. (Sv.)
ağır taş yerinde gerek. (Sv.)
ağır taş yerinde gerek. (Ky.)
ağır taşı ne sel ne yel alır. (Ada.)
ağır yongayı yel kaldırmaz. (Sv.)
ağlamayana meme yok. (Ada.)
ağlaya ağlaya arık yapan güle güle su suvarır. (Ky.)
ağlayanın malı gülene hayretmez. (Sv.)

ağlıyanın malı, gülene hayır etmez. (Ky.)
ağrımayan başa çaput dolama. (Ky.)
ağustos'ta gögle kovar, zemheride karnın ovar. (Nğ.)
ağzında bal olan arının kuyruğunda iğnesi vardır. (To.)
ak bacak kara bacak geçitte belli olur. (Ada.)
ak köpeğin pamuk pazarına zararı olur (Mn.)
ak köpeğin pamukçuya zararı vardır. (Sn.)
akacak kan damarda durmaz. (Ada.)
akan su pas tutmaz. (Sv.)
akara sıçıp pınara sıçıp suyu nereden içeceksin. "herkesi gücendirerek kendinden uzaklaştırmak" (Ky.)
akıl akıldan üstündür. (Sn.)
akıl olmazsa başta, ot biter mi kara taşta? (Sv.)
akıl yaşta değil baştadır. (Ada.)
akıllı düşman akılsız dosttan iyidir. (Ky.)
akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir. (Sv.)
akıllı düşüninceye kadar deli oğlunu everir. (Nğ.)
akıllının tenceresi kapalı kaynar. (Ky.)
akılsız başa söz kâr eğlemez, lezzetsiz aşı tuz kâr eğlemez. (Ky.)
akılsız başın cezasını ayak çeker. (Ada.)
akılsız başta devlet eğlenmez. (Ky.)
akılsız evladın var molı nidem. akıllı evladın var malı nidem? (Ky.)
aklı ermez, ağzı sakız çiğner. (Sv.)
aklıyın kesmediği işin arkasına düşme. (Ada.)
al kazanı sat kazanı; kazanı kazan.
alacasını (nakışını) bilmeyen kilimini dokumaz. (Sv.)
alacasını bilmeyen kilimini iyamaz. (alaca: kıldan dokunmuş sergi, bir çeşit kilim. DS, C. 1) (ty: dokuma tezgâhında halı kilim vb. şeylerin iplerini yerleştirmek, germek, ip çözmek. DS, C. 7) (Ada.)
alan razı, atan razı, arada gezen çullu tazı. (Sv.)
alan satandan umar. (To.)
alçak eşeğe kim olsa biner. (Isp.)
aldı sattı islâm köyün imamı. (Isp.)
aldı sattı ortaköyün imamı. (İst.)
aldı sattı peçeneğin imamı. (Ank.)
alırken aç gözünü, yerken düşünme. (Sv.)
alışına verişin, lahana aşına bulgur aşın... (Ky.)
alma sarı, satma sarı; sana geliyise ko dışarı.
altın ateşte, insan mihnette belli olur. (mihnet < Ar. mihnet: sıkıntı, GTS) (Isp.), (To.)

altın babası ölmüş, oğlan babası ölmemiş. (Isp.)
altın kapının ağaç kapıya işi düşer. (Sv.)
altın kapının ağaç kapıya işi düşer. (Ky.)
altın pas tutmaz deli yas tutmaz. (Sv.)
altın pas, deli yas tutmaz. (Nğ.)
amelsiz ilim meyvemiz ağaçtır.
ana mereğe karı tereğe (Tn.)
anadan doğar uşak, deveden olur köşek. (köşek:
deve yavrusu) (Isp.)
analı oğlak yarda, anasız oğlak yerde oynar. (Ada.)
anandan evvel ahura girme. (Sv.); (Ada.)
ananın bastığı yavru ölmez. (Ky.)
ananın yumruğu hamurdan, elin yumruğu
demirdendir. (To.)
anası ne ise danası oldur. (Ada.)
anasının ezdiği civciv ölmez “Kişiyi en yakınları
eleştirse ya da kızsız bu onu kırmaz” (Ank.)
anasının yazgısı kızına çeyiz olur. (Sv.)
anlamayana laf anlatmak, deveye hendek anlatmak
[gibidir][tan zordur]. (To.)
ar eden behredar olmaz. (Ky.)
ar gitti mısır’a, namus da arı sıra. (Sv.)
aramakla güzel bulunmaz. (Isp.)
arap atı çul içinde de belli olur. (To.)
arasa iti davara gitmez. (arasa: çok gezen, sürtük,
işsiz dolaşan, DS, C. 1) (Sv.)
arayan bulur, inleyen ölür. (Sv.)
arayan tanrısını bulur. (Sv.)
ardıç olsun çam olsun, budalaya bir laf olsun. (Ky.)
arefe günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü
kara çıkar. (Sv.)
arı balım var diye güvenir, deli yârim var diye
güvenir. (To.)
arı kadar evi olanın dağlar kadar yeri olur. (Sv.)
arığ arınur, ad arınmaz.
arık atlamaz, köprü geçmez eşek. (Isp.)
ark atlamaz hendek geçmez. (Ky.)
armuda yakın olan sapıdır. (Sv.)
armudun eyüsünü domuz yer.
armut, ağacından uzak düşmez. (To.)
arpa unun yoksa tatlı dilin de mi yok? (Sv.)
arsız allanmaz, çayır çillenmez. (Sv.)
arsız erimez, çayır çürümez. (Sv.)
arşlan eniği çakal olmaz. (enik: kedi, köpek
yavrusu. DS, C. 5) (Ada.)
arşlan yatağından belli olur. (Ada.)
arşlan yatağından bellidir.
artık mal göz çıkarmaz. (Ky.)
asıl ayamaz bal kokmaz. (Ky.)
asıl azmaz bal acımaz. (Sv.)

asıl azmaz, bal kokmaz; kokarsa yağ kokar, onun
da aslı ayrandır. (Sv.); (Ky.)
aslında giymeyen kiürkü, meclise girince iürkü
halkı. (Sv.)
aslında olan tırnağında getirir. (Sv.); (Ky.)
aş aşlıkta keş keşlikte. (Sv.)
aş bilen, eş bilen, iş bilen aç kalmaz. (Sv.)
aş pişe pişe koyulaşır. (To.)
aş taşınca keşçenin pahası aranmaz. (Sv.)
aş taştıktan sonra çemçeğe baha yetmez. (çemçe:
büyük tahta kaşık DS, C. 3.) (Isp.) aş daşanda
keşçiye baha yetişmez: iş bu raddeye geldikten
sonra, ne gerekirse yapmak lazım [Erzurum]
(TDK DS çemçe maddesinde örnek)
âşık âlemi kör, her tarafını duvar sanır. (Isp.)
aşk âşıkla, iş keşikle. (keşik: sıra, nöbet, DS, C. 8)
(Sv.)
at at ile tepişir arada eşekler ölür. (Sv.)
at hamaylı, deve nur, eşşegi kaldır yere vur. (hamay:
muska, nazarlık, DS, C. 7) (Sv.)
at ile varılan yere eşek ile de varılır. (Sv.)
at kurlamaz baht kurlar. (Sv.)
at ölür nalı kalır, yiğit ölür namı kalır. (Ky.)
at tökezlemekle ayağı kesilmez. (Ada.)
at yedi günde, it yemediği günde zayıflar. (Isp.)
at yıkılır adam ölür. (Ky.)
at yıkılır deve ölür. (Sv.)
at yiğidin altında aksar. (Ky.)
at, avrat yiğidin bahtına. (Ada.)
ata binen gâvur allahını unuttur. (Sv.)
ata binmek bir ayıp, inmek iki ayıp. (Sv.)
ata dostu oğula mirastır. (Nğ.)
ata eğer (eyer) gerek, eyere er gerek. (To.)
atılan ok geri dönmez. (Isp.)
atın aflagı rahvan, itin aflagı tazı, insanın aflagı
pehlivan [olur]. (aflak: aptal, sersem, şaşkın,
DS, C. 1) (Sv.)
atın şaşkıını rahvan, erkeğin şaşkıını pehlivan
olurmuş. (Sn.)
atın talihsizi arabacıya düşer. (Isp.)
atınan karı yiğidin ikbaline[dir]. (Sv.)
atlı gidiyor, gidiyor ama yaya da gidiyor. (Ky.)
atta karın yiğitte burun (Sv.)
atta karın yiğitte burun. (Isp.); (Sv.)
ay doğuşundan, insan yürüyüşünden belli olur. (To.)
ay gören yıldız tapmaz. (Isp.)
ay ışığında kestane silkelenez. (Isp.)
ay var yılı besler, yıl var ayı besler. (Ky.)
ayağını sıcak tut, başını serin, kendine bir iş bul,
düşünme derin. (Sv.)
ayânı yorganına gore uzat. (Nş.)

ayda gelen hoş gelir, günde gelen boş gelir. (Sv.)
ayı vurulmadan derisi paylaşılmaz. (To.)
ayısız orman olmaz. (To.)
ayran bulmaz öğüne, atnan gider düğüne. (To.)
ayranım ekşi diyen olmaz. (Sv.)
ayransız aşım ağrımaz başım. (Sv.)
az arayan galpağa çok arayan çolpağa düşer
“Evlenmek için çabuk karar verenin kötüye rastlamasının mümkün olduğu kadar titiz davranıp en uygunu seçtiğini düşünenin beceriksiz biriyle evlenmesi ya da hiç evlenememesi de mümkündür” (Mğ.) /MDD/
Münevver SARI
az konuş, öz konuş. (Sv.)
az otur, çok otur, kalk bu yükü sen götür. (Sv.)
az söyle, öz söyle. (Ada.)
az ye, kısa giy, önünde bir köle tut. (To.)
azan belasını, arayan mevlasını [bulur]. (Sv.)
azı beğenmeyen çoğu bulamaz. (Ada.)
baba malının kıymeti olmaz. (Ada.)
baba oğula bağ, oğul babaya koruk bağışlamış.
(Nğ.)
baba oğula bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım esirgemiş. (Ada.)
babanın minderi ateştir her oğul oturamaz. (Sv.)
babası elma yese oğlunun dişi kamaşır. (To.)
bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun. (To.)
bağa var da izin olsun, üzümünü yemeğe yüzün olsun. (Isp.)
bağda devek yenmez, evde hevek yenmez. (devek: asma kütüğü ve çubuğu, 2. üzüm salkımı, 3. fasulye, kabak, bostan gibi bitkilerin sebze ve meyvesi alındıktan sonra kalan kısmı, gövdesi, DS, C. 4) (hevek: 1. uzun bir değneğe bağlanmış üzüm, elma, armut vb. meyve dizisi, 2. kara üzüm, DS, C. 7) (To.)
bahşış atın dişine bakılmaz. (Ky.); (Ada.)
bahşış atın dişine bakılmaz. (Sv.)
bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur. (Ada.)
bakmadan alma, boş yere yanma. (Sv.)
baktım yârim yâr değil, terk etmesi zor değil. (Sv.)
bal bal demekle ağız tatlı olmaz.
bal yiyen baldan usanır. (Sv.)
bal yiyen, arısından gocunmaz.
baldıran baş yarmaz, gönül kırar. (Sv.)
balı parmağı uzun değil nasiplisi yer. (Sv.)
balıh bilmez halıh biler (Kr.)
balık gölde büyür. (Sv.)
balık gölüne göre büyür. (Ada.)
baltada varsa sapta da var. (Sv.)
baskısız yongayı yel atar. (yonga: yontulmuş küçük odun parçaları, talaş, DS, C. 11) (Ada.)

başta gelmez iş olmaz.
bataklığa basarsan üzerine bulaşır. (Sv.)
bekar kızın gömleği yedi günde kurur. (Sn.)
bekarlık, şekerlik. (Ada.)
ben çelebi, sen çelebi; atı kim taşır?
beni diyenin bendesi, beni demeyenin ben nesi[yim]?
(Sv.) (krş. sev seni seveni...)
beni tilki yiyeceğine arslan yesin. (To.)
beslemeden kadın olmaz. (Ky.)
beş kuruş için kulak deldirme. (Ky.)
beş parmak bir değildir.
bey de ölü aptal da ölü, vay aptalın başına. (Sv.)
beynamaz namazdan gaystız işinden pahullar
“Tembelin iş yapana onu oyalamak yoluyla engel olması” (Sv.) /MDD/Osman İLBAŞ
bıçak sapını yontmaz. (Ada.)
bildir ev yapmış, bu yıl kokusu çıkmış. (bildir: geçen yıl, DS, C. 12) (To.)
bildir ölmüş bir eşek, gelin bugün ağlaşak. (bildir: geçen yıl, DS, C. 12) (Sv.)
bırak danayı, bulur anayı. (To.)
bilen bilir bilmeyen bir dal mercimek sanır. (Ky.)
bilmediğim yere varsam da bildiğim kadar övünsem.
(Ky.)
bir ağacın gölgesinde bir sürü yatar. (To.)
bir ambar buğdayın bir avuç mostrası olur. (mostra: göstermelik, örnek) (Sv.)
bir baş soğan bir kazanı kokutur. (Nğ.)
bir dala basarsın bin dal ığralanır. (ığralan-: sallanmak, DS, C. 7) (Sv.)
bir daldan iki gül koklanmaz. (To.)
bir dana bir ahır boklar. (Ky.)
bir evde iki horoz yaşayamaz. (Sv.)
bir it bir deriyi sürür. (Sv.)
bir koyundan iki deri çıkmaz. (Sv.)
bir laf attık cizedek, gider gelir güzedek. (cizedek: uydurarak) (Isp.)
bir nahır bir dana bozar. (nahır: değişik tür hayvanlardan oluşan sürü. DS, C. 9) (Ada.)
birinin evladı birine ucuz gelir. (Sv.)
bitli baklanın kör alıcısı olur. (Sv.)
biz de çıktık o tahta, sallandık bir hafta. (Sv.)
boğaz kırık boğum, ondan sonra pişir pişir de düşür.
(Sv.)
bol bol yiyen bel bel bakar. (Nğ.)
borcun iyisi vermek, derdin iyisi ölmek[tir]. (Sv.)
borçlu ölmez, benzi sararır; aç ölmez, közü kararır.
(To.)
borçtan korkan kapısını küçük açar. (To.)
boş çuval ayakta durmaz. (Ky.)
boş duvar mih tutmaz. (mih < Far. mîh: 1. çivi, 2.

büyük çivi, GTS) (To.)
boş fiçı çok langırdar. (langırda-: gevezelik etmek, bağırarak konuşmak, DS, C. 9) (Nğ.)
boyu uzun böğrü boş, tut kulağından çifte koş. (Isp.)
bozan bulundukça düzen olmaz. (To.)
bölik koyun katakoyacağına satakoy. (Isp.)
bu riizgâr böyle esmez, bu kılıç böyle kesmez. (Isp.)
bugünüün işini yarına bırakma. (Ada.)
buğday ekmeğin yoksa bari tatlı dilin olsun. (To.)
buğdayın yanında acı ot da sulanır. (To.)
buldun bir koyun ye de doyun. (Isp.)
buyuran ağız yorulmaz. (Sv.)
büyük dağın dumanı büyük olur. (To.)
büyük kapının halkası büyük olur. (To.)
büyük sözü dinlemeyen uluyu uluyu yolda kalır. (Sv.)
cam ne kadar büyük olursa [olsun], hoca bildiğini okur. (Ada.)
caminin mumunu yiyen kedinin gözü çıkar. (Isp.)
caminin mumunu yiyen kedinin gözü kör olur. (Sv.)
can mezara, mal mezata. (Sv.)
cananım gerek, cananım gerek, yürektekenden yanarım gerek. (Sv.)
canbaz ipte, balık dipte gerek. (Nğ.)
candır, beri yelmez anarı gider “ölümün yakın olması” (Kr.)
canı yanan eşek, attan ilerde gider. (Sv.)
cehayı çekmeyen âşık, safanın kadrini bilmez.
cehayı çekmeyen âşık, safanın kadrini bilmez. (Sv.)
cenaze hayırlı olursa hoca karşı çıkar. (Sv.)
cepte paranın tıktırtısı/sofrada kaşığın şıkırtısı/evde güzelin kikirtisi sevilir. (Ada.)
cevizle ekmeği yemesi, güzelle muhabbet etmesi. (Isp.)
çiğeri olmayan çiğir kıymeti bilmez. (Sv.)
cingan göçmeyince baymaz. (bayı-: zengin olmak) (DS: C. 2)
cins kedi ölüsünü göstermez. (Nğ.)
çabanın gönüllü olunca tekedden süt çıkarır. (Nğ.)
çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme. (Isp.)
çağrılmayan yere çörekçi ile börekçi gider. (To.)
çalım tavşan avlamaz. (Ada.)
çatal kazık yere batmaz. (Nğ.)
çaya gelmeden çemrenme. (çemren-: kolunu veya paçalarını sıvamak, eteğini toplamak. DS, C. 3) (Ada.)
çaya gelmeden paçanı sıvama. (Sv.)
çift ile koyun gerisi oyun. (Nğ.)
çirkefe taş atma, üstüne sıçrar. (Sv.)
çobanın gönüllü olursa tekedden teleme yapar. (teke:

erkek keçi, GTS) (teleme: yağı alınmış süttten yapılan peynir, DS, C. 10) (Sv.)
çocuğun sevimi ana baba ile[dir]. (Sv.)
çocuğuna bıraktığın ad babanı utandırmasın. (To.)
çocuk büyütme taş kemirmektir. (Sv.)
çoğu artır, azı yetir. (Sv.)
çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder. (Sn.)
çok eli işte gör, az eli aştı gör. (To.)
çok gezen boka basar. (Isp.)
çok gezen pabuç bok getirir. (Sv.)
çok havlayan köpek ısırmaz. (To.)
çok laf yalansız, çok mal haramsız olmaz. (Ky.); (Sv.)
çok ye ol halek, az ye ol melek. (halek < Ar. helâk, GTS) (Sv.)
çubuk iken çit demeyen, hezen iken küt demez. (hezen: damların üzerine döşenen kalın ve büyük ağaç, kiriş, DS, C. 7) (Sv.)
çulfa gömlek bulamaz. (çulfa < çulhâ < Far. çûlâh: dokumacı DS, C. 3) (Sv.) (krş. terzi kendi söküğünü dikemez)
çürük tahta mih tutmaz. (Sv.)
dadandırma kara kediyi, dadanırsa her gün gelir. (Sv.)
dağ başı dumansız olmaz. (To.)
dağ başı tandır başı olmaz. (Sv.)
dağ başına kış, insan başına iş gelir. (Ky.)
dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz. (Sv.)
dağ dağa kavuşmaz, adam adama kavuşur.
dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. (Ada.)
dağ dağa ulaşmaz, insan insana ulaşır.
dağ diyip dangıldama, dağ arkasında adam olur. (Isp.)
dağ kuşu bağda, bağ kuşu dağda olmaz. (Sv.)
dağ ne kadar yüce olsa yol başından aşar. (Ky.)
dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar. (To.)
dağda darısı yok, kuşunan davası yok. (Sv.)
dağlara aman deme, beylere aman de. (Ky.)
dam, direk üstünde durur. (Sv.)
damdan düştü şappadak, hanım oldu şıppadak. (Isp.)
damı dağlamaz, oğlağı ağlamaz. (Sv.)
darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz. (Nğ.)
darlık olmazsa bolluk olmaz. (Sv.)
davarın azı avu yutturur, çoğu kendini güttürür. (Sv.)
davetsiz gelen döşeksiz oturur. (Ada.)
davetsiz gelen kilimsiz/mindersiz oturur “Misafir umduğunu değil bulduğunu yer” (Sv.)
davetsiz giden mindersiz oturur. (Sv.)

def yarıldı ayı yoruldu. (Isp.)
dek duranın devi ölmez. (Sv.)
deli allanmaz isti allanır. (ist: sahip DS, C. 7) (allan-: kızarmak, utanmak, DS, C. 1) (Sv.)
deli deli akarı bura bura tıkarlar. (Isp.)
deli deliden, imamdan ölüden hoşlanır. (Nğ.)
deli ile devletli ikisi de bildiğini işler. (To.)(Demiray 1979: 15-17)
delikli taş yerde kalmaz.
delikli taş yerde, gelinlik kız evde kalmaz. (Ada.)
delinin alı yeşili olmaz. (Ada.)
delinin boynuna çan takmazlar, tuttuğu işe bakarlar. (Sv.)
delinin malı akıllının kursağındadır. (Ky.)
deliye yel ver, eline bel ver. (Sv.)
deliyinen geçit yoklanmaz. (Sv.)
deliyinen gitme yola başına getirir bin türlü bela. (Sv.)
demir ıslanmaz, deli uslanmaz. (Isp.)
demir tavında dövülür. (Ada.)
demiri ısıcak iken döğmeli.
deniz dalgasız, gönül sevdasız olmaz. (Isp.)
depme elin kapısına, deperler kapına. (To.)
dere içinde ev yapma sel alır, tepeye konma yel alır. (Ada.)
dereye su gelene kadar kurbağanın gözü patlar. (Sv.)
derin göle dalma, karı döverken önüne varma (To.) /MDD-Ömer Yıldız
dertli söylegen olur, aşık yırlayan olur. (Tn.)
deve bir pula; yaramaz, deve bin pula; çek getir. (Sv.)
deve büyük ot yer; şahin küçük et yer. (Nğ.)
deve ne kadar eğri giderse de katarını gözetir. (Sv.)
deve potuğun arkasında gider. (potuk: kısa boylu, bodur, tıknaz (kimse), DS, C. 9, 2. deve yavrusu, boda) (Sv.)
deve uymazsa köşek uyar. (Isp.)
deveci ile konuşan kapusunu büyük açar. (Isp.)
deveci ölüir devesi kalır; devesi ölüir, devesi kalır. (Sv.)
deveciye komşu olan kapusunu geniş tutar. (Sv.)
deveye diken insana siken yarar (Mğ.) / MDD
deveyi güdene sor, zehri yutana sor. (Sv.)
deveyi yardan atan bir tutam ot[tur]. (Sv.)
dınır elek, dınır sac; elim hamur, karnum aç. (dınır: 1. zayıf, çelimsiz, et tutmayan (kimse), 2. kel, saç dökülmüş) (Sv.)
dibi görülmedik kuyuya inilmez. (Ada.)
dibi görünmedik sudan geçme, üstüne layık olmayan lafı söyleme. (Sv.)

dilim dek dur, sana zeval yoktur. (Ada.)
dişle lezzet, kocayla izzet. (Isp.)
doğdu boğmak yaramaz, geldi kovmak yaramaz. (Sv.)
doğru at, gözüme vur. (To.)
doğru ol, doğru öl. (Sv.)
doğru söyle, eğri otur.
doğruda aç, eğride tok görmedim. (To.)
doğrunun yardımcısı allah. (Ada.)
doğruyan patlamış, yiyen doymamış. (Sv.)
dokunma sarhoşa varsın kendi yıkılsın. (Isp.)
domuz derisinden post olmaz, gâvur olan dost olmaz. (Sv.) krş. it derisinden post olmaz.
dost başa, düşman ayağa bakar. (Sv.)
dost gibi bak, düşman gibi bin. (Ada.)
dostunu medh ederisen daima yerecek yer ko.
dovlā dovları gövuşmaz, isan isarı gövuşu “dağlar dağlara kavuşmaz insan insana kavuşur” (Ay.)
dökme su ile kuyu sulanmaz. (Ada.)
döngen ile oruç tutulmaz. (döngen < döngel: meyvesi, hafif sulu ve ekşi olan ve haziranda olgunlaşan bir çeşit böğürtlen, DS, C. 4) (To.)
düşün aşı ile köpek tavlınmaz. (Sv.)
düşün pilavıyla dost gönüllenenmez. (To.)
diin cin olmadan bugün ağız mı çarpıyor. (Isp.)
dünya dediğin merdiven, inilir de çıkılır da. (Sv.)
dürzü dürzüyi bulur meyhanede, orospu orospuyu bulur kerhanede. (Ky.)
düş olmayınca iş olmaz. (Isp.)
düş uykudan sonradır. (To.)
düşenin dostu olmaz. (Ada.)
düşmanı kazanmak kolay, gütmesi güçtür. (Nğ.)
düşmanın karınca ise de hor görme. (Ada.)
düşmanın evinde tırnağını kes, dostunun evinde saçını tara. (Sv.)
düşün oğul eline, müdane et geline. (Sv.)
düzgün kurulan tezgah iyi bez dokur. (To.)
eceli yeten keçi çobanın ekmeğini yer. (Sv.) krş. eceli gelen it...
eder eder işi yok, ediğinin başı yok. (edik: 1. Kısa çizme, 2. Patik, çocuk ayakkabısı, 3. Köylü yemenisi, pabuç DS, C. 5) (Isp.)
eğilen baş kesilmez.
eğilen başı kılıç kesmez. (Sv.)
eğri mastardan doğru çizgi çıkmaz. (Ky.)
ek tohumun hasını, çekme ekme yasını. (To.)
ekersen yersin. (Sv.)
ekinci yağmur ister, yolcu kurak, her ikisinin muradını verir hak. (To.)
ekli kuyruk tez kopar. (Isp.)

ekmeği terine batır da ye. (To.)
ekmeğin büyüğü hamurun çoğundan olur. (To.)
ekmek işini ekmekçiye yaptıracağını, beş ekmek de
üste vereceksin. (Ky.)
ektiğim nohut, biçtiğim nohut, şehre vardın da leblebi
mi oldun? (Ky.)
el ağzı çuval ağzı değil ki. (Sv.)
el âlem sakız çiğner, kürt kızı tadını getirir. (Sv.)
el delisiz, yol çalsız olmaz. (Sv.)
el delisiz, yol çalsız olmaz. (Ky.)
el dilsiz, yol çalsız olmaz. (Sv.)
el eli yıkarsa el yüzü yıkar “Birlikten kuvvet doğar”
(Sv.)
el eli yur, el de döner yüzü yur. (yu-: yıkamak, DS,
C. 11) (Sv.)
el eli, el de yüzü yur. (Ada.)
el elin eşeğini türkü çağırarak arar. (Ky.)
el eliyle yılan tut, sen de onu yalan tut. (Sv.)
el eliyle yılan tutar yarısını yalan tutar. (Sv.)
el kapısı insanı ince elekten eler, kıl torbadan süzer.
(To.)
el kızı elde bulunur, ana baba nerede bulunur. (Sv.)
el öpmeyinen ağız pis olmaz. (Ky.)
el sevsin kerimeyi ben çekerim ceremeyi. (Isp.)
el sırtında gömleğim olsun. (To.)
el sofrasında gözü olan kendi sofrasını boş ulur.
(To.)
el sözü ile damdan düşme. (Sv.)
el tamaşaya doymaz. (Sv.)
el terazi göz mizan [olmalıdır] [dır]. (mizan < Ar.
mîzan: terazi, GTS) (Sv.)
el yarası onulur, dil yarası onulmaz. (Ada.)
el yer oyuna gider, çoban yer koyuna gider. (Sv.)
el, elin yitiğini türküylen arar. (Sv.)
elbise yol, para dil belletir. (belle-: tanımak) (Ada.)
elde olan beyde olmaz. (Sv.)
elden gelen öğün olmaz, o da vaktinde bulunmaz.
(Ada.); (Sv.)
elden oğul olmaz, külden tepecik. (Ky.)
ele verir öğüdü, kendi kırar söğüdü. (Isp.)
elekçi kızı hatun olmaz. (Sv.)
elekçiyi hanım etmişler, “eleğim, kasnağım” demiş.
(To.)
elime ne verdin, yüzüne onu sürem. (Ada.)
elimi sallasam ellisi, ağzı yüzü bellisi. (Isp.)
elin aşta iken gözüün eşte olsun. (Isp.)
elin evladı ele ucuzdur (Sv.)
elin gönlü güç olur, senin halın nic olur. (Sv.)
elin gözüü deveyi çömleğe, insanı kabre sokar. (Isp.)
elin iyisi, domuzun dayısı olmaz. (Sv.)

elinde var mı pulun, cümle alem senin kulun; elinde
yok mu pulun, tımarhane senin yolun. (Sv.)
elle gelen düğün bayram her gün olsun. (Sv.)
elli dirhem et elli ayıp örter. (Sv.)
emanet ata binen tez iner. (Sv.)
emek olmazsa yemek olmaz. (Ky.); (Sv.)
en uzak tarlam komşu anbarından yakındır. (Ada.)
enik büyüür it olur, yavşak büyüür bit olur. (yavşak:
bit yavrusu, DS, C. 11) (Sv.)
er dayıya kız bibiye [çeker]. (bibi: hala, DS, C. 2)
(Ada.)
er dayıya kız bibiye çeker. (bibi: hala DS, C. 2) (Ky.)
er gider yol alır, er evlenen döl alır. (Ada.)
er gözünden, yiğit sözünden belli olur. (To.)
er olan ekmeğini taştan çıkarır. (To.)
ergene avrat boşamak kolaydır. (Ky.)
erine göre bağla başını, kazanına göre vur aşını.
(Sv.)
erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını.
(To.)
erkek kuşun yuvası olmaz. (Sv.)
erkek sel, kadın göldür. (To.)
erkek seldir, kadın göldür. (Isp.)
erken kalkan yol, erken evlenen döl alır. (Nğ.)
eser yağar, yolcu gider. (eser: rüzgâr, sert esen
rüzgâr, DS, C. 5) (Sv.)
eski dost düşman olmaz, olsa da yaraşmaz.
eski düşman dost olmaz. (Ada.)
eşeğe binmek bir ayıp, inmek iki ayıp. (Sv.)
eşeği düğüne okumuşlar, ‘ya yemleri ya da samanları
yoktur’ demiş. (Sn.)
eşeği düğüne okumuşlar, ya su eksik ya odun.
eşeği sahibinin dediği yere bağla da ot yemezse dert
yesin. (Ky.)
eşeği sattım, çüiş demeden kurtuldum. (Sv.)
eşeğin boynuzu olsa atın gözünü çıkarır. (Sv.)
eşeğin kazancı at için(dir.) (Ky.); (Ada.)
eşeğini dövmeyen palanını döver. (Sn.)
eşeğini sağlam kazığa bağla, kurt yerse yesin. (To.)
eşek anırtmıyor, çerçi çağırtmıyor. (Ky.)
eşek çamura bir defa çöker. (Ky.)
eşek kaçtı, palan düştü, çüişo mehmet, çüişo mehmet.
(Sv.) (krş. atı alan üsküdarı geçti)
eşek küle âşık, bülbül güle âşık. (Isp.)
eşek ödiünç gaşınır “Yardımlaşma karşılıklıdır”
(Mğ.) /MDD/Münevver SARI
et trnaktan ayrılmaz. (Ada.)
et veresiye olur, ciğer olmaz. (Sv.)
etler içinde koyun, erkekler içinde kayın, altınlar
içinde yaldız, kadınlar içinde baldız. (Isp.)
ev bark, döl dös olduğuna göre geçinir. (Isp.)

ev danası ökiiz olmaz. (Ada.)
even enik gözsüz enik enikler. (ev-: acele etmek, acele ettirmek, DS, C. 5) (Sv.)
even kancık gözsüz enik guzlar. (guzla-: at, eşek vb. hayvanlar doğurmak. DS, C. 6) (Ada.)
evenin oğlu, uşaki olmaz. (Sv.)
evi baca milleti hacı ile hoca bitirir. (Isp.)
evin koyun çeltik kuzular. (evin: buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü. DS, C. 5), (çeltik: çoban yamağı. DS, C. 3) (Isp.)
evin kötüyse suvat, avradın kötüyse donat. (Nğ.)
evinde yok bulgur aş, kendi olmuş bölük başı. (To.)
evini tavuk eşıyor çalımı dağdan aşılıyor “böbürlenmek” (Sv.) /MDD/Osman İLBAŞ
evladı olmayanın devleti olmaz. (Ky.)
evlat âlim olmaz okutmayınca, iplik kilim olmaz dokutmayınca. (Sv.)
evme ki bey olasın. (Sv.)
evmekle menzil alınmaz. (evmek: acele etmek DS, C. 5) (Isp.)
evvel bende vardı/âlem bana yardı/şimdi bende yok/âlem bana tok. (Sn.)
eyilik eyle denize bırak, balık bilmezse hâlik bilir.
fakirin ölüsü çabuk kaybolur. (Sv.)
falan öldü, filan öldü, bir gün derler Sinan öldü. (Sv.)
faydasız baş mezara yaraşır. (Nğ.)
felek sillesini yemeyen baş, elin demür sanur yumruğun taş.
fıkaraya sakın da geç, zengine sürün de geç. (Isp.)
garibe bir selam, bin altın değer. (To.)
garip itin kuyruğu yerinde gerek. (Ada.)
garip kuşun yuvasını allah yapar. (Ada.)
gâvurdan dost olmaz, domuz derisinden post olmaz. (Sv.)
gâvurun ekmeğini yiyan gâvurun kılıcını çalar. (Sv.)
gece geldi ortaya, eyüsü kaldı irteye.
gece mitilde yatar gündüz çalım satar “Yokken var gibi davranmak/göstermek” (Ada.) /MDD/Mesut YILDIRIM
geçen günlerin harmanını savurma. (Sv.)
geçme nâmerd köprüsünden, ko aparsın su seni.
gelin binmiş deveye, gör kısmet nereye. (Sv.); (Ada.)
gelin, hâline göre salın. (Sv.)
gelişine varışım, bulgur aşına tarhana aşım. (Sv.)
gençlikten kocalığa can saklamalı, varlıktan yokluğa mal saklamalı. (Ada.)
gerekliyi gerekmezden saklamalı. (To.)
gezen pabuç pislik getirir. (Ada.)
gopmâyıncı yinmez. “Allah ömür verirse...” (Nş.)
göç geri dönünce kötü eşek kervan başı olur. (Ada.)

göçün geri döndüğü aksak ite yaradı. (Ky.)
göçün önü nereye giderse sonu da oraya gider. (Sv.)
gök geçi yarda oynar yar göçtüğçe dibinde oynar “kişi kendini mutlu edecek yerde bulunmak, yaşamak ister” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI
gök görmediğin ölü olmuş bülinü daşanı yimiş “Bir şeye sahip olamayacak yetide olan birinin ya da görgüsüzün onu elde edince ne yapacağını bilememesi” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI
gökten deve yağsa bir tüyü bize düşmez. (Isp.)
gökten paldum yağsa bir danesi boğazuma düşmez. (paldum: palanın öne kaymaması için hayvanın kuyruğunun altından geçirilerek bağlanan kayış, ip. DS, C. 2) (Isp.)
göl yerinden su eksik olmaz. (Sv.)
gönül istemedik aş, ya karın ağrıtır ya baş. (Ada.)
gönül kimi severse güzel odur. (Ada.)
gönülsüz it ava gitmez. (Sv.)
gönülsüz it, ...sız enikler. (Sv.)
görmemişin bir oğlu olmuş da çekmiş şeyini koparmış. (Ky.)
görülen dağın ırağı olmaz. (Ada.)
görülen köy kılavuz istemez. (Ada.)
görüm görüm gör taş, göründükçe vur taş. (görüm: kocanın kız kardeşi, görümce, DS, C. 6) (Sv.) (gelin görümce çekişmesi için söylenirmiş)
görünen dağ ırağ olmaz. (Isp.)
görünen köye kulağuz lazım değil.
göz ağlamaz öz ağlar. (Sv.)
göz gördüğünden korkar. (Ada.)
göz görmez gönül çekmez (Sv.)
göz görmezse yüz utanmaz. (Ada.)
göz nereye bakarsa gönül oraya akar. (Sv.)
gözün yabanda, gönliün çobanda [olsun]. (Sv.)
gurbette taşa yaslanmayan evdeki hasrın kıymetini bilmez. (To.)
gül gonca iken açılır, şakird acemi iken ilme açılır. (şakird: öğrenci)
gül kuşu gülden çöl kuşu çölde. (Isp.)
gülü koklayan dikeninden sakınmaz. (Ada.)
gün çarığı sıkarsa çarık da ayağı sıkar. (Isp.)
gün doğmadan neler doğar. (Ada.)
gün var ayı besler, ay var gününü besler. (Isp.)
gündüz kandilini hazırlamayan gece karanlıkta kalır. (To.)
gündüz uçmayan sinek, gece ayran çanağına düşermiş. (Sv.)
güvenme dostuna saman doldurur postuna. (Sv.,To.)
güvenme varlığa düşersin darlığa. (Isp.); (To.)
güzel görünü, çirkin bürünür. (Isp.)
güzel söz demir kapıyı açar. (To.)

güzeldin nerde kaşın karası, zengindin nerde kürkün parası. (Isp.)
güzele kürtün yakışır, çirkine bal neylesin. (kürtün: palan, semer DS, C. 8) (Ky.)
hain evlat korkak olur. (Isp.)
hain onsa, şeytan onardı. (Ky.)
haklı bokunu ödemez “İş karşısında alınan paranın emeği karşılama” (Sv.)/MDD/Osman İLBAŞ
haktan korkan kuldan korkmaz. (Ky.)
halep orada ise arşın burada. (Sn.)
hamama giren terlemeden çıkmaz. (Ada.)
hastanın onmayacağını bil ki yorganı bırakır da yastığa geçer. (Ky.)
hatır için hasta yatılmaz. (Sv.)
havanda arıklık, insanda züğürtlük ayıptır. (arıklık: zayıflık)
hayda huyda deli kıza er gerek. (Sv.)
hayır dile komşuna, hayır gelsin başına. (Sv.)
haylaz kalan felah bulmaz. (Ky.)
hazır yemeğe dağlar dayanmaz. (Isp.)
hazıra dağ dayanmaz. (Isp.)
hazırın hanığı, pişmişin konuğu. (hanık: hazıra konan, DS, C. 7) (Isp.)
hekimden sorma, çekenden sor. (Nğ.)
helal mal hiç zayı olmaz. (Ky.)
hem döver hem ağlatmaz. (Isp.)
her ağacın dalından düşen ölmez de buğday dalından düşen ölür. (Sv.)
her akıl bir olsa bağ duvarı neylesin (To.)
her çok azdan olur. (To.)
her derenin başını bir belen keser. (Ky.)
her evden bir ferzek, her tarladan bir kezzek (çıkar) (ferzek: kötü kadın, fahişe DS, C. 5, kezzek: belin ya da çapanın çıkardığı sıkışmış kuru, iri toprak parçası DS, C. 8) (Ky.)
her horoz kendi bokluğunda öter. (bokluk: gübrelik) (Sv.)
her şey incelikten, insan kabalıktan kırılır. (To.)
her yorulana bir han yapılmaz. (To.)
herkesin bir derdi, değümcenin su derdi vardır. (To.)
herkesin derdi marsımana ile manada, senin derdin inek ile danada. (marsımana: yerden 20 cm. yükselen, nane gibi kokan, ceviz yaprağından iri yapraklı bir ot. DS, C. 9; mana: tohumluk hıyar DS, C. 9) (Isp.)
herkesin kazanı örtük kaynar. (Sv.)
hesabı temiz olanın yüzü ak olur. (Isp.)
hurs gelir göz kararır, hurs gider yüz kararır. (Sv.); (To.)
hursuz sahibi gelir öküz sahibini astırır. (Sv.)

hızlı giden durur, ağır giden hep varır. (Sv.)
ısıracak it dişini göstermez. (Sv.)
ısıracak köpek dilini göstermez. (Ada.)
ısırganın taharet olmaz. (Sv.)
ıslandım kurudum sel beni neyler, yitirdim namusu el beni neyler. (Isp.)
ıslanmışın yağmurdan haberi olmaz. (Sv.)
içeri giren adamın heybesi alınmaz. (Ada.)
iki analı kuzu ya süttten ölürmüş ya bittten “İki başlı işler yolunda gitmez” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI
il atına binen çabuk iner. (Sv.)
iltimash yeli baltayla keser (Sv.)
insan beleye beleye köpek yalaya yalaya büyür. (belemek: çocuğu kundaklamak) (Isp.)
insan evinin kölesi, ilinin beyidir. (Sv.)
insan kabalıktan, ağaç incelikten kırılır. (Sv.)
insan oğlu mezarına sığar da dünyaya sığmaz. (To.)
insanı gam, duvarı nem yıkar. (Ada.)
insanı sevdiiren huyu, bıçağı kestiren suyu[du]. (Isp.)
istenilen yere gitmekten ar eyleme, istenilmedik yere gidip de dar eyleme. (Isp.)
iş başa düşünce yan peşe düşer. (Ky.)
iş görene iş mi eksik, güzele yar mı eksik. (Sv.)
işgili büzüik dingilder. (işgil: 1. Saban ya da pullukta öküziün boyunduruğunda asılı olan, ince zincire çakılan ağaç. 2. niyet, umut) (dingildemek: Kimıldamak, oynamak, sallanmak DS, C. 4) (Isp.)
işini bilmeyen kasap, elinde kalır masat. (masat < Ar. mişhaz: bıçak vb. kesici araçları bilemekte kullanılan kayış ya da bileyi taşı, DS, C. 12) (Sv.)
işini, eşini bilen yanılmaz. (Sv.)
işleyen demir ııldar. (Ada.)
it derisinden post olmaz. (Sv., Ky.) krş. domuz derisinden post olmaz.
it itin kuyruğuna basmaz. (Ky.)
it kavağın gölgesine yatmış da kendi gölgesi zannetmiş. (Ky.)
it kemikten kaçmaz. (Sv.)
it kıcnı atmaz. (Ky.)
it korktuğu yere ürer. (Sv.)
it korktuğu yere ürür. (Ky.)
it kuyruğunu bırakmaz. (Sv.)
it utansa tuman giyer. (tuman: don, şalvar, DS, C. 10) (Sv.)
it ürür kervan geçer, yel kayadan ne koparır. (Ky.)
it yediği yere kırk gün dolaşır. (Sv.)
it yer, şeytan güler. (Sv.)
ite dalanacağına çalıyı dolan. (Ada.)

ite dalanmaktan çalıyı dolanmak yeğdir. (Ky.)
iti an, taşı yanına ko. (Sv.)
iti, öldürene sürüdürler. (Ada.) (krş. atı öldürene ... vs.)
itin ahmağı kayganadan pay umar. (kaygana: bir çeşit omlet DS, C. 12)(Ky.)
itin aksaklığı avını görünceye kadar[dır]. (Ky.)
itin canı eziyette gerek (Tn.)
itin dayısı olacağına elin birisi olun. (Isp.)
itin ölümü gelince çabanın değneğine sürünür. (Sv.)
itme el kapısını elin ucuyla; iterler kapını omuz gücüyle. (Nğ.)
itten kuzu doğmaz. (Sv.) (Orijinali: itten kuzu doğar mı?)
iyeli bitmiş, iyersiz yitmiş. (Sv.) krş. sahipli bitmiş, sahihsiz yitmiş
iyi gümüşse pas yapışmaz. (Isp.)
iyi meyvaya kurt düşer. (Isp.)
iyi söyle iyi işit. (Çr.)
iyilikten maraz doğar. (Çr.)
kabahat samur kırk olsa kimse üzerine almaz. (Nğ.)
kabi olmayanın kazancı olmaz. (Sv.); (Ada.)
kablumbağa kabından çıkmış da kendi kabuğunu beğenmemiş. (Ky.)
kaçan kandan kurtulur. (Çr.)
kader işler kul övünür. (Sv.)
kaderinde ne varsa kaşığında o çıkar. (To.)
kadı eşek değil, fetvadan anlar. (Ky.)
kadın erkekle bir arada duramaz/durursa da erkeğin hatırını kıramaz/dokuz ay on gün sonra/çıkarak bir çıplak yaramaz. (Isp.)
kadın var buğday ununu taş eder, kadın var arpa ununu aş eder. (Isp.)
kadınla gitme yola, başına gelir türlü bela. (Çr.)
kafa büyük, içi boş, tut kulağından çifte koş. (Çr.)
kaldık oğul eline minnet eyle geline. (Ky.)
kaldım oğul eline, yalvar gelin diline. (Çr.)
kalkacağına yere oturma. (Sv.); (Çr.)
kalma kötünün sözüne, bilse iyisini söyler. (Sv.)
kalmış kağınyı koca öküüz çeker. (Çr.)
kalmış kızın gayreti emmisi oğluna[dır]. (Ada.)
kanere köpekten kurçu köpek doğmaz. (kanere: obur DS, C. 8) (Çr.)
kanı kanla değil, suyla yurlar. (Ada.)
kanma kötünün sözüne, bilse iyisini konuşur. (Çr.)
kap kaba değmeyince tın demez. (To.)
kapaksız kaynıyoruz, kazansız pişmişiz. (Çr.)
kapıdan alıp pencereden atma. bakmadan alma boş yere yanma. Ya da alırken aç gözünü, yerken düşünme. (Sv.)
kapını kilitle, komşunu hırsız tutma. (Çr.)

kaplumbağa kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş. (Sv.)
kâr bahanesiyle alınana eşek, yağmur günü sele gitmiş. (Ada.)
kar karı yer, kar da bir karı yer. (Sv.)
kar kuytuda, para pintide bulunur. (Çr.)
kâr zararın öte yanında[dır]. (Ada.)
kâr[-]ı kisbi bekle pek, kalırsa düşmana kalsın, dosta düşman olma tek. (Çr.)
kara gözde kara kaş bulunur. (Çr.)
kara kazanın yanına varma, karası bulaşır. (Çr.)
kara keçiyi gören içi dolu yağ sanır. (Sv.)
karağün kararır kalmaz. (Isp.)
karakışta kara serçe baharı bulamaz. (Çr.)
karalı kazanın karası bulaşır. (Çr.)
karanlıktan korkan ılık çalar. (Çr.)
kardeş kardeşi atar, yar başında tutar. (Ky.)
kardeş kardeşin ne onduğunu ne öldüğünü ister. (Ky.)
karı erkeği var sever, erkek karıyı sağ sever. (Sv.)
karı erkeğin şeytanı olur. (Sv.)
karınca kanatlanınca zevalin bulur. (Ada.)
karınca vadesi yetince kanatlanır. (Sv.)
karıncadan ibret al, yazdan kışa hazırlan. (Çr.)
karının beye, tarlanın eve, avın kazana yakını lazımdır. (Sv.)
karnın dolu, kucağın boş olsun; elde göre yerinesin ağ gelin. (Sv.)
karpuz kesmeyinen yürek soğumaz. (Sv.)
kartallar döğüşsün, bir sehim bize düşsün. (sehim: pay, hisse) (Isp.)
kasap derinin iyisini yere çalar. (Sv.)
katran kaynamakla şeker olmaz. (Sv.)
katranı kaynatsan olur mu şeker, cinsini ... cinsine çeker. (Ky.)
kavun, karpuz yata yata büyür. (Çr.)
kayran da bir, çekip budunu ayıran da bir. (Sv.)
kayseri'deki çizmeye ayağını uzatma. (Çr.)
kazan kazana demiş ki: "arkan kara", o da demiş ki: "seninki benimkinden kara". (To.)
kazan yuvarlandı kapağını buldu. (Ada.)
kazanamayınca kazan kaynamaz. (To.)
keçi dağda, kıl hararda. (harar: büyük çuval, sepet ya da küfe, DS, C. 7) (Sv.)
keçi geberse de kuyruğunu indirmez. (Çr.)
keçinin çıktığı yere oğlağı da çıkar. (Ky.)
keçinin sızradığı yere oğlağı da sızrar. (Sv.)
keçinin tırmandığı yere gidiği de tırmanır. (Sv.)
keçinin uyuzu, suyun gözesinden içer. (Çr.)
kedi öldü sıçana meydan kaldı. (Ky.)
kel başa şimşir tarak (yaraşır, yakışır). (Ky., Sv.)

kel kele cırt demiş, al parmağını gözüne dürt demiş. (Çr.)
kelin kafasının neresine vurursan oradan kan çıkar. (Sv.)
kelin utanacağı başını açana kadar. (Çr.)
kenare bak bezi al, anaya bak kızı al.
kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al. (Çr.)
kenarına bak bezini, anasına bak kızını [al]. (Ada.)
kendi düşen ağlamaz. (Ada.)
kendi düşer kardaşına kuyu kazan.
kendi güllap şeker olmaz. (Ky.)
kendi güzele kırk günde doyulur, huyu güzele kırk günde doyulmaz. (Isp.)
kendi kara, gözü gök, el azgını. (Sv.)
kendi söyler kendi tutmaz. (Ky.)
kendini beğenmeyen çatlar ölür. (Sv.)
kendini bil sıranı tut. (Sv.)
keskin balta tez körlenir. (Sv.)
keskin sirke kabına zarar verir. (Sv.)
keskin sirkenin zararı kendi kiptiğine dokunur. (Çr.)
kesmez bıçak ele şerşem, iş bilmiyen avrat dile şerşem. (şerşem: hantal, işe yaramaz) (Isp.)
kıcı açığın gönlü hoş olur. (Ky.)
kıcıdan çıktı gada, kime gidem imdada. (gada < Ar. kaza: dert, hastalık DS. C. 6) (Çr.)
kıcını külden çıkar da hamur işine öyle karış. (Isp.)
kırat yeledi de belli yelesiz de. (Çr.)
kırılan çanak dolmaz. (Çr.)
kırk gün taban eti, bir gün av eti. (Nğ.)
kırk gün tavuk gezmekten bir gün horoz olmak yeğdir. (Sv.)
kırk kere ölç, bir kere biç. (Sv.)
kırk sene yağmur yağsa tesir etmez mermere, gönül verme tellak ile berbere (Tn.)
kışın aba, yazın yaba ol. (yaba: tınazı (arpa ve buğday) savurmaya yarayan tahtadan yapılmış büyük çatal, DS, C. 12) (To.)
kışın ekmezsiz, yazın gömleksiz yola çıkma. (Çr.)
kışın güneşine, kadının gülüşüne kanma. (Çr.)
kışın öküze bakmazsan yazın derisini yüzersin. (Çr.)
kız anadan öğrenir sofrayı açmayı, erkek babadan öğrenir kese açmayı. (To.)
kız anadan öğrenir sofrayı düzmesini, oğlan babadan öğrenir oda gezmesini. (Isp.)
kız anadan sofrayı kurmayı, oğul babadan kese döğmeyi öğrenir. (Çr.)
kız boğasını, oğlan düvesini bulur. (Sv.)
kız çocuğu anadan öğrenir gezmeyi, oğlan çocuğu babadan öğrenir yazmayı. (Çr.)
kız olsun, tez olsun. (Sv.)

kızı kendi haline bırakırsan ya davulcuya ya bürükçüye varır. (Ky.)
kızını döğmeyen dizini döğ. (Ky.)
kızını dövmiyen dizini döver. (Ada.)
kimsenin ahu kimseye kalmaz. (Çr.)
kişi ne söylerse kendine söyler. (Isp.)
kişi tiükirdüğünü yalamaz.
koca ağaç kocadıkça, ışkın verir budadıkça. (Sv.)
koca öküzün ölümü samandan olsun. (Isp.)
kocalıkta avrat alma el için, dere ağzına buğday ekme sel için. (Sv.)
kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını. (Isp.)
koça boynuz yük olmaz. (Sv.)
koçun kuyruğu koça yük olmaz. (Sv.)
kokmuş ete tuz kâr etmez, anlamıyana söz kâr etmez. (Isp.)
kol kırılır yen içinde, baş yarılır saç içinde. (Çr.)
kol kırılır, yen içinde kalır. (Sv.)
komşu huyundan bostan suyundan belli olur. (Çr.)
komşu komşuya bakar, kendini ateşe atar. (Sv.)
komşudan huy kapan, ayrılanına su katar. (Ada.)
komşunun değneği komşuda ödünç[tir]. (Sv.)
komşunun iyisine paha biçilmez. (Çr.)
komşunun tavuğu komşuya kaz görünüür. (Ada.)
komşuyun iki olduğunu iste ki, senin de bir olsun. (Sv.)
konuğun şaşkınlığı, köşeye oturur kış gününü. (Sn.)
konuk umduğunu yemez, bulduğunu yer.
konuşan erkeğe gözünden kadınsa dilinden kork. (Çr.)
kork aprilin beşinden, öküz ayırır eşinden. (Isp.)
korkak bezirgân, ne faide görür ne zarar.
korkunun ecele faydası yok(tur). (Ky.)
koyma akıl kırk adım gider. (Sv.)
koyma su ile değirmen dönmez. (Çr.)
koyun başı pişene kadar çok toklu başı yerim. (toklu: altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu DS. C. 10) (Çr.)
koyun kılığı vaktinde keçiye abdurrahman paşa derler.
kömürçünü evine giden yüzü kara çıkar. (Çr.)
kömürçünü evine giden yüzü kara çıkar. (To.)
köpeğe dalanmaktansa ormanı dolanmak iyidir. (Isp.)
köpek kağı gölgesinde gidermiş de kendi gölgesi sanırmış. (Çr.)
köpek kuyruğu kalıp tutmaz. (Sv.)
köpek ne kadar siyse deniz murdar olmaz. (Isp.)
köpekler[in] bayramda kemik yemekle karınları doymaz. (To.)

köpeksiz yere düştün, deyneksiz sallanıyorsun. (Çr.)
köprüyü geçene kadar kediye dayı de. (Çr.)
kör aşğa yoldaş olan it güder. (Ky.)
kör bıçak ele, kötü avrat dile yavuz. (yavuz: kötü, fena, GTS) (Ada.)
kör ile yatan şaşı kalkar. (Çr.)
kör insan yediği ekmeğe bıçak sokar. (Çr.)
kör köre yol gösterince ikisi de çukura düşer. (To.)
kör körün gözünden çapak silemez. (Ada.)
kör ölürse badem gözli olur. (Sv.)
körle yatan şaşı ile kalkar. (Ky.)
körü dara kıştırma. (Sv.)
körü aradığı iki göz, biri ala biri boz. (Sv.)
kösen barışır, ölen toprağa karışır. (Isp.)
kötü adam pazar bozar, iyi adam pazar kurar. (Çr.)
kötü avrat ömrün egesidir. (eğe: törpü, maden, tahta vb.nin pürüzlerini düzeltmek için kullanılan, üzeri pürüklü, sert, ensiz, çelik araç, GTS) (Ada.)
kötü ile gitme yola getirir başına bela. (Ky.)
köy yanar deli/orospu taranır (Sv.)
köyden köye it ürür. (Ky.)
köylü piçikten, şehirlî buçuktan zenginler. (piçik: buzağı) (Çr.)
kul başına iş gelir, dağ başına kış gelir. (To.)
kul sıkışmayınca hızır ulaşmaz. (Ada.)
kumar parasıyla cami yapılmaz. (To.)
kumda oyna tabanına çöp batmasın. (Çr.)
kurbağanın yüzüne tükürmüşler de “görüp görebileceğin bu olsun” deyip göle atlamış. (Ky.)
kurt anadan gördüğünü işler. (Ada.)
kurt bulantıyı sever. (Ada.)
kurt karın doyurduğu yere dokuz kere dolanır. (Çr.)
kurt katırın kıymetini ne bilirsin? (Sv.)
kurt kocarsa köpeğin maskarası olur. (Sv.)
kurt ölüsünden gördüğünü izler. (Çr.)
kurttan kuzu doğmaz. (Sv.)
kurttan kuzu doğmaz. (Çr.)
kurunun yanında yaş da yanar. (Ada.)
kuştan korkan darı ekmez. (Sv.)
kuştan korkan darı ekmez. (Ada.)
kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur. (kut: talih, baht TS) (Isp.)
kuzguna yavrusu anka görünür. (To.)
küçük günah ısrar ile kebir olur, büyük günah istiğfar ile sagır.
küçük ihmal büyük zarar doğurur. (Çr.)
küllükte bittim gül bittim. (Çr.)
kürt ne bilir bayramı, hörp hörp içer ayrıanı. (Sv.)

lafın iyisi yarenlikle söylenir. (yarenlik: şakalaşma, şaka, DS, C. 11) (Sv.)
lafınan pilav pişmez. (Sv.)
laftan pilav olsa yağı benden. (Isp.)
mağrurun hasmı allah'tır. (Sv.)
mal bahane ile yenirmiş. (Çr.)
mal beslersen kes lazım, ezan okursan ses lazım. (kes: iri saman, DS, C. 8) (Sv.)
mal canın yongasıdır. (Ky.)
mal canın yongasıdır. (Ada.)
mal pahul olmaz, isti pahul olur. (pahul: 1. tembel, 2. cimri. DS, C. 9) (ist: sahip DS, C. 7) (Sv.)
mal yitiren altın bulamaz. (Sv.)
malamada pisleyen öküzün ahırda önüne gelir. (malama: taneleri ayrılmamış, samanla karışık tahıl DS. C. 9, 12; malamata: açlık, kıtlık DS. C. 9) (Çr.)
malına sahip ol, komşunu hırsız tutma. (Ada.)
mart ayı dert ayı. (Isp.)
mart çıkmadıkça dert çıkmaz. (Nğ.)
martın onundan, şubatın sonundan korkulur. (Çr.)
martta yağmaz, nisanda dinmezse, sonbahar altın olur. (Nğ.)
martta yağmur yağmasa, nisanda yağsa dinmese, harman övünse. (Çr.)
maşa varken elini yakma. (Ada.)
maşa varken elini yakma. (Çr.)
mazlum duası red olmaz. (Ky.)
meyvesi olan ağaç başını aşağı sallar. (To.)
mezar taşı ile iftihar olunmaz. (Sv.)
minnet et kele yaysın seni ele. (Isp.)
miras, bir mendil kiraz [gibidir]. (Sv.)
misafir umduğunu değil bulduğunu yer. (Ada.)
musa kardeş, isa kardeş yanındaki kese kardeş. (Isp.)
muttan sirke baldan tatlıdır. (mut: para vermeden, çalışmadan elde edilen, kazanılan şey DS, C. 9) (Çr.)
ne çıkarsa burnu yere bakandan çıkar. (Nğ.)
ne devenin südüni, ne arab'ın yüzünü.
ne doğarsan aşın o gelir kaşığına. (To.)
ne doğarsan aşına, o gelir kaşığına. (Sv.)
ne kadar bilirsən o kadar danış. (Çr.)
ne kadar bilirsən yine bir bilene danış.
ne kadar çalışsın çalış gene de geriye çalışacak çok iş kalır. (Çr.)
ne sen kimseyi incit, ne sen kimseden incin.
ne verirsen elinle o gider seninle. (Ky.)
ne verirsen elinle o gider seninle. (Çr.)
ne yedim pancar, ne de yüreğim sançar. (Isp.)

ne yer ne yedirir kokarını avrat, hem yer hem yedirir
şekerini avrat. (İsp.)
nedensiz ölüm olmaz. (Çr.)
neler yedi bu diş, ne altın oldu ne gümüş. (Çr.)
nerde çokluk orda bokluk. (Çr.)
nerede çokluk orada bokluk.
nikâhsızınan cömertin harcı bir olur. (Sv.)
nisan yağar, mayıs öğünü. (Çr.)
nizahta yumruk sayılmaz. (nizah < Ar. niza:
çekişme, bozuşma, kavga GTS) (Ky.)
ocakta tek odun düşünü, iki odun konuşur, üç odun
tutuşur. (Sn.)
oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.
(İsp.)
oğlan anası minder yaması. (İsp.)
oğlan anasını inek danasını bilir. (Ky.)
oğlan babadan öğrenir sofraya yazmayı; kız anadan
öğrenir halaka gezmeyi. (yaz-: sermek, açmak,
yaymak (halı, örtü, yatak vb. için, DS. C. 11)
(halaka: çevre, dolay, sokak, mahalle, DS, C.
7) (Ada.)
oğlan dayıya kız bibiye çeker. (bibi: hala, DS, C. 2)
(Sv.)
oğlan gaamı bahıdır, kız gaamı ahıdır. (Çr.)
oğlan olduğu yere gelin geldiği yere. (Ada.)
oğlan olduğu yeri gelin geldiği yeri bilir. (Ky.)
oğlan olsa olmasa çoban giyer keyiği, gelin gelse
gelmeseyse kaynana yayar yayığı. (keyik: çoban
abası DS. C. 8) (Çr.)
oğlan yedi oyuna gider, çoban yer koyuna gider.
(Sv.)
oğlan yer oyuna, çoban yer koyuna gider. (Ky.)
oğlan yiyip oyuna gider, çoban yiyip koyuna gider.
(İsp.)
oğlan varsa puştta, kızın varsa orospuya gülme. (Ky.)
oğlunna oba, kızınna komşu ol. (Sv.)
oğlunu öven kendini över. (Çr.)
okuz olmadan kope çıkma. (kop: kağınının iki
yanında çıkıntı yapan tahta parçası DS. C. 8)
(Çr.)
olsun ata kızı da olmasın fukara sözü. (Sv.)
olursa aşımın suyu, olmazsa başımın suyu. (İsp.)
ortağın kötü ise biç ayrıl, komşunun kötü ise göç ayrıl.
(Ada.)
osmanlı'nın arabası dağda tavşan arar. (Sv.)
oş demezsen kiş demem. (To.)
ot kökünü üstünde biter. (Çr.)
ot sarıpta mal berkte olur. (Ky.)
otu çek köküne bak. (Çr.)
oynamaktan maksat ütmektir. (Ky.)
oynaş bana bugün lazımdı, yarın kocam gelir ya.
(Çr.)

oyun bitti, düdüük öttü. (Sv.)
ödünc gülerek gider, ağlayarak gelir. (Sv.)
ödünc yiyen kesesinden yer. (Ky.)
öksüz hırsızlığa çıkmış da ay akşamdan doğmuş.
(Sv.)
öksüz oynaş sevmeye gitmiş, ay ilk akşamdan
doğmuş. (Çr.)
öksüzün aşu arkaya kalır. (Sv.)
öküz olacak dana bokundan belli olur. (Sv.)
öküz olacak öküz, öküzün yanına gelir. (öküz
olacak dana varır öküzün yanına yatar.) (Çr.)
öküz öldü kağnı sındı (durdı). (sın-: kırılmak,
bozulmak, DS, C. 12) (Sv.)
öküze boynuzu yük değildir. (İsp.)
öküzün alını sakar, lakabını bana takar. (Sv.)
öküzün büyük olsun, çiftte gitmezse gitmesin. (Çr.)
öldü eşek kaldı semer, evvel gerek idi tumar. (Çr.)
ölenlere kömür, bizlere ömür. (Çr.)
ölmüşün gayreti güdülmaz. (Çr.)
öliiden, şeytan da keser dilini. (Çr.)
ölüm gelmedik ev olmaz da gelin gelmedik ev olur.
(Çr.)
ölüm hak, miras helal[dir]. (Sv.)
ölinceye kadar geçineceğini yoruluncaya kadar
arayacaksın. (Ky.)
ölürse mezar, durursa gezer. (Çr.)
öliyi diriyi sikti gözü bize dikti (Sv.)/MDD-Osman
İLBAŞ
öliyi örtekorlar, deliğe dürtkorlar. (İsp.)
öliyi örterler, deliyi dürtterler. (İsp.)
önce sınarlar, sonra kınarlar. (İsp.)
önünü bir et, arkasını güir et. (bir: bürülü, kaplı)
(İsp.)
öyünü olmayanın doyumu olmaz. (Ky.)
öz ağlamayınca göz ağlamaz. (İsp.)
öz ağlamazsa, göz ağlamaz. (Sv.)
pahalıdır, vardır bir hükmet; ucuzdur, vardır bir illet.
(İvgin 1978: 19-22)
para buçuktan, daha [dana] bicikten [olur]. (bicik:
sığır yavrusu, buzağı, DS, C. 12) (Sv.)
para tükendi, dükkân kapandı. (Çr.)
pazar kuruldu, hesap bozuldu. (Çr.)
peştamalı olanın dostu olmaz (Sv.)
pisi pis götüür. (Çr.)
pisiğe taş atıp üstüne sıçratma. (Çr.)
puştun sonu dedelik, kahpenin sonu ebelik. (Çr.)
rükin taşı yerde kalmaz. (Ky.)
rüzgar esmeyince yaprak kımldamaz. (Çr.)
rüzgara güven olmaz. (Çr.)
rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür. (Nğ.) ; (Çr.)

rüzgarlı havanın kuytusunu, yağmurlu havanın uykusu. (Çr.)
sabr başı selamet, sabretmeyen malamat. (malamat: açlık, kıtlık, rezillik DS. C. 9) (Sv.)
sabr ile goruk üziim olur. (Çr.)
sabırla koruk helva olur. (Sv.)
sabreden selamete erer. (Çr.)
sabreden selametin bulur. (Ada.)
saç yanar, sacayak yanar, üstündeki bezdirme de yanar. (Isp.)
sade sudan zerde olmaz bol kazana girmeyince, hazır akçe tez tükenir arkasından gelmeyince. (Isp.)
sağ baş yastık istemez. (Çr.)
sağ eliyle verdiğin sol eli duymamak gerektir.
sağ göz sağlığa, sol göz varlığa. (Isp.)
sağ gözüün sol göze yararı yoktur. (Çr.)
sağır gamet biyol olur. (biyol: bir kere DS, C. 2) (Çr.)
sağır için iki defa ezan okunmaz. (Ada.)
sağlam öküze çürük zaman kâr etmez. (Çr.)
sağmanlıdan evliya, koymuyasın avlıya (Tn.)
sahibine lazım olan mescide haramdır. (Sv.)
sahipli bitmiş, sahihsiz yitmiş. (Sv.) krş. iyeli bitmiş, iyersiz yitmiş.
sahipsizin malı olsa, mezardakinin malı olur. (Çr.)
sakin kelden, körden, topal geliyor sap yoldan. (Sv.)
sakinılan yere çöp batar. (Ada.)
sakla samanı gelir zamanı/sakladım samanı yapturdım bu hanı. (Ada.)
saklı boğaya gelen eşkere buzağlar. (eşkere: açık, belli, meydanda, DS, C. 5) (Sv.)
salavat kuvvete bağlı[dır]. (Ky.)
saman elinse samanlık kendinin. (Çr.)
samana kazık çakılmaz. (Ada.)
samanlığı dana tüketir. (Ky.)
samanlığı dana tüketir. (Sv.)
samanlığı dana tüketir. (To.)
samanlık seninse sığrılık da mı senin? (Çr.)
samanlıklar saray oldu, gelinlikler olay oldu. (Sv.)
samanlıklar saray oldu, hanımlıklar kolay oldu. (Sv.)
sana verdim bir öğüt ununu elinde öğüt. (Isp.)
sanatına hor bakan boğazına torba takar. (Çr.)
sansalati dağdan aşar, evini tavuklar eşer. (sansalat < Ar. saltanat) (Çr.)
saofrada elini, mecliste dilini [tut]. (Ada.)
sarı saman sarı han yaptırır. (Çr.)
sarmaşık içli dışlı, soğan yalnız başlı. (Ada.)
sayılı gün tez geçer. (Ada.)
seklem sepetin başında belli olur. (seklem: kıldan,

yünden dokunmuş çuval. DS, C. 10) (Çr.)
sel aktığı yere gene akar. (Isp.)
sen ağa ben ağa bu ineği kim sağa. (Çr.)
sen ağa, ben ağa inekleri kim sağa. (Sv.)
sen bilirsin deyince değirmende döğüş olmazmış. (Çr.)
sen bir garip çingenesin, güümüşlü zurna nene gerek. (Sv.)
sen hot, ben hot hot; bizim eşeğe verecek kim ot. (hot < Far. hōd: kendi) (Sv.)
sen salla başını, ben bilirim işimi. (Çr.)
sen söyle sen gül, o, adamın sarrafı; sen söyle el gülsün, o, adamın şekeri. (Sv.)
sen vermezsin mangır mangır, şeytan götürür tangır tangır. (Sv.)
seni sen bilmezsen, dostun seni senden daha iyi bilir. (Çr.)
sermeyince yaş kurumaz. (Çr.)
seyrek git dostuna kalksın ayak üstüne, sık gidersen dostuna yatar yanı üstüne. (Sv.)
sıçandan doğan çuval keser. (Sv.)
sıçanın sidiğinin [bile] denize faydası vardır. (Ky.)
sındıllıyı sıyırılmış karaağaca kandil asmış. (Isp.)
sırtını kürke, kapını Türk'e alıştırma. (Isp.) (türk: köylü anlamında kullanılmış)
sineğin balı olmaz, tembelin malı olmaz. (Sv.)
sinek pekmezcisini tanır. (Sv.)
sinek pis değil ya, mide bulandırır. (Sv.)
size varak yiyecek, bize gelecek konak göçek (gülek oynayak). (Ky.)
sofrada elini, mecliste dilini tut. (Isp.)
soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir. (To.)
sonradan geldim hep benim, kıyı, köşe, dip benim. (To.)
sorma kişinin aslını, sohbetinden belli olur. (Çr.)
soyduur çeker, boktur kokar. (Ky.)
söyleyene bakma, söyledene bak.
söz ulunun, su küçüğündür. (Sn.)
su akmayınca durulmaz. (Sv.)
su bardağı su yolunda [kırılır]. (Ada.) (su testisi su yolunda kırılırdan analogi.)
su bulanmayınca balık tutulmaz. (Ada.)
su küçüğün sofraya büyüğün[diir]. (Ada.)
su uyur diişman uyumaz. (Ada.)
suların bol vaktinde kargaya su veren çok olur. (Sv.)
suyu görür balık olur, dağı görür geyik olur. (Sv.)
suyun ağır akanından, insanın yere bakanından [kork]. (Ada.)
suyun ağır akanından, insanın yere bakanından korkulur. (Sv.)

suyun durgun akanı[ndan], insanın yere bakarı[ndan] [kork]. (Sv.)
suyun ılman akanından adamın yere bakanından kork. (Çr.)
südü sıcak içen, yoğurdu üfleyerek yer. (Ada.) krş. süitten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer.
sürüden ayrılanı kurt kapar. (Ada.); (Çr.)
süsken öküze boynuz verilmez. (süs-: boynuzlu hayvanın boynuzu ile vurması, GTS) (Isp.)
sütile giren huy, canla çıkar.
sütlü inek süsken olur. (süs-: boynuzlu hayvanın boynuzu ile vurması, GTS) (Isp.)
sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek içer. (Sv.)
şahin ile deve avlanmaz. (To.)
şaşkın ördek arkasına yüzer. (Ada.)
şaşkın ördek götüne yüzer. (göt: geri) (Sv.)
şems dumanı, ateş odunu ifna eder. (ifna etmek: yok etmek)
şeytanla ceviz bölüşülmez. (Sv.)
şubatın arpası, martın körpesi. (Çr.)
tamahlık müflislik getirir. (tamah < Ar. tama': istek, arzu, DS) (müflis < Ar. müflis: batkın, iflas etmiş, GTS) (Ada.)
tandır sıcakken ekmek tutar. (Sv.); (To.)
tanrı güümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar. (To.)
tarhuncıya tarhun satma. (tarhun: hekimlikte kullanılan, güzel kokulu bir bitki)
tarlada izi olmayanın harmanda yüzü olmaz. (Çr.)
tarlanı ufacık taşlısı/öküzün inek başlısı/kadının uzun saçlısı [makbuldür]. (Ada.)
tarlanın eve yakını, atın yere yakını, kadının ere yakını [makbuldür]. (Isp.)
tarlanın köye yakını, avradın ere yakını; tarlanın ufak taşlısı, kadının uzun saçlısı [makbuldür]. (Ky.)
tarlanın taşlısı, karının uzun saçlısı [makbuldür] (Çr.)
tarlanın taşlısını kızın yaşlısını. (Isp.)
tarlayı taşlı yerden, kızı gardaşlı yerden [al]. (Sv.)
taş altında olmasın da dağ ardında olsun. (Sv.)
taş atana ekmek at. (Çr.)
taş ne kadar ıslanırsa deli o kadar uslanır. (Çr.)
taş ol, baş yar. (Sv.)
taş taşta değince çatılar. (To.)
taş taşın, ekmek aşın söfkesi[dir]. (söfke: dayanak, destek) (Ada.)
taşa çalışan boşa çalışır. (Çr.)
taşma suyla değürmen dönmez. (Ky.)
tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. (Ada.)
tatlı dil yılanı ininden çıkarır.
tavşan dağa küsmüş de dağın haberi olmamış. (Ky.)
tavuk eşe eşe gözünü çıkarır.

tavuk gider pisliği de gider. (Ky.)
tavuk ilk yumurtladığı gün yumurtası altın, ikinci gün gümüş, üçüncü gün bakır olur. (Sv.)
tavuk var kazdan güzel, gelin var kızdan güzel. (Isp.)
tay büyüyip at olana kadar sahibi mat olur. (Sv.)
tay iken oynamadık at olmaz. (Ky.)
taze piriç zerde olmaz kazana/baba malı te tükenir/evlat gerek mal kazana. (Çr.)
tekerlenen taş yosun tutmaz. (Ada.)
tekkeyi bekleyen çorbayı içer. (Sv.)
tekkeyi bekleyen çöreği yer. (To.)
tembele iş buyur sana, akıl öğretsin. (Ada.)
temiri kazgar iken döğmeli. (kazgar: kızgın, sıcak)
tencere dibin kara, seninki benden kara. (Sv.)
tencere yuvarlandı kapağını buldu.
tepme komşunun yapısını, teperler kapını. (Çr.)
terazi var, tartı var, her şeyin bir vakti var. (To.)
terlemeden ücret olmaz. (Ky.)
terzi kendi söküğünü dikemez. (Çr.); (To.)
terzinin dikişi kötü [ise] yüzünü ağartan ütti[dir.] (Sv.)
terzinin dikişi kötü [ise], yüzünün akı ütti[dir.] (Sv.)
terziye “göç” demişler, “iğnem yanımda” demiş. (To.)
tevekkelinin eşeğini kurt yemez. (tevekkeli < Ar. tevekkil: boşuna, boş yere, sebepsiz olarak, GTS; 2. boşvermiş) (Sv.)
tunğir elek, tunğir sac; elim hamur, karnım aç. (Çr.)
turnağın varsa başını kaşı. (Sv.)
turnağın varsa başını kaşı. (Sv.)
tilki iki defa tuzağa düşmez. (Çr.)
tilki tilkiğini bildirene kadar post elden gider. (Çr.)
tilkinin geçtiği yerden deveyi sür. (Sv.)
tok domuz daryı neylesin. (Çr.)
topalla gezen aksama öğrenir. (Sv.)
tosbağayı bağdan atmışlar “bu bağ olmaz şu bağ olur” demiş. (Çr.)
totoz kahya, totoz kahya, bir evde var otuz kahya. (Sv.) (her işe burnunu sokanlara kızma ifadesi)
turnanın kulavuzu karga olursa burnu boktan çıkmaz. (Ky.)
tut yükümü, al bacımı.
tiümü bölme, yarımı yeme, ye allah aşkına ye. (Sv.)
türkmene hısım olan develiğini gen yaptırın. (Ky.)
ucuz etin suyu sası olur. (sası: tatsız, tuzsuz (yiyecek). DS, C. 10) (Çr.)
ucuz etin yahnisi yenmez. (Ada.)
ucuz sirke baldan tatlıdır. (Çr.)

uçarsın gönül uçarsın, attan inip eşeğe binersin, eşeği de bulamaz yaya yürürsün. (Sv.)
ufacak bir nesne alınca bahasına bak; başın dara gelince hele bir tecrübe et mayasına bak. (Çr.)
ulu ağacın gürlütiüsü dallarıyla belli olur. (To.)
ulu sözü tutmayan ulur. (Çr.)
ulumasını bilmeyen köpek sürüye kurt getirir. (Isp.)
ulunun sözünü tutmayan ulur. (Ada.)
ummadığın itten kırk batman yağ çıkar. (Ky.)
ummadığın küçük taş, yarar büyük baş. (Çr.)
ummadığın küçük arka devirir. (Sv.)
ummadığın taş, baş yarar. (Ada.)
utanma pazar, dostluğu bozar. (Çr.)
uyuyanın hissesi konur, küseninki yenir. (Ada.)
uzak yerin somunu büyük olur. (Ada.)
uzun köseği ucuna kadar yanmaz. (köseği: ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun, tahta. DS, C. 8) (Ada.)
üç günlük seyyis olmuş kırk senelik gübre karıştırıyor. (Isp.) krş. cin olmuş da ağız çarpmağa kalkmış, cin olmadan adam çarp-
üç yüz dirhemden balta, sözü ile gider alta. (Çr.)
ümidin kalacağına emeğin kalsın. (Isp.)
ürmesini bilmeyen it sürüye kurt getirir. (Sv.)
ürmesini bilmeyen it sürüye getirir kurt. (Ky.); (Sv.)
ürmesini bilmeyen köpek sürüye kurt getirir. (Çr.)
ürmeyi bilmeyen kurt, sürüye getirir kurt. (Sv.)
üstü akan su şğırtısı/alacaklının ayak tıkırtısı/geçimsiz kadının homurtusu çekilmez. (Ada.)
vakit öten horozun başı kesilmelidir. (Ada.)
vakitsiz açılan gül erken solar. (Isp.)
var evi kerem evi, yok evi verem evi. (Isp.)
vardığın yer kör ise gözünü kapa. (To.)
vardığın yere körse gözünü kırp da bak. (Çr.)
vardığın yerin gözü kör ise gözünü kırp da gez. (Isp.)
vardım baktım hacı ömer/oturmuş kürkün yamar/ben ondan güz yünü umarım/o benden yapığı umar. (Isp.)
varışına gelişim, tarhanana bulgur aşım. (Çr.)
varsa hünerin her yerde vardır yerin. (Çr.)
varsa mangır dostun çok, yoksa mangır dostun yok. (Çr.)
vay arka, vay arka, ya utana ya korka. (Sv.)
ver yiyeyim, ört yatayım, yokla canım çıkmasın. (Ky.)
verdiğin bir yumurta, gözümü çıkardın dürte dürte. (Çr.)
verdin mi doyur, söyledin mi duyur. (Çr.)
veren el alan elden hayırlıdır. (Çr.)
veren eli herkes öper. (Isp.)

vursan ölüyor, vurmasan papeyi elden koymuyor. (Çr.)
vurucu oğul ataya danışmaz. (Ada.)
ya devlet başa ya kuzgun leşe.
ya evlat bir gerek ya ocak kör gerek. (Sv.)
yabancı köpek yedi mahalleden kovulur. (To.)
yağmur yağdı yarıklar kapandı. (Sv.)
yağmur yel ile düğün ele ile. (Isp.)
yağmurdan kaçan doluya tutulur. (Çr.)
yahşi yiğit yar elinde belli olur. (Çr.)
yahşi yiğit yareninden belli olur. (Ada.)
yahşi yiğit yareninden bellolur. (Ky.)
yahşi yiğit yareninden, arslan yatağından belli olur. (Sv.)
yalnız taşla duvar olmaz. (To.)
yangın dediğin çüngüden olur. (çüngü: kıvılcım, DS, C. 3) (Sv.)
yanmış harmandan oşu alınmaz. (oşu < Ar. öşür) (Isp.)
yaprağa yapış atlas olsun, toprağa yapış altın olsun. (Isp.)
yaptığın hayır ürkiittiğün kurbağayı değmez. (Çr.)
yarım imam dinden, yarım âlim ilimden eder. (Sv.)
yaş kesen el kurur. (Sn.)
yatan aslandan gezen tilki iyidir. (Isp.)
yatan ilmez, vadesi yeten ölür. (To.)
yavuz itin sonu uyuzluk[tur]. (yavuz: kötü, fena, GTS) (Ada.)
yavuz itin yarası eksik olmaz. (Sv.)
yaz var kış var, ne aladı iş var. (aladı: acele) (Isp.)
yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı. (To.)
yazın başı pişenin kışın aşı pişer. (Nğ.)
yediği et, bindiği at. (Isp.)
yeğün at yemini artırır, kötü at kamçısını artırır. (yeğün: 1. iyi, uslu, 2. yiğit, çevik, güçlü, hızlı, çalışkan, DS, C. 11) (To.)
yel esmeyince dal ırganmaz. (ırgan-: sallanmak, DS, C. 7) (Ada.)
yel esmeyince yaprak oynamaz. (Sv.)
yel gibi gelen sel gibi gider. (To.)
yele tüküren yüziine tükürür. (To.)
yelli günüin kuytusı, yağmurlu günüin yukusu. (Isp.)
yemezsen öziine, ağlarsan göziine. (Isp.)
yere baka(n/r) göğe çıkmaz.
yerinde tepecik dağ gibi görünüür. (Sv.)
yerini bilmeyen tatar, haftada bir şalvar yırtar. (Sv.)
yetim büyüüt, duluşunu delsin. (Nğ.)
yılan, kuyruğunun acısını kırk yıl sonra alır. (Sv.)
yılanı küçükken öldürmeli. (Ada.)
yılanın ödü, kuşun sütü. (Isp.)

yiğidi öldür de hakkını ketmetme. (Sv.)
yiğidin malı meydan ola. (Sv.)
yiğen ağız utanır. (Ada.)
yoğurdum kara diyen olmaz. (To.)
yohsul bayırsa, çanağı bayırmaz. (bayırmak: zengin olmak)
yoksulluk ateşten gömlektir. (To.)
yoksulun işi, muhallebi yerken kırılır dişi. (Sv.)
yoksulun yüzü soğuk olur. (Sv.)
yol yürümekle, borç ödenmekle tükenir. (Ada.)
yola giden yorulmaz. (Ada.)
yolcu yolunda gerek. (Ada.)
yolun sağına, elin çoğuna. (Ada.)
yorgan kalkmadan döşek kalkmaz. (Ada.)
yüğük at yemini arturur. (yüğük: 1. Güçlü, çevik, çalışkan, 2. Cinsel isteği fazla, 3. Gebe (Hayvanlar için))
yükünü yükletmeden eşeğe “deh” der. (To.)
yüz verdik ali'ye, geldi etti halıya. (Sv.)
zahmet çekmeyince rahmet olmaz. (Sv.)
zayıf ata kargalar biner. (Sv.)
zemheriden sonra yağın durmaz, doğan ölmez. (Isp.)
zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt diiz ovada yolunu şaşırır. (Sv.)
zengin olmak istersen kuşu kaz, otu saz olan yere git. (To.)
zenginin gönlü olana kadar yoksulun köşede canı çıkar. (Sv.)
zenginın karısı kırık severse çabuk unutulur. (kırık: kadının yasalara ve törelere aykırı olarak ilgi kurduğu erkek sevgili, DS, C. 8) (Sv.)
zorla köpeğe yal yedirilmez, insana da bal. (Sv.)

Deyimler

abdest aldir- “birine haddini bildirmek” (Ky.)
abdest berkit- “abdest tazelemek” (Ky.)
abdeste cik- “küçük tuvaletini yapmak” (Ky.)
abdesti daral- “bir yere tahammül edilemeyecek biri geldiğinde ondan kaçmak için söylenen kaçış sözü” (Ky.)
acemi itle karın ye- “bir işi bilmeyen biriyle yapmak ve sonunda zarara uğramak” (Ky.)
acın yatıp gücün kalk- “geçim sıkıntısı çekmek” (Ky.)
acın yatıp gücün kalk- “yaşamını, geçimini güçlülükle yürütmek” (Sv.)
adı cik- “ismi kötü olaylara karışmak” (Ky.)
adı çıkıncaya kadar canı cik- “adının kötü şeylere karışmasından korkmak” (Ky.)
adını getireme- “adını hatırlayamamak” (Ky.)
af oğlunun iti gibi tan tan ür- “lüzumsuz laf etmek, boş konuşmak” (Sv.)
afoğlunun iti gibi ür- “lüzumsuz laf etmek, boş konuşmak” (Sv.)
ağ yüzü kir donu ile bitir- “bir işin başarıyla üstesinden gelmek” (Ky.)
ağız aç- “konuşmaya dalmak” (Mğ.) / MDD-Ramazan TUNCAY
ağız açıp kef geç- “birinin karşısında kendi sözlerinin zayıf kalacağı düşüncesiyle konuşmamak” (Ky.)
ağız ayır- “bir yere giderken biriyle konuşmaya dalmak, eğlenerek gitmek” (Mğ.) /MDD-Fatma SARI
ağız ayır- “bir yere giderken etrafa aptal aptal bakınmak” (Ky.)
ağız değil mineccim bilüğü ol- “şanslı olmak, ağzından her çıkanın olması” (Ky.)
ağman yanını al- “hasmın en zayıf yanını bulmak” (Ky.)
ağrısı ciğerine dökül- “herhangi bir yaranın fazla acıdığıнын ifadesi” (Ky.)
ağrısız başa çapıt dola-“birinin durup dururken başına iş açması” (Ky.)
ağzı açık (ağzı açık ol-) (Sv.)
ağzı boşa çalış- “boş yere konuşmak” (Ky.)
ağzı bozuk [ol-] “olmayacak yerde küfür etmek” (Ky.)
ağzı darıya cik- “boşa çalışıp bir şey elde edememek” (Ky.)
ağzı dolu yumuş ol- (ağzı yumuş dol-) “çevredekilere sürekli emir vermek” (Ky.)
ağzı dualı (ağzı dualı ol-) (Sv.)
ağzı hozan ol- “birisine bir konuyu ya da düşünceyi kabul ettirebilmek için çok konuşarak ağzın yorulması” (Sv.)

ağzı kalabalık (ağzı kalabalık ol-) (Sv.)
ağzı kara ol- “nerede ne konuşacağını bilememek, patavatsız olmak” (Ky.)
ağzı sıkı ol- (Sv.)
ağzı sulu ol- (Sv.)
ağzına çarşamba tuzu koy- “birinin sözünü keserek konuşmasına izin vermemek” (Ky.)
ağzına gâğ deyende güyruğ güğ deyende su at- “ekmek elden su gölden” (Kr.)
ağzında kil ıslanma- “sır saklayamamak” (To.)
ağzını belle- “terbiyesiz veya itaatsiz kimselerin haddinin bildirilmesi” (Ky.)
ağzını karışla- krş. alını karışla- (Ky.)
ağzını yüzünü çitile- “haddini aşanları fena halde dövmek” (Ky.)
ağzının ölçüsünü ver- “haddini bildirmek, paylayıp susturmak” (Ky.)
ahınan gidip vahınan gel- “pişman olmak”(Sv.)
ahlı ir- “anlamak, çözmek” (Nş.)
aklı birezerek ol- “aklını oynatmak” (Sv.)
aklı bokuna karış- “çok korkmak” (Ky.)
aklı erme- “anlamamak” (Nş.)
aklı kes- “aklı ermek, anlamak” *Deli Kardaş ile Akıllı Kardaş/s. 148-6*
aklında keser kaçığı (kaçıklığı) ol- “aklî dengesi yerinde olmamak” (Ky.)
aklının tutamağı olma- “aklî dengesi yerinde olmamak” (Ky.)
akşam fukarası ol- “kendisine verilmeyen bir şeyi sürekli istemek, gereksiz ısrarcı olmak” (Ky.)
akşamdan kalmış aş gibi ortaya düş- “bir konu hakkında ilgisi olmayan birinin alakasız görüşlerde bulunması” (Ky.)
al duvağından girip kefeninden cik- “kaynanaların gelinlerine zulmetmeleri” (Ky.)
ala çakır ol- (Sv.)
alevinden pilavı görünme- (Isp.)
alı feli olma- “deli dolu, dobra dobra konuşmak” (Ky.)
alı'ye edik veli'ye diidik ol- “bir şeyi boş yere, gelişi güzel israf etmek” (Ky.)
allah korkusu çekmiş gibi ol- “bitkiler cılız, sararmış olanları için kullanılan bir söz” (Ky.)
allaha kal- “Yaratana teslimiyet ifadesi” (Nş.)
allahu çağır- “şahadet getir-” *Dedi özümü Allahu çağırıp atacam bu sekiye.* (Kr.)
altı ağızlı arslan ol- “her tuttuğu işi başarmak” (Sv.)
altı sakı kırığı cik- “bir işi boş yere yapmak” (Ky.)
altını çal- “birinin iç yüzünü kendi söylemlerinden sezmemek” (Ky.)
altını çaldır- “durumunun iç yüzünü sezdirmek, kendini ele vermek” (Ky.)

altını üç cevize indir- “söylediğinin tam tersini yapmak ya da tam tersi çıkması” (Ky.)

altını yal- “tencere ya da kazan vb. gibi şeylerin altındaki ateşi yakmak” (Nş.)

am biti taşak kehlesi ol- “kılıbık olmak” (Ky.)

anbarında sıçan oynama- “çok fakir olmak” (Sv.)

anlı açık ol- (Sv.)

aralarından teker geç- “birinin yarısını diğerinin tamamlaması” (Ky.)

arap cücüğüne (civcivine) dön- “kararmak, esmerleşmek” (Sv.)

arāya gir- (girişiyorū arāya) “iki kişiyi uzlaştırmaya çalışmak” (Ay.)

araya git- “boşa gitmek, arada kaynamak” (Ada.) /MDD/Mesut YILDIRIM

araya ver- “zayi etmek, kaybetmek” (Ky.)

ardının çakıladağı ile işe karış- “beceriksiz veya tecrübesiz birinin boyunu aşan işlere girişmesi” (Ky.)

arka çık- “sevdiğin insandan yana olmak” (Sv.)

arkasına önüne gitme- “güvenmemek” (Sv.)

armudu elmayı taşıyıp illallah başla- (Sv.)

aslı altın, kökü gümüş ol- “soylu ve asil olmak” (Sv.)

āşamhı yediyini unut- “çok unutkan veya dalgın olmak” (Nş.)

ata et, ite ot ver- “olması gerekenin tam tersini yapmak” (Isp.)

ateş gibi [ol-] “becerikli ve başarılı olmak” (To.)

atılan taşın yerini bulamaması “yapılan, girişilen işlerin başarıya ulaşmaması” (Sv.)

atını ele verip yaya yürü- “kendi malından bile yararlanmasını bilmemek” (Sv.)

ayā yalın başı gabağ ol- “maddi durumu kötü olmak” (Nş.)

ayağa uy- “uyum sağlamak” (Nş.)

ayağ yalın baş gabağ ol- “maddi durumu iyi olmamak” (Nş.)

ayın on beşi kimi yan- “çok güzel olmak (kadın veya kız)” (Kr.)

ayın beyin ol- “şaşırmak, şaşkına dönmek, tuhaflaşmak” (Gm.)

ayır bayır et- “küçük parçalara ayırmak” (Gm.)

aynı ağaç altından gel- “aynı babadan olmak” (Ky.)

ayranı kabar- “kızmak, sinirlenmek” (Mğ.) /MDD-Halise ÇINAR

az yiyip köle tut- (Sv.)

āzını havaya vir- “kandırmak” (Nş.)

āzını ıldızlara ver- “yüz yukarı yatmak” (Nş.)

arkıdeş arkıdeş otur- “kavga etmeden oturmak” (Ay.)

bağ boz- “bağın üzümünün toplanması” (Nş.)

bağrı delik ol- “çok hassas olmak” (To.)

baltası kütükten çık- “tartışmaya, kavgaya başlamak” (Sv.)

basaruğu olma- “korkusu olmamak” (Gm.)

baş tut- “bir işin yapılması için öncülük etmek, teşebbüste bulunmak” (Sv.)

baş yazıl- “kadere razı olmak” (To.)

başı babadan, geri kalanı obadan [ol-] “anasız babasız, piç olmak” (Sv.)

başı bağıl (ol-) (Sv.)

başı boş (ol-) (Sv.)

başına felek tokmağı in- “hayatın her türlü zorluk ve kötülüklerini yaşamak” (To.)

başına hal gel- “sıkıntılı bir durumda kalmak” (Nş.)

başta göz gir- “oyalamak” (Kr.)

beli bek ol- “güveni olmak” (Gm.)

bıçağı (kılıcı) her yana dön- “güç ve iktidar sahibi olmak, her yer nüfuz edebilmek” (Sv.)

bilmediği işte kaşığı çıkma- “yeterince bilgi sahibi olunmayan bir işe ya da duruma karışmamak” (Isp.)

bir aferine kırk takla at- (Sv.)

bir ayağı dünyada bir ayağı sinnede [ol-] “ömrünün sonunda olmak” (sinne: mezar) (Isp.)

bir kıymığı bile olma- “çok yoksul olmak” (Sv.)

bir kuruşa kırk donbalak dön- “malının üstüne titremek, malının değerini bilmek” (Sv.)

bir torba kemik ol- “çok zayıflamak, dermansız hâle gelmek” (Sv.)

bir yandan ah, bir yandan vah [de-] “pişman olmak” (Sv.)

(birinde) bebek kal- “hamile kalmak” (Ay.)

birine bin götüne çan “Olmayacak bir şeyi varmış/ çokmuş gibi göstermek” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI

(birinin) ağzını poyraza ver- “birinin işine ya da kazancına engel olmak” (Ky.)

(birinin) işini gör- “birinin yerine iş yapmak, yardımcı olmak” (Nş.)

biti kanlan- “karnı doymak, hâli vakti iyi olur hâle gelmek” (Sv.)

bitli baklanın kör alıcısı ol- (Sv.)

boklunun çamurluya gülmesi (Sv.)

bokuna basan birinin sıraca getirmesi (sıraca: pis, DS, C. 12) “yanlış insanlarla ilişki kuranların güç duruma düşmesi” (Sv.)

bokuna basmış ayı/domuz gibi homurdan-/ gümürden- “genellikle kızgınlık anında kendi kendine konuşmak” (Mğ.) /MDD/Dursun SARI

bostan hoyuğu “bir iş yapmayan, bir iş beceremeyen, korkuluk” (Sv.)

boş atıp dolu vur- “beklenmedik bir sonuca ulaşmak” (To.)
boş çerik, boş çuval doldur doldur boşalt “gerçekleşmeyen şeyler konuşmak, boş konuşmak” (Sv.)
boşuna silk- “niyetini anlamak için konuşturmak” (Gm.)
boy goster- “görünmek” (Nş.)
boyunu eğri kal- (Sv.)
boyunu kalınlaş- (Sv.)
boynunu vur- “öldürmek” (Kr.)
boyu paceden çık- “büyümek, gelişmek, evlenme zamanı gelmek” (*pace:* pencere, DS, C. 9) (Sv.)
buldukça buna- (Sv.)
burnu kaf dağında ol- (Sv.)
burnundan buzala- (Sv.)
buyruğ et- “davet etmek” (Ay.)
buzu dinle- (Sv.)
camiyi bilmez minareyi tanımaz (camiyi bilme-minareyi tanıma-) (Sv.)
canı çeken- “arzu etmek” (Isp.)
canı çekil- (Sv.)
cas cavlak yolun- (Sv.)
cebi delik ol- (Sv.)
celbecep ol- “yüzsüzlük ederek bir şey elde etmeye çalışmak” (Gm.)
cılk çık- (Sv.)
cırcıbil su ol- “çok terleyince kıyafetinin ıslanması” (Nş.)
ci deyip göğe kalk- “bir eşyanın kaybolması” (Sv.)
çiğeri soğu- “haksızlık ve suçların karşılığında verilen cezadan memnuniyet duymak, rahatlamak” (Sv.)
çiğेरinin başı buz kesil- “haksızlık ve suçların karşılığında verilen cezadan memnuniyet duymak, rahatlamak” (Sv.)
cilalan- “neşelenmek” (Ky.)
cin atına bin- “bir şeyin üstüne düşerek kızgınlığı, öfkeyi artırmak” (Sv.)
cin damarına bas- “çok kızdırmak” (Nğ.)
cinini tak- “aklına takılan bir şey üzerinde sürekli düşünmek” (Sv.)
ciyarı yan- “kahrolmak” (Kr.)
çâmak gibi ol- “çok güzel olmak” (Ay.)
çalpan çarık diz yamalı [ol-] “sefalet içinde olmak” (Isp.)
çalpan çarık gön yamalı [ol-] “çok fakir olmak” (Isp.)
(çamaşırın) gabasını al- “sabun ya da deterjanla yıkamaya geçmeden hafifçe yıkamak” (Nş.)
çar çur et- “kaybetmek” (Ky.)

çâresi kesil- “ümidini kaybetmek” (Nş.)
çâr arumâ var- “derdine çare bulmak için gelmek” (Ay.)
çenesi düşük ol- (Sv.)
çenesine elekçi değneği in- “çok konuşmak” (To.)
çenesine hürsüz taşı değ- “gerekli gereksiz ve çok konuşmak” (Ky.)
çengelde kokmuş eti olma- “rahat olmak” (Sv.)
çeriz dēşir- “çeyizi arabaya vs. konulacak şekilde bir araya getirmek, toplamak” (Ay.)
çerizini sâr- “çeyizi toplayıp kız evinden oğlan evine (oturulacak eve) getirip yerleştirmek” (Ay.)
çıkışını bak- “değişkenlik göstermek” (Ay.)
çif sür- “çift sürmek, toprağı sürmek” (Nş.)
çil keklük gibi çatla- “öfkeden kendi kendini yemek” (Sv.)
çoban dur- “bir köy veya mahallenin davar yayma işini üzerin almak” (Sv.)
çoban dut- “çobanlık yapmak” (Nş.)
çocuğ getireme- “çocuğı olmamak” (Nş.)
(çocuk) miydana gel- “doğmak” (Nş.)
çöp gibi [ol-] [kal-] “zayıf, cılız ve bakımsız olmak” (To.)
çul tutmaz tazı [gibi] [ol-] “kazanmadan bol bol para harcamak” (Sv.)
çulu yer tut- (Sv.)
dâ gibi görün- “bir işi ya da birini gözünde büyütme” (Nş.)
dabırhanesi döğül- “gideri çok olmak ve bundan sıkılmak” (Isp.)
dağı görüp tavşan, puru görüp tilki ol- “iki yüzülü olmak” (*pur:* taş DS, C. 9) (Ky.)
damarı kalk- “kıskanmak” (Sv.)
dananın kazığınu kopar- “tahammül sınırlarını zorlamak” (Ky.)
danayı ineğın altından al- (Sv.)
daş ver- “taş atmak” (Nş.)
davar gor- “hayvan bakmak” (Nş.)
davul ol- “şişmek, irileşmek” (Ky.)
dēdini duzla- “derde çare olmak” (Ay.)
değürmen şakşakası gibi şakırda- “gereksiz yere ve gürültülü bir şekilde konuşan, çok konuşan” (Ky.)
dek dur- “uslu, terbiyeli davranmak” (Nş.)
deli kızın tumanı (Sv.)
deliye geçit yoklat- “bir işin tehlikeli olduğunu sezen birinin o işi başkasına yaptırmaması” (Ky.)
deliye yol vermek, eline bel ver- “aklı ermeyenleri baştan çıkarmak” (Ky.)
deniz yoğurt olup da yemeye kaşık bulama- “önüne gelen çok önemli fırsatları değerlendirememek” (Sv.)

denizden geçip çayda boğul- “zorlukları atlatıp önemsiz bir sebepten başarısızlığa uğramak” (Sv.)

denize düşüp dal ara- “olumsuz bir duruma düşen birisinin yardım istemesi”(Sv.)

derisinden göniünden çık- “çok nefret etmek” (Sv.)

derisini doldur- “bir malın ederinden fazla paraya alıcı bulması” (Gm.)

dermanı huntıbi kesil- (Nş.)

destan oku- “suçlarını, hatalarını sayıp dökmek” (Sv.)

deveye binip deve ara- “şaşkın olmak, akli melekelerini kullanamamak”. (Sv.) (orijinali: deveye binmiş deve ara-.)

(devletin) arhada guvat ver- “destek olmak” (Nş.)

dibi görünmedik suyu boyla- “sonunu bilmediğin işe girişmek” (Ky.)

dibini dut- “yemek vb. pişerken dibine yapışması” (Nş.)

dil artığı ol- (Sv.)

dil emeği ol- (Sv.)

dil sakla- “büyüğünün yanında konuşmamak” (Sv.)

dili bat- (Sv.)

dili bit- (Sv.)

dili dolaş- (Sv.)

dili iğneli ol- (Sv.)

dilli dibek ol- “konuşkan, geveze” (Sv.)

dini titre- “vicdan azabı duymak” (Sv.)

direşi direşi ocağı bat- (Nş.)

diş artığı ol- (Sv.)

diş kirası (Sv.)

dişinden turnağından artır- “tasarruf etmek” (Ky.)

dişini sök- “bir işi zorla birine yaptırmak” (Ky.)

dişinin kirini somur- “cimri davranarak tasarruf etmek” (Ky.)

doğuran kırsığın allanması “suçlu kimse onun utanması” (Sv.)

dokuz körün bir deyneği [ol-] “bütün yükün bir kişi üzerinde olması, kalması” (Ky.)

domuz gibi ol- (Sv.)

don yağının dolması “davranışlarında soğuk ve isteksiz olmak” (Sv.)

dovul dövdü- “davul çaldırmak” (Ay.)

duman tut- “bunalmak” (Tn.)

dün tārü at- “düğün tarihi belirlemek” (Ay.)

(dünyaya) uşah getir- “çocuk doğurmak” (Nş.)

duun dut- “düğün tarihi belirlemek” (Nş.)

duz e^hmek nedēs (orada ol-) “iş, kazanç neredeyse orada olmak” (Ay.)

duzağa sal- “tuzağa düşürmek” (Kr.)

dümen kır- “bir şeyden ya da sözden vazgeçmek,

caymak” (To.)

diip deyive- “bir yerden atlamak ya da düşmek” (Mğ.) /MDD/Habibe KAYMAKÇI

düşmüş taş ol- (Nğ.)

düşünü azdırıp suyunu kızdırma- “kallesçe yüz üstü bırakmak” (Sv.)

düven öküzü gibi ye- “çok obur olmak, çok yemek” (Sv.)

ekin işle- “ekin biçmek” (Nş.)

(ekinin) dene vürme- “mahsulün verimli olmaması” (Nş.)

(ekinin) miydane gel- “(ekin) yeşermek” (Nş.)

eksik etek “kadın”(Sv.)

ekşi hamur gibi ol- (Sv.)

el al- (Sv.)

el çip- “alkışlamak” (Ay.)

el et- “gizlice çağırma” (Ky.)

el tutamağı (Sv.)

elden koy- “bırakmak” (Kr.)

ele düş- “yakalanmak” (Kr.)

ele eyhana et- “hesap bilmemek, savruluk” (Ky.)

elekden geçir- “elemek” (Ay.)

eli bağı, dili yağlı [ol-] “yalaka ya da ağız laf yapan” (Isp.)

eli bol ol- (Sv.)

eli dualı ol- (Sv.)

eli işte gözü oynasta [ol-] “yaptığı iş yerine başka şeylerle ilgilenmek” (Ky.)

eli işte gözü oynasta [ol-]. “yapılmakta olan iş üzerinde çalışır gibi görünmeye rağmen gerekli özeni göstermemek” (Sv.)

eli kısa ol- (Sv.)

eli uzun ol- (Sv.)

eli uzun ol- “hırsızlık yapmak” (To.)

elin geçtiği köprüden geç- (Sv.)

elinden ne çektim (elinden çek-) (Sv.)

elinin ardını, önünü bilme- “malının değerini, kıymetini bilmeden sarf etmek” (Sv.)

elli iki yap- “ölümünün elli ikinci gününde ölü için yemekli mevlit yapmak” (Ay.)

endişede kal- “meraklanmak” (Kr.)

eşegini emip sıpasını aç koy- “kötü duruma düşürmek, zorda bırakmak” (Sv.)

eşek beyni ye- “laf anlamamak” (Sv.)

eşkere konuş- “boş yere konuşmak, anlatmak” (Ada.)/MDD/Mesut YILDIRIM

etekleri zil çal- “çok sevinmek” (To.)

ettiği hayır ürküttiği kurbağaya değme- “yapılan iyi bir işin olumlu bir sonuç vermemesi” (Sv.)

etinden kesip ver- “bir kimsenin çok yoksul olması nedeniyle bir şeyi güçlülükle alması” (Sv.)

etini kanunu ye- “birisini çok üzme, yormak” (Sv.)
ev ocak ol- “yuva kurmak, evlenmek” (To.)
evi ayrı yolu sapa [ol-] “ilgisiz olmak” (Ky.)
evin çirasını söndür- “yuva yıkmak” (Sv.)
evinde aşlık olmadığı halde belli etme- (Ky.)
evinsiz evinsiz konuş- “boş boş konuşmak, pot kırmak” (Mğ.) /MDD/Dursun SARI
evinsiz laf et- “boş boş konuşmak, pot kırmak” (Mğ.) /MDD
evlat yap- “evlat edinmek, evlatlık olarak alıkoymak” (Kr.)
ey bulup eyde itir- (Kr.)
eziyet ver- “zulmetmek” (Kr.)
ğabri açığı ol- “yeni doğum yapan kadınların ölüm riski taşımaları” (Ay.)
gadasını al- “dertlerine, hastalıklarına ortak olduğunu ifade etmek” (Nş.)
gadasını al- “günahını, kötülüğünü, belasını üzerine almak” (Ada.) /MDD/Mesut YILDIRIM
gağ diyende guyrulu atacan guğ diyende su at- “ekmek elden su gölden” (Kr.)
gar-ganim ol- “zenginleşmek, nimetlenmek” (Sv.)
garğış garğa- “beddua etmek” (Kr.)
gaş gabah töh- “çok üzülmek, morali bozulmak” (Kr.)
gâvur ergeni kal- “yaşı geçtiği halde evlenememek, bekâr kalmak” (Sv.)
gayit işle- “iş yapmak” (Ay.)
gazıgoz anla- “söylenen sözü yanlış anlamak” (Gm.)
gelbina damda- “içine doğmak, fark etmek” (Kr.)
gelin aksak kız kötürüm [ol-] “evdekilerin evin işlerini yapamamaları” (Sv.)
gelini galgad- “gelini oynatmak” (Ay.)
gerden geri gel- “gerisin geri gelmek” (Kr.)
gıcıla- “bağırarak, paylamak” (Tn.)
(gıza) müşder ol- “(kızı) istemek” (Nş.)
giciğini aldır- “hevesini aldırarak” (Mğ.) /MDD/Şerife TUNA
gide gele minderi çürüt- “kız istemek için birden fazla kez gelmek” (Sv.) /MDD/Osman İLBAŞ
gittiği maraş yediği dut pekmesi [ol-] (Sv.)
gocayı vâ- “(kadın için) evlenmek” (Ay.)
gönü isde- “dilemek, içten arzulamak” (Nş.)
goynunu gat- “kadının bir nesneyi sütyeninini yanına koyması” (Ay.)
gök görmedik [ol-] “görgüsüzlük yapmak” (Isp.)
gönlü kal- (Sv.)
gönlün halına bakmayıp, sepmeli tuman iste- (sepmeli tuman <Far. tonban: puanlı ve benekli basmadan yapılmış şalvar tipi giysi

“ayağını yorganına göre uzatmamak ya da hak ettiğinden daha fazlasını istemek” (Sv.)
gönlünden çoş- “gönlünden kopmak” (Ay.)
gönlünün içi gül- “sevinmek, çok mutlu olmak” (To.)
gönül eyle- “eğlenceli vakit geçirmek” (Nş.)
gönülünü yap- “birini sevindirecek bir davranışta bulunmak” (Ay.)
göre kapan- “uzun zamandır görülmeyen birini görünce aşırı sevinmek ve ikramlarda bulunmak” (Isp.)
görmeyene küpe, boş eşeğe sapa “ummadığı bir şeye kavuşan kişinin sevinmesi” (Sv.)
götün götün git- “bir şeyin geri geri gitmesi ya da işlerin kötü gitmesi” (Mğ.) /MDD/Dursun SARI
götüne diken kıstır- “bir işin hemen, acele yapılmasını istemek” (Sv.)
göz belert- “gözleriyle bir şeyi onaylamadığını sinirli bir şekilde ifade etmek” (Isp.)
göze iliş- “kısa bir süre görünmek” (To.)
gözü çukurda ol- (Sv.)
gözü değ- (Sv.)
gözü göynü açıl- “ferahlamak” (Kr.)
gözü havada ol- (Sv.)
gözünün arkasından bak- (Sv.)
güneşde beşlik simid gibi terle- “çok yorulmak” (Nş.)
gurban ol- “bir kimse veya bir şey için kendini feda etmek” (Nş.)
gücü yet- “maddi durumu iyi olmak” (Nş.)
güçük ayında gücele bul- (güçük: şubat, DS, C. 6) (Sv.)
güçük eşeğin kuyruğu gibi ol- (Sv.)
gücüne get- “kalbi kırılmak, üzülmek” (Nş.)
gümürükten mal kaçırır gibi [ol-] “aceleci davranmak” (Ky.)
gün çal- “güneşin doğması” (Kr.)
günün kulağı ile gel- “erkenden, güneşin doğuşuyla gelmek” (Sv.)
haber sav- “haber göndermek” (Nş.)
halebi köy zannet- “ciddi ve önemli meseleleri önemsememek” (Ky.)
haline bakmadan hasan dağına oduna git- “varlıklıymış gibi davranmak” (Ky.)
haline bakmayıp hasan dağından odun getir- (Sv.)
hamam yap- “banyo yapmak” (Nş.)
hamamda kurnası düğünde sediri belli [ol-] “saygın olmak” (Isp.)
harım yar- “ pot kırmak” (Mğ.) /MDD/Sevinç ARMUTÇUOĞLU
hatıl ağızlı “gereksiz konuşan veya yorum yapan” (Mn.), (Mğ.)

hava çek- “şarkı, türkü söylemek” (Mğ.) /MDD/ Şerife TUNA
helva demesini de bilmek halva demesini de [bil- J “bir işin hem doğrusunu hem de yanlışını bilmek” (Isp.)
her çevre takınanı kadın san- “bir kadının kendinden beklendiği gibi davranmaması” (Ky.)
her derede bir değirmeni ol- “çok zengin olmak” (Sv.)
her şapkalıyı erkek sanma- “bir erkeğin kendinden beklendiği gibi davranmaması” (Ky.)
heybe iken hey olmak, allah verip bey ol- “sonradan görme” (Sv.)
hindistanın deliğinden bilmem nereyi göz- “çok meraklı olmak”(Sv.)
ıuğunu yere yık- “sözle bir kimseyi kötü duruma sokmak” (Sv.)
urmak sıra gidip çay sıra gel- “önem verilen bir şeyin aslında önemsiz olduğunun anlaşılması, yanılmak”(Sv.)
ısdara çiz- (Nş.)
içe öğ- “zoruna gitmek” (Sv.)
içi boş dışı cicoş [ol-] “önemli gibi görünen bir şeyin aslında çok önemsiz ve değersiz olması” (Sv.)
içi geç- “kısa süreliğine uykuya dalmak, yeni uyumak” (Isp.)
iki gözü iki pınar ol- “çok ağlamak” (To.) (krş. *iki gözü iki çeşme*)
iki köyü bir eşeğe bindir- “bir işi büyütme, dedikodu yapmak” (Sv.)
iki tek at- “içki içmek” (Sv.)/MDD-Osman İLBAŞ
ılık kes- “nefesini soluğunu kesmek, boğmak” (Ada.)/MDD/Mesut YILDIRIM
imirin iti gibi titre- “çok üşümek” (Ky.)
ince iğneyle girip kalın iğneyle çıkma- “önemsiz gibi görünen bir şeyin aslında çok önemli olup beklenmedik sonuçlar doğurması”(Sv.)
inci geçir- “tarhana vb. gibi şeyleri delikleri küçük bir elek yardımıyla küçük taneli elemek” (Ay.)
ipeği kula koş et- “iyiyi kötüyle bir tutmak” (Ky.)
ipliği pazara çık- “foyasının ortaya çıkması” (Ky.)
iplikçi “küçük şeyleri bile hesap eden, cimri” (Ky.)
iras gel- “rastlamak” (Kr.)
iş yaparken çiş yap- “bir işi daha iyi yapayım derken berbat etmek” (Ky.)
işe boğ- “çok iş vermek” (To.)
ite çul, eşeğe palan ol- (Sv.)
itin ayağını göçten esirgememe- “söz dinlemeyenin her türlü güçlüğü düşmesini dilemek” (Sv.)
itin burnundan ak- “bir şeyin bol ve çok olması”

(Sv.)
itin taştan yıldığı gibi [yıl-] “çok korkmak” (Ky.)
izin sıra git- “birinin düşünce ve davranışlarını benimsemek” (Isp.)
kadayıftan kaşık, bal mumundan beşik ol- “olduğundan fazla inceleyen, daha kibarmış gibi görünen” (Sv.)
kafa ütüle- (Sv.)
kafası sepet gibi ol- “çok yorulmak, uykusuzluktan sağlığı bozulmak” (To.)
kafası sivri ol- “anlayışı ve kavrayışı olmamak” (To.)
kafaya dik- “su vb. gibi içecekleri bir solukta içmek” (Nş.)
kafaya öğüt yerine söğüt gir- (Sv.)
kağının güpüne sıçurt- “zor koşulda bırakmak, sıkıntıya düşürmek” (Sv.)
kalıbı düşük ol- (Sv.)
kalıbına göre değil (kalıbına göre olma-) (Sv.)
kalın geçir- “delikleri büyük bir elek yardımıyla iri taneli elemek” (Ay.)
kamalak tavuk gibi ol- “kolayca kandırılacak kadar sersemleşmek” (Sv.)
kamgaya kaşın- “parasız kalmak, yoksul olmak” (Ky.)
kan yuttur- “huzursuz, mutsuz etmek, dirlik vermemek” (Sv.)
kanı içine ak- “acısını kimseye söylememek ya da sezdirmemek” (To.)
kapalı kutu (Sv.)
kapı bekle- “düğün günü gelin evden çıkarken veya çeyiz evden çıkarılırken evin kapısını açmama yoluyla damattan bahşiş istemek/ almak” (Ay.)
kara çal- (Sv.)
kara çalı gibi ön kes- (Sv.)
kara dalak kesil- “yorgunluktan, sıcaktan terlemek, kızarmak” (Sv.)
kara eşek sudan gelinceye kadar döv- “çok dövmek” (To.)
kara kara yanmak, mor mor sön- “çok eziyet çekmek, güç ve zor durumda kalmak” (Sv.)
kargalardan haber al- “birinin gülünç bir durumunu öğrenmek” (To.) (*orijinali*: kargaların haber getirmesi)
karış ver- “ilenmek, beddua etmek” (Tn.)
karnı dar ol- “kıskanmak, çekememek” (Sv.)
karnı tok, aynı pek [ol-] “maddi durumu iyi olmak” (Isp.)
kaşının üstünde kara ol- (Sv.)
kaşmer ol- “rezil olmak, güç duruma düşmek” (Sv.)
kava dön- “hafiflemek, cılızlaşmak” (Sv.)

kavgaya kaşın- “kavga etmeye istekli olmak” (Ky.)
kedinin boğazına ciğer as- “güvenilir olmayan kişilere iş vermek” (Sv.)
kedinin fareyle oynadığı gibi [oyna-] “kuvvetli birinin zayıf birini ezmesi” (Ky.)
kemence kaidesi vur- (Sv.)
kendi çöpünü koyup elin mertliğini kurcalat- (Sv.)
kınalı parmak ucuna yapışma- “evlenmemek” (Sv.)
kırk kiblede namaz kıldır- “güç ve zor durumda bırakmak, yormak” (Sv.)
kırk lokması yap- “ölümünün kırkıncı gününde ölü için lokma yapıp dağıtmak” (Ay.)
kırkını çıkar- “doğumun üzerinden kırk gün geçtikten sonra bazı ritüelleri yapmak” (Ay.)
*kır*la-* “kırklamak” “içinde kırk taş bulunan su ile bebeği yıkamak” (Ay.)
kıtırı kesil- (Sv.)
kız isdi- “kız istemek” (Ay.)
kibirinden dübüri görünme- “insanları küçümsemek” (Mğ.) /MDD/ Münevver SARI
kip gel- “tam gelmek, tam olmak” (Nş.)
koçan kaç- “fırsatın elden gitmesi” (To.)
kokusu çık- (Sv.)
koyun gibi ol- (Sv.)
köpeksiz köyde değneksiz gez- “kendine engel olacak bir şey ya da kimse olmadığı için kafasına göre iş yapmak” (Sv.)
köpeksiz köye rastlayıp eli değneksiz gez- “bir işi herhangi bir engele takılmadan yapmak” (Ky.)
kör atın kazığa dalanması gibi “bir şeye saplanıp kalmak” (Sv.)
kulağı delik [ol-] “her şeyden haberi olan, her şeyi bilen, duyan” (To.)
kulağına küpe ol- (Sv.)
kulağından kumlacı et- “karşısındaki bir kimsenin çok konuşmasıyla kişinin dinlemekten usanması, dinleyemez hâle gelmesi” (kumlacı < kulunlaci) (Sv.)
kurdun yanı sıra kuşun barınması (Sv.)
kurtlu [ol-] “yerinde durmamak, yaramazlık yapmak” (Ky.)
kurttan kulağı eksik [ol-] (Sv.)
kuru kuruya kada al- (kada < gada: dert, hastalık, DS, C. 6) (Sv.)
kuyruğunu ör- “iyi muamele etmemek” (Sv.)
kuyum kuyum akıllı ol- “iş yapmasını beceren, iş bilir, iyi geçinen (mali yönden)” (Sv.)
künyelerini oku- “nasıl insan olduklarını açıklamak, kakış kakmak” (Sv.)
küpe binip göğe çık- “çok kızmak, öfkelenmek” (To.)

laf ānat- “bir şeyler söylemek” (Nş.)
lafı karında ıslat- “kimseye bir şey söylememek” (Sv.)
makam çıkar- “yeni bir olay çıkarmak” (Sv.)
makas yap- “çalmak, aşırmaq” (Sv.)
mal bulmuş mığrıbi gibi [ol-] “umulmadık bir anda bir gelire ya da mirasla karşılaşmak” (*miğrıbi:* sarı renkli, küçük karınca, DS, C. 9) (Ky.)
malamat ol- “perişan olmak” (Ada.)/MDD/Mesut YILDIRIM
malını it, bağırnı bit ye- “varlıklı bir kimsenin kazancından başkalarının faydalanması ve kendisinin yoksulluk içinde kalması” (Sv.)
mat mat yüze bak- “anlamamak” (To.)
medanda gal- “çaresiz kalmak” (Nş.)
muzgı düş- (Sv.)/ MDD-Osman İLBAŞ
miğgilis gur- “içki meclisi kurmak” (Ay.)
mürmirik tut- “yerinde durmamak, heyecandan titremek” (Sv.)
musallat ol- “sataşmak, gelip gidip karşılaşmak” (Ky.)
nağēt- “bahane uydurmak” (Ay.)
nalını, mihını sökmeye ölmüş eşek ara- “kolay yoldan haksız kazanç elde etmek” (Çr.)
ne camiye ne kiliseye karışmama- “ne etliye ne de sütlüye karışmak” (Ky.)
nefes yor- “emek harcamak” (Nş.)
nefse bas- “nefsine hâkim olmak” (Nş.)
nevri dön- (Sv.)
ocā bat- “soyu tükenmek” (Nş.)
ocā kör gal- “soyu tükenmek” (Nş.)
ocağı gala- “ateş yakmak, ateşi yakılacak şekilde hazırlamak” (Kr.)
odun sar- “odun taşımak” (Ay.)
oğlan getirip höllük götür- (Sv.)
olacağı yerden gece geç- “olacağı varsa da olmayacak” (Mğ.) / MDD-Tuba KILIÇ
öli edip git- “geleneklerde olduğu gibi yapmak” (Ay.)
on beş kabaktan kırk beş kabak kal- “kişinin konuşmasında veya hesabında tutarsız olması” (Ky.)
on demek otuz de- “ne konuştuğunu bilmemek” (Sv.)
on parmağını kandil edip yak- “fedakarlıkta aşırıya kaçmak” (To.)
orağ işle- “ekin ya da ot biçmek” (Nş.)
orağ işle- “ekin ya da ot biçmek” (Nş.)
ortaklık keklığı gibi ol- (Sv.)
ortalıkta kal- “mağdur olmak” (Kr.)
otta suda durma- “yaramazlık yapmak” (Sv.)
otu çekip köküne bak- (Sv.)

ödü sı- “(çok) korkmak” (Nş.)
öldüm pahasına sat- “bir malı ederinden çok daha ucuza vermek” (Sv.)
ölmeyecek kadar (Sv.)
ölmüş bit kabuğu gibi dur- “cansızlaşmak, pasifleşmek, etkinliğini yitirmek” (To.)
ölü toprağı atıl- (Sv.)
ölünün kefenini soy- “cimri olmak ve başkalarının malına zarar vermek” (Ky.)
ömrünü bağışla- “ölmek” (Kr.)
örj kes- “düğün günü gelin evden çıkarken veya çeyiz evden çıkarılırken evin kapısını açmama ya da başka bir şekilde gitmelerine engel olma yoluyla damattan bahşiş istemek/ almak” (Ay.)
özetten [(öteden)] berisi yakın ol- “ölüme yaklaşmak” (Sv.)
özü ömrü ye- “çok üzülme” (Sv.)
özünü yetir- “cesaret toplamak” (Kr.)
para birrendir- “para biriktirmek” (Kr.)
para diye it kırk- (Sv.)
para yap- “para kazanmak, para biriktirmek” (Kr.)
parası ile yüzüne tükürt- “varlığı olanın bunu iyi kullanamaması veya iş bilmezliği” (Ky.)
parayı görünce dini takaya koy- (*taka*: raf, sergen, DS, C. 10) (Sv.)
parı gaz- “define aramak” (Ay.)
pire gibi öfele- “kavganın sırasında karşısındakine söylenen söz” (Sv.)
pirelen- “işkillenmek, huylanmak” (Ky.)
pisliğine basıp sıracaya getir- (*sıracaya*: pis, DS, C. 12) “kötü kişilerle iş yaparak kötülüğe bulaşmak” (Sv.)
poker masasında pişti oyna- “bir işi gerektiği gibi yapamamak” MDD-Kemal ÜÇÜNCÜ
puntuna düşür- “bir şeyi çok uyguna almak, fırsattan yararlanmak” (Ky.)
puntunu bul- “fırsatını bulmak” (Ky.)
puşduh yap- “birinin arkasından iş çevirmek” (Kr.)
püskiül gibi dökül- “sarıp solmak, hastalanmak” (Sv.)
sabağ açıl- “güneşin doğması” (Kr.)
sabağ açıl- “güneşin doğması” (Kr.)
sabın çal- “sabunla yıkamak” (Nş.)
saksağan fikirli ol- “aptal” (Sv.)
samusufra koş- “bahane aramak, zora koşturmak” (Ky.)
seksen gapıda epmeh ye- “sözüne güvenilmemek” (Kr.)
sel önünden kiitük kap- “kolay yoldan kazanç elde etmek” (Ky.)

sepeti seyrek ol- “sır tutamamak” (Ada.) /MDD/ Mesut YILDIRIM
sığır gibi ol- (Sv.)
sır küpi ol- (Sv.)
sırtları ara- “kasıtlı olarak zarar vermek” (Ky.)
sıtma dut- “ateş ve ter nöbetleriyle titremek” (Nş.)
sini gönder- “hediyeleri sinilere koyarak onları kız evine göndermek” (Ay.)
sirkeye faydası olsun diye saçını kes- “bir zararı daha büyük bir bedelle gidermeye çalışmak” (Ky.)
soğuş al- “bitkilerin ağaçların soğuğa maruz kalması, donması” (Nş.)
sokak keliği (Sv.)
sölâ- “davet etmek” (Ay.)
sovu^kluk gir- “küslük olması” (Ay.)
söz kâs- “evlilik tarihi belirlemek” (Ay.)
söz kes- “karşılıklı anlaşmak” (Ay.) (Nş.)
söz al- “düğün tarihinde anlaşmak” (Nş.)
söz al- “sözleşmek, anlaşmak” (Ay.)
sözden dön- “verilen sözden caymak” (Ay.)
su gızdır- “su ısıtmak” (Nş.)
su selâsi gel- “aldırmamak, önem vermemek” (Sv.)
suncuğu sark- “bir yiyecek bir kişinin karşısında yenildiğinde o kişinin o yiyeceği camı çekmesi” (Sv.)
suyu ılı- (Sv.)
suyu yokuşa bağla- (Sv.)
sütlük gibi ol- (Sv.)
süt köpüğü gibi in- “öfkenin bir anda yatışması” (Sv.)
süte su kat- (Sv.)
sütü bozuk ol- (Sv.)
şafak at- “şafağın sökmesi” (Nş.)
şaş gal- “şaşırmak” (Kr.)
şefga gel- “şevke gelmek, heveslenmek” (Nş.)
taballaş ol- “musallat olmak” (Tn.)
tabanı yanmış it gibi kaç- “suçunun açığa çıkması ya da bir olay sonucunda oradan hemen uzaklaşmak” (To.)
tahsil gor- “okumak, eğitim almak” (Nş.)
tahtası eksik/kırık ol- “akli dengesinin yerinde olmaması” (Mğ.) /MDD/Dursun SARI
tahtası mih kaldırma- “çok yoksul olmak” (Sv.), (Gm.)
takıl- “şaka yapmak” (Ky.)
tam da cingenin garı boşayacağı vakitte gel- / *vakte denk getir-* “Akşam olup da işlerin sıkıştığı zamanlarda başka işlerin ya da kimselerin kişiyi oyalaması” (Mğ.) /MDD/Dursun SARI
tarlasından topraklı, kuyusundan ekmekli [ol-]

“ailesi zengin olmak” (Sv.)
tavşana kaç tazıya fişst [de-] “tahrik etmek” (Ky.)
tavuk pisliği gibi bulaş- “yılışık davranmak” (Ky.)
tazıya dön- (Sv.)
tebelleş ol- “musallat olmak” (Ky.)
tefinin önünde oynayama- “birisinin çevirdiği dolaplar karşısında şaşırıp kalmak” (Sv.)
tek düş- “dikkat etmek” (Tn.)
tekeri dön- (Sv.)
tekerine taş değ- (Sv.)
tekerinin önüne taş koy- “engel olmak”(Sv.)
tel gönüllü ol- (Sv.)
tepeye dikilmiş bir gün ol- “yaşı geçip ölümü yaklaşmak” (Sv.)
tevri dön- (Sv.)
tırıs geç- “birinin yanından hızlı adımlarla yürüyerek geçmek” (Mğ.) /MDD/Şerife TUNA
tırnağına taş gelme- “başına bir iş gelmemek” (Sv.)
tırtıkla- “kumarda birisinin parasını ütme” (Ky.)
tokmala- “birine kasıtlı olarak ve sık sık kırıcı sözler söylemek” (Ky.)
toprak çek- “gurbetteki bir kimsenin doğduğu yere gidip yaşamayı arzulaması” (Sv.)
toprân altına gir- “ölmek” (Nş.)
tovuk göçü- “içinde tavuk da bulunan hediyeleri sinilere koyarak onları kız evine götürmek” (Ay.)
toz dumana garişip gel- “çok hızlı gelmek” (Kr.)
toz tomur içinde kal- “üstü başı kirlenmek” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI
tulhun hıyara dön- “sararmak, yaşlanmak” (Sv.)
tuttukları yuttuklarını karşılama- (Sn.)
tutu koy- “bir şey karşılığında malını rehin bırakmak, ipotek” (Sv.)
tuzsuz konuş- “boş boş konuşmak” (Ada.)/MDD/Mesut YILDIRIM
tülleyle tülleyle git-/yürü- “sevinçten yerinde duramayarak zıplaya zıplaya yürümek/koşmak” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI
türkçesi tiken- “çok laf edip meramını anlatamamak” (Sv.)
türku çir- “türkü söylemek” (Nş.)
türkü çağır- “türk söylemek” (Sv.)
türkü yak- “türkü söylemek” (Nş.)
ulum ulum ulu- “dökülmek, dağılmak” (Sv.) (Nş.)
umduğuna küs- “beklediğini bulamamak” (Ky.)
usluğu çekil-/geç- “bayılmak, içi geçmek” (Gm.)
uskutu geç- “dalgın olmak, üzüntülü olmak” (Mğ.) / MDD
usul kesil ol- “bir şeyden vazgeçmek” (Isp.)
uygun yol düşün- “1. çözüm üretmek, 2. metinde

ortak bir noktada buluşmak” (Ay.)
üstü alaylı, altı kalaylı [ol-] “beklenenin tam tersi olmak”(Sv.)
üstüne nane yaprağı gibi titre- “titiz davranmak” (Sv.)
üş günnük yap- “ölümünün üçüncü gününde ölü için hayır yapmak” (Ay.)
üzünnen gözünnen nur yağ- “kişinin toplumda saygın bir yere sahip olması” (Kr.)
yağlı bağırsak malı ol- “iri, güzel ve asil ananın çocuğu” (Sv.)
yağlı yiyip dili kayna- (Sv.)
yağmurun yağdığı yere tarlasını taşı- (Vn.)
yaltın ayağ başı gabağ ol “maddi durumu iyi olmamak” (Nş.)
yaralı parmağa kurt düşür- “kötü bir durumu daha kötü hâle getirmek” (Sv.)
yavan yavan konuş- “boş boş konuşmak” (Mğ.) / MDD/Şerife TUNA
yaıladaki yoğurda mantı kes- “pazarlık etmek” (Ky.)
yaıladaki yoğurda mantı kes- “olmayacak bir şeye hazırlık yapmak” (Sv.)
yazıña yabana gez- “memleketinden, köyünden uzaklaşmak” (Nş.)
yedi günnük yap- “ölümünün yedinci gününde ölü için hayır yapmak” (Ay.)
yel önünde oyna- “her şeye çabucak inanmak, kabul etmek, olmayacak işler yapmak” (Sv.)
yemē gaşig ver- “yemek yemek” (Ay.)
yemin ver- “yemin etmek” (Kr.)
yerde alıp gökte savur- (Isp.)
yere çivili ol- (Sv.)
yere gir- “ölmek” (Tn.)
yere keş- “utanmak” (Kr.)
yılan kırkan “çıkarcı uğruna her türlü tehlikeyi göze almak” (Sv.)
yimek çıkar- “misafirleri ağırlamak için yemek sunmak” (Ay.)
yiyip yiyip sıçma- “şişman ol-” (Mğ.) /MDD/Münevver SARI
yok ölümünde öl- “sefalet içinde ölmek” (Isp.)
yol dut- “yola devam etmek” (Nş.)
yol göster- “tavsiyede bulunmak” (Nş.)
yol iste- “izin istemek” (Kr.)
yol kes- “düğün günü gelin evden çıkarken veya çeyiz evden çıkarılırken evin kapısını açmama ya da başka bir şekilde gitmelerine engel olma yoluyla damattan bahşiş istemek/almak” (Ay.)
yol ver- “yardımcı olmak” (Nş.)
yola urgan ser- “olmayacak iş için boşuna

uğraşmak” (Sv.)/MDD/Osman İLBAŞ
yoldan sap- (Sv.)
yoluna turap ol- (Sv.)
yuhuya geç- “uyuya kalma” (Kr.)
yük dut- “yüklemek” (Nş.)
yükü ol- “bir şeyin iyi olmaması” (Ay.)
yüsiük bozdur- “nişan veya evlilik yüzüğü almak”
(Ay.)
yühde yüngül bahada ağır /yükte hafif pahada
ağır/ “taşınması kolay olan değerli eşya” (Kr.)
yükü götürene taşı- “bir işi ehline yaptırmak”
(Ky.)
yünlü olanın sağılması (Sv.)
yüreğine dert ol- “acımak, üzülmek” (Sv.)
yüze çık- (Sv.)
yüze kara çal- (Sv.)
yüzü astarsız ol- (Sv.)
yüzü eşeğin derisi [gibi ol-] “utanmamak” (Sv.)
yüzü sıcak ol- (Sv.)
yüzü soğukol- (Sv.)
yüzü yırtıl- “arsızlaşmak, söz dinlemez ve
utanmaz hâle gelmek” (To.)
yüzüm ayağımın altına (Sv.)
zile pekmezi gibi kasıl- (Sv.)
züccaciye dükkânına merkeple dal- “bodoslama
dalmak” MDD-Kemal ÜÇÜNCÜ

Dualar

ağ sakal tarayasan (Ezm.)
ah vah demiyesin (Sv.)
allah atnın ayağına taş deydirmesin. (Ky.)
allah azâdan noksanlık vermesin. (Ky.)
allah baş viicut sağlığı vere. (Ky.)
allah başad eğlesin (Nş.)
allah başın bozmaya (Ezm.)
allah bed gözlerden esirgeye (Ezm.)
allah birini bin ede (Sv.)
allah çılbrır peklığı versin. (çılbrır: yular) (Isp.)
allah diliñize sâlih virsin (Nş.)
allah diünya ahret muradın vere (Sv.)
allah gozellik virsin (Nş.)
allah gözünü açık kalbini pak eyleye. (Ky.)
allah hâkimsiz, hekimsiz memlekette eğleşirmeye (Ky.)
allah halil ibrahim bereketi vere (Sv.)
allah hayır için para ibadet için ömür vere. (Ky.)
allah hayırlı tarafımızı gstersin inşallah (Nş.)
allah iki cihanda yüzünü güldüre (Sv.)
allah işini rast getire (Sv.)
allah kahbe avrat, puşt oğlan şerrinden emin eyleye. (Ky.)
allah kaza belalardan seni korusun (Sv.)
allah kesene bereket vere (Sv.)
allah kötü gün göstermeye (Sv.)
allah muradını vere (Sv.)
allah ne muradın varsa versin. (Sm.)
allah ne taraf hayırlısa oria döndersin! (Nş.)
allah sana az ağrı, asan ölim nasip ede (Ezm.)
allah seni dalı budahlı ede (Ezm.)
allah siner, sağlık versin. (siner: ferahlık, saadet, iyilik) (Isp.)
allah son gürlüğünü versin. “son günlerinde muradına nail olsun” (Isp.)
allah ulu dövletler, kısmetli evlatlar vere. (Ky.)
allah ummadığın yerden güvendirsın. (Isp.)
allah yolumuzu soysuza, damarsıza diüşürmesin. (Isp.)
allah, yatak yüzü görmiyessin. (Ky.)
anan öle oğul (Sv.)
berhudar olasin (Sv.)
birin bin olsun. (Ky.)
boya bosa yetesen (Ezm.)
cannarı sağ ossuñ (Nş.)
cennet hatunu olasin (Sv.)
çiğirimi yakma yarabbim. (Ky.)
dallana budaklanasın. (Ky.)
darlık yüzü görmeyessin (Sv.)

dâyımā iyi huylar virsin aliñıza da cenabı mevlam (Nş.)
dişlerine kerpeten değmeye (Ezm.)
dizin, dişin ağrı görmesin. (Ky.)
diünya durdukça durasın (Sv.)
diünyada darlıh, ahirette narlıh görmiyessin (Ezm.)
el kazana, sen yiyessin (Sv.)
elemtere fiş, kemgözlere şiş (Sv.)
ellerin dert görmesin (Sv.)
ellerine sağlık (Sv.)
erenler elinden tuta (Sv.)
erkek ata binesin altın saat takasın. (Ky.)
ermişlerden olasin (Sv.)
fatma anamıza komşu olasin (Sv.)
gere gelsin “kolay gelsin” (Isp.)
göğsünde ağ tiiyer bite (Ezm.)
gökten yağa, yerden toplayasın (Sv.)
hastalığın çöre çöpe, seni bir güzel kız öpe. (Ky.)
hızır elinden tutsun (Sv.)
iyiliğın karşı gelsin (Isp.)
kol kanat alasın (Sv.)
külliğün çok olsun. “kolay gelsin” (Isp.)
malıyın, parayın hesabını bilmeyessin. (Ky.)
ortaya dillik düzenlik versin. (Ky.)
öğünde öleyim (Sv.)
sahhalın dizen yene (Ezm.)
su gibi ömrün uzun ola (Sv.)
sular gibi ömrün uzun olsun. (Sm.)
tabutumun altına giresen (Ezm.)
toprak diye avuçladığın altın ola (Sv.)
torunlar okşiyasın. (Ky.)
tuttuğın toprak altın olsun. (Sm.)
veren eller dert görmesin. (Ky.)
yıldızın şirin ola (Ezm.)
yüzün ak ola (Sv.)

Beddualar

acın yatıp gücün kakasın (Sv.)
adı batasica (Sv.)
adına haçık çağırılar (Sv.)
ağular kusasın (Sv.)
ağzın burnun kapana (Sv.)
ağzın burnun kitlene (Sv.)
ağzın kapana (Ky.)
ağzın soğuya (Sv.)
ağzına burnuna kurt düşsün (Ky.)
ağzından burnundan gelsin. (Sv.)
ağzının tadı olmaya (Sv.)
ahirette iki elim yakanda olsun. (Sv.)
aklın gide de öyle kalasın (Sv.)
aklyın çanağı çatlasın (Ky.)
akşamın başına karalı gele (Sv.)
aldığı hayretmesin (Sv.)
alı yeşili diirüli kala. (Sv.)
allah ağaç gibi kuruyasın (Sv.)
allah belanı versin (Sv.)
allah gün göstermesin (Sv.)
allah kan kusasın (Sv.)
allah kel, uyuz versin, tırnak vermesin sana. (Sm.)
allah kelamı diline dolaşa (Sv.)
allah müstahakını versin (Sv.)
allah ocağına batırsın. (Sm.)
allah sana belirsiz dertler versin (Sv.)
allah sana bir karış yer nasip etmesin (Sv.)
allah seni bir siyem daha büyütmesin (Sv.) (< siyem: başparmakla gösterme parmağı arasındaki uzaklık (el gergin durumdayken).
allah seni de benim gibi etsin (Sv.)
allah seni gülerken soldursun (Sv.)
allah seni kahretsin. (Sm.)
allah seni yerin dibine soksun (Sv.)
allah tor atların kuyruğuna gelesin (Sv.) < tor: yabani
allah uyuz vere de tırnak vermeye (Sv.)
allah yılan gibi süriinesin (Sv.)
allahın gazabına uğrayasica. (Nğ.)
allahından bulasın. (Sm.)
allahın ateşine gelesin (Sv.)
allahından bul (Isp.)
altın üstün kitlene (Sv.)
altında yatak, üstünde yorgan çirüye. (Sv.)
altından ala ağzına siresin (Sv.)
analık elinde kalasın (Sv.)
aşağıda dizine, yukarıda gözüne dura. (Sv.)
atlar kuyruğunda parçalana. (Sv.)

ayağın kırıla (Sv.)
aydınlık dünyan karanlık olsun (Sv.)
azan delik deşik ola (Sv.)
azraile can veremiyesin. (Sv.)
baba çıkasica. (Sv.)
baba deviresice (Sv.)
baba tutasica. (Sv.)
baba yiyesice (Sv.)
baba yüzü görmeyesin (Sv.)
babanın topunu ye (Sv.)
bacası tütmesin. (Sv.)
bakanığın oyulsun. (bakanak: göz) (Isp.)
balık ola deryada yüzesin (Sv.)
baş semenden git (semen: köyden köye gelin almaya giden güvey yanlısı, atlı, davullu, zurnalı, silahlı ve cepken giyinmiş delikanlı alayı.) (Isp.)
başın bata (Sv.)
başına benden büyük taş düşsün. (Sv.)
başına daş düşesice (Nş.)
başına taş yağsın. (Sv.)
başına yıldırım düşe (Sv.)
başında otlar bite (Sv.)
başınıza aş döküssün (Nş.)
bayram başına kara gelsin (Sv.)
bayramın karalı gele. (Sv.)
bedduaların başına çöke (Sv.)
ben senden gün görmedim allah da sana göstermesin (Sv.)
benden geride çekesin (Sv.)
beni bıraka, başının derdine düşesin. (Sv.)
beni göre, seni ala. (Sv.)
beni unut, başının derdine düş. (Nğ.)
bıçaklara gidesin (Sv.)
bıçaklardan geçesin. (Sv.)
bıçaklardan gidesin (Sv.)
bıyığın terlemesin (Sv.)
bir evde yatasın, iniltin yedi eve gide (Sv.)
bir kaşık suda boğulasın (Sv.)
bir kaşık suda yunasın (Sv.)
bir yanının üstüne yedi yıl yatasın (Sv.)
bir yapıkla kırk kapı gezesin (Sv.) < yapık: yemeni, baş örtüsü
bir yere yatasın, bir yere sızın vura. (Sv.)
boğazın deline (Sv.)
boğazın kuruya (Sv.)
boycağızı tahtalara gelesice (Sv.)
boynu çıkasica. (Sv.)
boynu döne (Sv.)
boynun altında kala (Sv.)

boynun bükük kala (Sv.)
boynun teker altında kalsın. (Nğ.)
boynuna tasmalar geçirsinler (Sv.)
boyu devrilesice (Sv.)
boyun bosun devrile (Ezm., Sv.)
boyun bosun devrilsin (Sv.)
boyun budana (Sv.)
boyun devrile. (Sv.)
boyun devrilsin (Isp.)
boyun ölçüile (Ezm.)
boyun yere devrilsin (Sv.)
burnun düşe (Sv.)
burnundan çengellere takılasın (Sv.)
burnundan fitil fitil gelsin. (Sv.)
burnundan oluk ola da gele (Sv.)
cami kapısı nasip olmaya (Sv.)
can evinden vuralar. (Sv.)
can veremeyesin. (Sv.)
canın çıksın. (Sv.)
cehennem kazanlarında kaynasın (Sv.)
cehizi düriülii kala (Sv.)
cendeğin ulu kuşlara yem ola (Sv.) < cendek: insan
veya hayvan ölüsti
cennet yüzü görmeyesin (Sv.)
cınıllanasın (Sv.) < cıngıl: küçük üzüm salkımı
cırnağı gözüne batsın, tüyü gözünde bitsin (Sv.)
çiğerin ağzından gele. (Sv.)
çiğerin doğrana. (Sv.)
çiğerin karara. (Sv.)
çiğerin oyulsun (Sv.)
çiğerin parça parça olsun (Sv.)
çiğerin yana (Sv.)
çiğlerinden tutulasın, kan kusasın. (Sm.)
çiğerine ateş dökülsün (Sv.)
çiğerlerin ağzından gele (Sv.)
çiğerlerin delinsin (Sv.)
çiğerlerin karala (karal- < karar-) (Sv.)
çiğerlerin paralana (Sv.)
çiğerlerin sökiüle (Sv.)
cömaat (cemaat) yüzüne tikiüre (Sv.)
cümle âleme oynaş olasın (Sv.)
çalına çarpınasın (Sv.)
çarpılasın (Sv.)
çatlayasica (Sv.)
çeneciğini ben bağlarım inşallah. (Sm.)
çerliyesice (Sv.) < çerle- hayvanın zehirli ot
yiyerek ölmesi, ishalden ölmek
çilin çıkmaya (Sv.)
çok çalışasın az bulasın (Sv.)

çoluğunun çocuğunun hayrını görmeyesin (Sv.)
çot çolak olasın (Sv.)
çul çaputa sarınasın (Sv.)
dağ başında kalasın (Sv.)
dağlar gibi devrilesin. (Sv.)
dal budağın olmasın (Sv.)
damlarda leşin kala (Sv.)
danalar gibi böğüresin (Sv.)
darda bunda kalasın (Sv.)
darda kalasın (Sv.)
dar-ı dünyada yerin olmaya (Sv.)
davul gibi şişesin (Sv.)
davundan gidesice. (davun < Ar. taun “veba”)
(Isp.)
debelene debelene ölesin (Sv.)
defterin düriüle (Sv.)
defterin düriülsün. (Sv.)
derdine derman bulunmasın (Sv.)
derdine ortak çıkmaya (Sv.)
dermansız derde düşesin (Sv.)
dermansız kalasın (Sv.)
derneğin dağıla (Sv.)
dert alasın dermanın olmaya (Sv.)
dert vere de derman vermeye (Sv.)
deşilesin (Sv.)
devletin gözünde kala (Sv.)
devrilesice. (Sv.)
dikilemeyesin (Sv.)
diktığı yuvada oturmaya (Sv.)
dilenesin (Sv.)
dilerim allah gelin yeşilin üstüne dökülsün (Ky.)
dili kopasica (Sv.)
dili selâvata dönmeye (Sv.)
dilim dilim olasın. (Sv.)
dilın dışın karala (karal- < karar-) (Sv.)
dilın dışın kitlensin (Sv.)
dilın dışın soğuya (Sv.)
dilın lâl ola (Sv.)
dilın tependen çekile (Sv.)
dilini eşek arısı soksun. (Sv.)
dillerin lâl ola (Sv.)
dininden olasın (Sv.)
dipsiz göllere düşesin (Sv.)
dirlik düzenin bozula (Sv.)
dişlerin sökiüle (Sv.)
dizin dizin siriñesin. (Sv.)
doğranasın. (Sv.)
doğrum doğrum doğranasın (Sv.)
doğurduğun kız, doğradığın bez ola. (Sv.)

doktorlar elinde parçalana (Sv.)
domdom kurşunuyla geberesin (Sv.)
dostunla yakalasınlar (Sv.)
doyanaca bulamayasın (Sv.)
dul kalasın (Sv.)
dumanın başından çıka (Sv.)
duvağın gözündeki kala (Sv.)
duvar tutup gezesin (Sv.)
düineğin dağıla (Sv.)
düşmanın çoğala (Sv.)
ebe ecdattan mahrum kalasın (Sv.)
ebeler karnını deşeler (Sv.)
efendi diyenin olmaya (Sv.)
eğer yalan söylüyorsan alım yeşilim üstüne dökülsün
(Ky.)
eke de biçemeyesin (Sv.)
ekeneğin kuruya (Sv.) < ekenek: mezra
ekmeğe kör bakasın (Sv.)
ekmeğe nan diye çağırasın (Sv.)
ekmek aş bulamayasın (Sv.)
ekmek atlı olsun, sen yaya. (Sv.)
ekmek tavşan olsun sen yaya. (Nğ.)
ele ayağa düşesin de bana muhtaç olasın (Sv.)
elin ayağın çalınsın (Sv.)
elin ayağın kopa (Sv.)
elin ayağın küt ola (Sv.)
elin ayağın tutmaya. (Sv.)
elin kırıla yanına düşe (Sv.)
elin kırıla yanına düşe. (Sv.)
ellerin ardına gelsin (Sv.)
ellerin elinde kalasın (Sv.)
ellerin önünde divan durasın (Sv.)
ellerin teneşire gele (Sv.)
ellerin yanına düşene (Sv.)
ellerin yanına düşe (Sv.)
emdiğin burnundan gele (Sv.)
emicin olmaya (Sv.)
en son sözü söyleyemeyesin (Sv.)
er bula da, yer bulamayasın. (Sv.)
ergişini diye çağırmanın olmaya (Sv.)
erkeklığın gide de öyle kalasın (Sv.)
ermeni'yle aynı kabre düşesin (Sv.)
eşe eşe eşesin, eştiğin yere düşesin. (Sv.)
eşin dostun olmaya (Sv.)
eştiğin kuyuya düşesin (Sv.)
etin doğrum doğrum ola (Sv.)
etlerin cımbızla çekile (Sv.)
etmiye, komiye, ermiye inşallah (Isp.)
etrafın ateş ola (Sv.)

ettiğini bulasın (Sv.)
ettiğini çekesin (Sv.)
evde kalasın (Sv.)
evi başına çöke (Sv.)
evin barkın yıkıla (Sv.)
evin başına yıkıla. (Sv.)
evin çıyan dola (Sv.)
evin ocağın başına yıkıla (Sv.)
evine baykuşlar tüneye (Sv.)
evlatların da sana ede (Sv.)
evlatlarından bulasın (Sv.)
evlatlarından çekesin (Sv.)
ey dediğin dillerin yok ola (Sv.)
farş-ı malamat olasın (Sv.)
filinin (yaptıklarının) ecrini çekesin. (Sv.)
fitil fitil burnundan gele (Sv.)
garipler mezarlığına gidesin (Sv.)
gâz goziin kor_ossun (Nş.)
gençliğin elinden gide. (Sv.)
gençliğin hayrını görmeyesin. (Sv.)
gençliğine doymayasın. (Sv.)
gençliğinin hayrını görmeyesin (Sv.)
gerili kalasın. (Sv.)
gidişin ola gelişin olmaya (Sv.)
girdiğin yerlerden elin boş dönesin (Sv.)
gittiği yerden geri gelmeye (Sv.)
göğsünde ak tüyler bite (Sv.)
gördüğün bugün ola (Sv.)
gördüğün gün, aldığın murat benim günümde olsun
(Sv.)
gözlerden trak olasın (Sv.)
gözlerin âma olsun (Sv.)
gözlerin beleri kalsın (Sv.)
gözlerin kör olsun. (Sv.)
gözlerin oyula (Sv.)
gözlerin söğünsün (Sv.)
gözlerin yana döne (Sv.)
gözün (bakanağın) oyulsun. (Isp.)
gözün arkanda kala (Sv.)
gözün çıksın. (Sv.)
gözün dizine dura (Sv.)
gözün oynaya. (Sv.)
gözün oyulsun. (Sv.)
gözünle gövdene ağlayasın. (Sv.)
gözünü toprak doyursun (Sv.)
gözünün elifi sözsün. (Sv.)
gurkun ölsün ciücüğün dökülü kalsın (Sv.)
güçük kalasın (Sv.)
güle güle gidip gelmeyesin (Sv.)

güle güle giymeyesin (Sv.)
güle güle yeme (Sv.)
gülmez ossuñ (Nş.)
gün görüp murat almayasın. (Sv.)
gün güneş görmeyesin (Sv.)
gün yüzü görme (Sv.)
günlerin kara gelsin. (Sv.)
güvendiğin dallar kırıla (Sv.)
habibim yerle bir ede (Sv.)
hamdüsenâ yanların kurusun (Sv.)
hanlarda kalasın (Sv.)
harçlı malamat olasın (Sv.)
hasetlenesin (Sv.)
hasretin gözündeki kala (Sv.)
hay huyunan ömrün geçe (Sv.)
hayır hasenet görmeyesin (Sv.)
hayır yanların kuruya (Sv.)
her kapının ipini çekesin (Sv.)
herkes ikrah ede (Sv.)
hışım başı düşsün başına (Sv.)
hışımlara gelesin (Sv.)
huri gilmanın olmaya (Sv.)
huylara tutulasın (Sv.)
huyun husun kurusun (Sv.)
huzura varınca dillerin alına (Sv.)
hişrana uğrayasın (Sv.)
ışığa kör bakasın (Sv.)
için dışın kurusun (Sv.)
iğlah olmayasın. (Sv.)
iki elin yana gele (Sv.)
iki gözünü elifi sönsün (Sv.)
iki yakan bir araya gelmeye (Sv.)
iki yakan bir araya gelmeye. (Sv.)
ikinizi bir kazanla yusunlar (Sv.)
iler tutar yanın olmaya (Sv.)
imamın kayığına binersin (Sv.)
imdadına yetişen bulunmaya (Sv.)
ince dertlere tutulasın (Sv.)
inleye inleye geberesin (Sv.)
inşallah soykanda kalır (Sv.)
ipin kopmaya (Sv.)
irinler gele içinden (Sv.)
irinler kusasın. (Sv.)
işekler altından alına (Sv.)
işkenceyle geberesin (Sv.)
işkilli yaşayasın (Sv.)
it gibi uyuya, kedi gibi miyavlayasın (Sv.)
ite köpeğe yem olasın (Sv.)
itler leşini parçalaya (Sv.)

itnen alâmete, kurtın kıyamete kalasın (Sv.) (<
tek bir kurt ile kıyamete kalınacağı inancı)
ivecekle götüreler (Sv.)
iyi günün olmaya (Sv.)
kabir azabın çoğala (Sv.)
kabir azabından kurtulamayasın (Sv.)
kahrolasica. (Sv.)
kalbinin fesadına uğrayasın (Sv.)
kalın ipler sıkı boğazını (Sv.)
kan kusasın (Sv.)
kan tüküresin. (Sv.)
kanın içine aksın inşallah. (Sm.)
kanına bulanasın (Sv.)
kanlar kusasın (Sv.)
kanlı bıçaklara gelesin (Sv.)
kapı arkasında kalasın (Sv.)
kapı kapı devşiresin (Sv.)
kapı kapı dilenesin. (Sv.)
kapın kilitle. (Sv.)
kapından çağırmanın olmaya (Sv.)
kara ciğerinden yanasica. (Nğ.)
kara dertleri devre gelesice. (Nğ.)
kara duvaklara bürünesin (Sv.)
kara haberin gele (Sv.)
kara kara yanasın (Sv.)
kara taşın altında kalasın (Sv.)
kara yer yesin (Sv.)
kara yere batasın (Sv.)
kara yerlere giresin (Sv.)
kara yollara gidesice. (Nğ.)
karalı bayramın olsun (Sv.)
karalı haberin gele. (Sv.)
karalı haberin, kanlı gömleğin gelsin. (Nğ.)
karaltın kalka (Sv.)
karaltın kaybolsun (Sv.)
kargalar gözünü oysun (Sv.)
kargalara yem olasın (Sv.)
karın ağrısına yatasın (Sv.)
karnunca onasın (Sv.)
kaynana ah ü zarından kurtulamayasın (Sv.)
kaynar kazanlara düşesin (Sv.)
kefen bulamayasın (Sv.)
kefenin kara bezden ola (Sv.)
kel ola tafar bulamayasın (Sv.)
kelete öğününün ola (Sv.) < kelete: hemen
kullanılmak için öğütülen az ölçüde buğday,
tahıl
kem gözden kurtulamayasın (Sv.)
kem gözler ciğerini dele (Sv.)

keneflere düşesin (Sv.)
kepaze olasın. (Sv.)
kepirliker mezarın ola (Sv.) < kepir: verimsiz,
kırak toprak
keramet ehli yanına yanaştırmaya (Sv.)
kerem gibi ciğerin odlana (Sv.)
keskin bıçaklara gelesin (Sv.)
keşmer olasın (keşmer: güldürücü, çok güldüren)
(Sv.)
ketenden başka bulamayasın (Sv.)
keyfini kendin bozasın (Sv.)
kıblan döne (Sv.)
kılığın efil efil olsun (Sv.)
kına yakanın son deminde bulunmaya (Sv.)
kımalı parmak ucuna yapışmayasın (Sv.)
kıran düşesice (Sv.)
kıran gele (Sv.)
kıran gele. (Sv.)
kıran girsin (Sv.)
kışın yazın belli olmaya (Sv.)
kıtlıktan çıkmayasın (Sv.)
kıvıdayacak körpen bulunmaya (Sv.)
kıvrım bükiim ol inşallah (Isp.)
kıvrım kıvrım kıvrılasın (Sv.)
kızarından bulasın (Sv.)
kızgın demirlerle dağlanasın (Sv.)
kıbirin sonun ola (Sv.)
kile kile dert bulasın (Sv.)
kilidin açılmaya (Sv.)
kimin kimsen olmaya (Sv.)
kinin seninle gide (Sv.)
kip basacak yerin olmaya (Sv.)
kirin ahıra kadar gide (Sv.)
kokmuş leşler cendeğine yerleşe (Sv.)
kolların dibinden kırılınsın. (Sv.)
kolların kırıla (Sv.)
kolun kanadın kırıla (Sv.)
kolun kanadın olmaya (Sv.)
konu komşu irdeye (Sv.)
kökün köçeğin kesile (Sv.)
köle olasın kurtulamayasın (Sv.)
köpeğin yalağından su içesice. (Mğ.) /MDD-Halise
ÇINAR
köpek gibi çenküresin (Sv.)
kör kötürüm olasın. (Sv.)
kör olasın (Sv.)
köz gibi yanasın (Sv.)
kudretin yoğ ola (Sv.)
kundağın diirüliü kala (Sv.)

kupkuru direk olasın (Sv.)
kuran çarpa (Sv.)
kuran'ın şefaatinde mahrum kalasın (Sv.)
kurban olduğum allah bir memenden emdiğin kan,
bir memenden emdiğin irin ola (Sv.)
kurda kuşa yem olasın (Sv.)
kurda kuşa yem olasın. (Sv.)
kurdeşen olasın (Sv.)
kuru ağırlara tutulasın (Sv.)
kusurun yüzüne damga gibi çakıla (Sv.)
kuşlar kara haberini getire (Sv.)
kuyuya düşesin. (Sv.)
kuzularını öniine ala meleyesin (Sv.)
küfedek geçesin (Sv.)
lâl olasın (Sv.)
leşin ortalarda kala (Sv.)
leşine ak kartallar işüşe (Sv.)
leşini kargalar didikle (Sv.)
leşlerde boğulasın (Sv.)
mal mul görmeyesin (Sv.)
mayan bozula (Sv.)
mecliste yerin olmaya (Sv.)
melekler sorgu sualde yanına uğramaya (Sv.)
mer mer meliyesin (Sv.)
mert olmayanın elinden gidesin (Sv.)
meteliğe hasret kalasın (Sv.)
mevlam ellerin oynaşı yapa (Sv.)
meydanlarda kalasın (Sv.)
mezar mezar gezesin (Sv.)
mezarında hortluyasın (Sv.)
mezarının başına dikilsin (Sv.)
mezatta artıranın olmaya (Sv.)
millet yüzüne tikiire (Sv.)
mimlenesin (Sv.)
minderine oturanın olmaya (Sv.)
muhammet mustafa'nın şefaatinde olasın (Sv.)
muradın gözündeki kala (Sv.)
muradın gözündeki kala (Sv.)
muradın gözündeki kalsın (Sv.)
muradın yarıda kala (Sv.)
muradın yarım kala (Sv.)
musaflar çarpa (Sv.)
mülkünün temeli bozula (Sv.)
mümkünün kesile (Sv.)
naçar kalasın (Sv.)
namazlardan mahrum olasın (Sv.)
nana muhtaç olasın (Sv.)
naneye muhtaç olasın. (Sv.)
nasibin elinden alına (Sv.)

nevrin döne (Sv.)
nişanın bozula (Sv.)
niyaz dillerin kuruya (Sv.)
nizamın ayarın bozula (Sv.)
o günleri görmek sana nasip olmaya (Sv.)
ocağı sönesice (Sv.)
ocağın bata, kapına kara kilit asıla (Sv.)
ocağın devrile. (Sv.)
ocağın kül ola (Sv.)
ocağın söne. (Sv.)
ocağın tütmeye (Sv.)
ocağın yıkıla. (Sv.)
ocağın kül elene (Sv.)
of of diye dağlanasın (Sv.)
oğul ekmeği nasip olmaya (Sv.)
oğul günü görmeye (Sv.)
oğul uşak görmeyesin (Sv.)
okuduğun kur'anın hüsmünden geçesin (Sv.)
okuyacak nefesin kısıla (Sv.)
olmaz olasın. (Sv.)
onmayasın (Sv.)
onup gülmeye, süriine (Sv.)
ortalarda kalasın (Sv.)
oyum oyum oyulasın (Sv.)
ödiin kopa (Sv.)
öldürmeye çektire (Sv.)
ölmesin de süriünsün. (Sm.)
ölmesin, yitmesin, süriünsün. (Sv.)
öliin gele (Sv.)
öliin koka (Sv.)
öliin kuşlara yem ola (Sv.)
öliine su bulunmaya. (Sv.)
öliünü saçanlar didik didik ede (Sv.)
öliünüze bir damla su bulunmasın (Sv.)
ölüsünün altında yansın (Sv.)
ömrü tükenesice (Sv.)
ömrün çürüye. (Sv.)
ömrün kısala (Sv.)
ömrün söküle. (Sv.)
ömrün tükene (Sv.)
önüne öğün aş koyan olmaya (Sv.)
öpen dudaklar kuruya (Sv.)
öteki dünya dar gele (Sv.)
öten dillerin susa (Sv.)
özüne kurtlar dadana (Sv.)
paklanasın (Sv.)
param parça olasın (Sv.)
param parça olasın, her bir parçan bir dağdan gele (Sv.)

parçalanasın (Sv.)
patlayasın (Sv.)
peğ pencere açılasın (Sv.)
pekmezin çıka (Sv.)
pekmezine sinekler konmaya (Sv.)
peşine itler dadana (Sv.)
pılın pırtın olmaya (Sv.)
piçlenesin (Sv.)
pinler yerin ola (Sv.)
pireler pul pul ede (Sv.)
pişmiş aşını soğudamayasın (Sv.)
rabbim çarpa (Sv.)
rabbim gün ışık göstermeye (Sv.)
rahatın kaça (Sv.)
rezil kepaze olasın. (Sv.)
rezil rüsvay olasın. (Sv.)
sabaha çıkmayasın. (Sv.)
sabi sübyan kabrine işeye (Sv.)
saçın tahtada yuna. (Sv.)
saçın tel tel dökülsün (Sv.)
saçların teneşir tahtasına gele (Sv.)
sağ yanın deline (Sv.)
sağlam yerin kalmaya (Sv.)
sakarın silinmeye (Sv.)
salâvat getiremeyesin (Sv.)
salına zebaniler gire (Sv.)
sandığı basılı kala (Sv.)
sandığın kilitli kala (Sv.)
sazını ayak yanına asalar (Sv.)
sebebin sonun ola (Sv.)
sef selâvet getiresin (Sv.)
seğriyen gözlerin söyünsün (Sv.)
sellere gidesin (Sv.)
sen kazanasın eller yiye (Sv.)
seninki de sana ede (Sv.)
sepilere çekilesin (Sv.)
serim serim serilesin (Sv.)
ses verenin olmaya (Sv.)
sesin sinin dibinden gelsin (Sv.)
seveninden mahrum olasın (Sv.)
sevgilisini önüne alsın (Sv.)
sıracalar vücudunu delik deşik ede (Sv.)
sırtın teneşire gele (Sv.)
sırtın yere gelsin (Sv.)
sızım sızım sızlanasın. (Sv.)
sidiğın altına aka (Sv.)
sidiğiğine taş dursun (Sv.)
silinesin (Sv.)
sin sin sıçraya. (sin: ölü gömülen yer, kabir. DS,

C. 10) (Sv.)
sininde tek kaşık ola (Sv.)
sininde yatmasın (Sv.)
sininde yatmaya. (sin: ölü gömülen yer, kabir. DS, C. 10) (Sv.)
sipsivri kalasın (Sv.)
sirkeler gözünü oya (Sv.)
sivirmeyesin (Sv.)
soltmaz sancılardan gidesin (Sv.)
soluğun gerinden çıka (Sv.)
son deminde ağzına su veren olmaya (Sv.)
son gittiğin olsun. (Ky.)
son giydiği ola (Sv.)
son gördüğün ola (Sv.)
sonun olmaya (Sv.)
sorgu sual veremeyesin (Sv.)
soyhandan kalsın. (soyha: 1. ölünün üstünden çıkan giysi, 2. miras, kalıt. DS, C. 10) (Sv.)
suda boğulasın (Sv.)
sur çalındığında duymayasın (Sv.)
suratın döne (Sv.)
suyun ılta (Sv.)
sürüm sürüm sürünesin (Sv.)
sütün bozula (Sv.)
şeytanından bulasın (Sv.)
tadın olmaya (Sv.)
tanıyanın yanından kaç (Sv.)
tañrı canıñ assın (Nş.)
tarlan tumbun kuruya (Sv.)
tavukların altına gelesice. (Mğ.) / MDD-Halise
ÇINAR
tel tel olasın (Sv.)
teneşirde yunasın. (Sv.)
teneşire gelesin (Sv.)
teneşire gelsin ellerin. (Sm.)
tevrin döne (Sv.)
tırnağın sökiile (Sv.)
tilki sancısı tuta. (Sv.)
tok günüin olmaya (Sv.)
toprak başına. (Sv.)
toprak doyura (Sv.)
toprak gözünü doyura (Sv.)
topuzlu değnekle yerin dibine geçsin (Sv.)
toy torun görmeyesin (Sv.)
tölemeyesin (Sv.)
töremiyesice (Sv.)
tuttukların hep eline gele (Sv.)
tütünün tütmeye (Sv.)
ulum ulum ulusica (Nş.)

umanın olmaya (Sv.)
umuşlara tutlasın (Sv.)
uşaklarının başında bulasın (Sv.)
uykulardan olasın (Sv.)
ümitlerin gözünde kala (Sv.)
ünelmeyesin (Sv.)
ürenin bulunmaya (Sv.)
ürüsvay olasın < Far. rüsvâ (Sv.)
üstün eğninden ters çıksın (Sv.)
üstünde yorgan çürüye. (Sv.)
varlığın olmaya (Sv.)
vurgunun yeğün gele. (vurgun: nazar değdiği, çarpıldığı sanılan algın, güçsüz kişi. DS, C. 11) (yeğün: 1. yiğit, çevik, güçlü, hızlı, çalışkan, 2. Çok bol, bereketli. DS, C. 11) (Sv.)
yağlı kurşunlardan gidesin (Sv.)
yanasın (Sv.)
yanı karalara tutulasın (Sv.)
yanların deline (Sv.)
yârin ellere kala (Sv.)
yaşamayasıca. (Sv.)
yaşı donu kara yerden gelesice (Sv.)
yaşı, donu kara gelesice. (Nğ.)
yattığın yer yün tarağı olsun. (Nğ.)
yavrım diye meleyesin (Sv.)
yazın karalı ola (Sv.)
yediğin boğazında diğüm diğüm olsun (Sv.)
yelinle yıkılasın (Sv.)
yemeyesin (Sv.)
yer mekân tutmayasın (Sv.)
yere giresin (Tn.)
yerin cehennem olsun (Sv.)
yerin dibine geçesin (Sv.)
yerin yurdun ateş dola (Sv.)
yetip büyümeysesin (Sv.)
yetip gelmeysesin (Sv.)
yığdığını yemeyesin (Sv.)
yıkayanın olmaya (Sv.)
yıkılasıca. (Sv.)
yılan gibi girecek delik ararsın inşaallah. (Sm.)
yılan ola siirünesin (Sv.)
yıldırım çarpsın. (Sv.)
yıldırımlara gelesin (Sv.)
yiğit arkan yere gele (Sv.)
yok olasıca. (Sv.)
yol gösterenin değnek ola (Sv.)
yurdun yuvan dağıla (Sv.)
yuvan dağıla (Sv.)
yuvana baykuş tüneye. (Sv.)

zağarlar lime lime parçalaya (Sv.)
zalimlere uşak olasın (Sv.)
zehir zemberek ola (Sv.)
zehir zıkkun ola (Sv.)
zıkkun yiyessin (Sv.)
zıkkunun kökünü yiyessin (Sv.)
zincirlere vurulasın (Sv.)

İkilemeler

alaca bulaca (Çkl.)
asetlik fesatlık (Ed.)
aşā yokarı (Ed.)
ayın oyun etmek (Gr.)
az boz bangada parasi olur (Rz.)
azın buzun: az çok, azar azar. (Ed.)
bata çıka (Mğ.)
beldir beldir “manasız, aptal aptal” (Tk.)
bıdır bıdır (Or.)
bıngıl bıngıl “Etili, yağlı, şişman, tıkız, dolgun” (Çkl.)
boylelan boylelan “böyle böyle” (Tr.)
böcü börtü: böcek vs. haşereleler (Krm.)
bunuk bunuk “boğuk boğuk” (Ed.)
bükrüm bükrüm “büklüm büklüm” (Ank.)
büyük güççük, yaren yoldaş giye gınası yahalım (Krl.)
ceyran meyran (Tk.)
cırnak mırnak takaruk (Tr.)
çan kelek (çan, çingirak) dakarsın (Or.)
çana çolme gurtilu çobana varman (Es.)
çangır çangır (Tk.)
çığırsı bağırsı sülâh atar (Or.)
çikin mükün deme demiş. (Ank.)
çolih çociğim yapmi işte. (Ş.Ur.)
dambudu dümbüdü (Mğ.)
dava dasa diisdük (Or.)
didek didek çihar benim tütünüüm (Nğ.)
divil divil (Gr.)
dongur dongur (Mğ.)
duruverdük muruverdik (Mğ.)
ebelek sebelek (Or.)
ecik cücük: büyüklü küçüklü tüm aile (Ezm.)
el gün (Mğ.)
eni kunu (Tr.)
esgi üsgü bir yerlerde bulurduk. (Ada.)
eski küskü (Mğ.)
fırıl fırıl fillandırıyor beni. (Nş.)
fisth musth yiyin. (Adı.)
fotoraf motoraf (Tk.)
gavga galebe olmasa çıkar gelir. (Krm.)
ğj ğj. (Dy.)
gıldır gücüük: güçsüz, dermansız. (Or.)
gıldır gıcık “şöyle böyle” (Mğ.)
gırıs gırıs (Or.)
göleg göleg çan oldu. (Kilis)
gıp gıp ediyö. (Nş.)
güccig büyüğ (Adı.)

güççük güççük beş çocuk galdıh “küçük küçük” (Krş.)
hıldır hıldır (Ş.Ur.)
huşt pıst (Ed.)
ingır mıngır (Tr.)
kertük kürtük (Or.)
kıрма murma (Mğ.)
kivirina zivirina gider (Rz.)
lakır lukur (Ed.)
mal maşad (Mğ.)
mal melal (Mğ.)
mıyel mıyel “uyuşuk uyuşuk” (Or.)
öle möle derken imkanı yok. (Ank.)
öte beri (Mğ.)
öte bete alme (Ank.)
paldır küldür giriye (Adı.)
püngül pisgil bu sene çocuklar hep ufak (Adı.)
saklı kapaklı (Tr.)
saval kaval (Tr.)
sıyr sıyr yağ- “sine sine yağmak” (Or.)
süslü püslü. (Dy.)
süslü püslü, kimse görmeyecek. (Krm.)
tahur tahur gaynadırdıh (Adı.)
tek tük gelmeye başladılar. (Krl.)
tisi ergeg toplu gezi (Tr.)
ulam ulam olmuş yatan yazılar (Sv.)
ürük cücük (Or.)
yağmır yağ (Mğ.)
yamrı yumrular. (Es.)
yer göğ inli (Dy.)
yol bel (Mğ.)
zingir zingir zilliler. (Krş.)